

Litterarische fantasien en kritieken. Deel 11

Cd. Busken Huet

bron

Cd. Busken Huet, *Litterarische Fantasien en Kritieken (elfde deel)*, H.D. Tjeenk Willink, Haarlem, z.j.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/busk001litt11_01/colofon.htm

© 2001 dbnl

Voorrede.

De schrijver der *Litterarische Fantasien* is niet ongevoelig voor het verwijt van sommigen die, uit vriendschap, het afkeuren dat hij als woonplaats het buitenland boven het moederland blijft verkiezen. Een enkel woord daarover vindt hier een goed onderkomen.

Van het oogenblik dat ik omstreeks 1860 mij op de studie der nieuwere vaderlandsche letteren ben gaan toeleggen, heb ik van de letterkundigen onder mijne tijdgenooten stelselmatig en met de beste bedoelingen mij afgezonderd; briefwisseling bijna volstrekt vermeden; vroegere betrekkingen niet aangehouden; nieuwe niet gezocht.

De verwachting, op die wijs mij een publiek van lezers te zullen vormen wier ontwikkeling mij schadeloos stellen kon voor het gemis van veel gezelligheid, is spoediger dan ik had durven hopen door de uitkomst geregvaardigd.

Niemand heb ik door mijn isolement mij tot vijand gemaakt. De gevoelens, welke enkelen mij toedragen, zijn niet hun beter ik.

Vele vrienden heb ik gewonnen, vrienden die waarde hechten aan mijne meening, en in zoover te regt, als deze nooit, ook niet wanneer ik dwaal, door een geest van *camaraderie* bestuurd wordt, plaag der letteren.

Een oudgediende te Parijs, wien men vroeg waarom hij sedert een bepaalden tijd opgehouden had kritieken te schrijven, antwoordde, even menschkundig als gul, dat niemand na zijn dertigste jaar een goed beoordeelaar kan zijn, daar men *passé cet âge* met de geheele wereld gedineerd heeft.

Zoo mijne recensies eene beteekenis hebben, zij danken die aan zwaai noch zwier, maar aan mijne onafhankelijkheid ten aanzien van elke letterkundige *coterie* te onzent. Eerst na mijn dertigste jaar ben ik begonnen dus te schrijven, en sedert meer dan twintig heb ik met niemand

in Nederland gedineerd, - zelfs niet, daar ik in tijds en onder beleefde voorwendselen de eer van het lid-zijn achtereenvolgens er aan gaf, zelfs niet te Utrecht, als deelgenoot van het onzijdig Historisch Genootschap zelfs niet te Leiden, als mede-opgenomene in de vreedzame diergaarde Letterkunde. Bij het publiek is dit mijne beste aanbeveling; en ik moet er prijs op stellen mijn door onthouding gewonnen krediet niet te verbeuren.

Of ik dan willens en voornemens ben tot mijn jongsten snik boekbeoordeelingen te schrijven? Neen; maar zoolang onder meer ook dit mij eene nuttige en dankbare bezigheid toeschijnt, verlaat ik mijne bomvrije kazemat niet.

Indien zelfs in eene wereldstad met meer dan twee millioen inwoners, waar niemand zijn buurman kent en de massa-zelf der schrijvers en der dichters volle vrijheid van oordeelen schijnt te waarborgen; indien zelfs dáár een recensent *du crû* ten slotte personen moet gaan ontzien, - welk lot ging ik in het kleine Nederland te gemoet, dat, buiten den ijver waarmede sommige letterkundigen er zichzelf aanbidden, anderen zich onderling bewierookten, de overblijvenden elkander verslinden, op dit oogenblik geen letterkundig leven kent dan een hetwelk volstaan kan met leiding uit de verte?

Een groot aantal personen worden er in Nederlands wetenschappelijke wereld gevonden wier hoogachting ik waardeer, en op wie ik alleen zou willen aanmerken dat zij te zeer toeschouwers blijven of in het openbaar te weinig hun licht laten schijnen.

Zal ik met *die* gaan zamenwonen? *Hun* omgang zoeken? Doch een uitstapje naar Parijs is zoo gezond, en de weg zoo bekend! Steeds zal hun bezoek mij eene aangename verrassing zijn. Al kwamen zij tusschen licht en donker, gelijk Nikodemus weleer, ik zal hun geen belet geven.

En ziedaar om welke reden het voorberigt van dit nieuwe bundeltje weder uit den vreemde gedagteekend is.

PARIJS, 1 Februarij 1881.

CD. B.H.

François Valentyn.

Oud en Nieuw Oost-Indien, door François Valentyn, onlangs Bedienaar des Goddelijken Woords in Amboina, Banda enz. Dordrecht en Amsterdam, 1724. Vijf Deelen, groot folio.

I

Wat lang niet alle schrijvers te beurt valt, - Valentyn heeft het voorregt gehad, reeds een man van jaren geworden, maar toen de oude dag voor hem nog aanbreken moest, de vrucht der nasporingen van geheel een welbesteed leven te mogen zamenvatten in één groot werk. Meer dan vijfhonderd intekenaren vond hij (het zij gezegd tot eer van het lezend publiek dier dagen in Nederland) voor de vijf folianten, uitgedijd tot acht stukken, waarin het hem gegeven is geweest zijn voorraad uit te schudden. De geheele geschiedenis der landen en volken, tot het gebied der O.I. Compagnie behoorend, of met haar in aanraking, lag voor hem open. Er viel te grazen in eene litteratuur, zich uitstrekkend over een tijdperk van meer dan honderd jaren. De nederlandsche letteren bezaten nog geen algemeene geschiedenis der oost-indische kolonien. Den eersten bewerker der rijke stof liep alles mede.

Er was maar één ongeluk: de middelmatigheid van Valentyn's eigen vernuft, zijne platte levensbeschouwing, het ontbreken te zijnent van alle wijsgeerig, alle kunstgenie. Nooit was historieschrijver in minder mate dichter dan deze rijmelaar, die geen latijnschen versregel kan tegenkomen of hij flikt er twee hollandsche van; geen portret van een gouverneur-generaal, of de muze van het metrisch bijschrift wordt vaardig over hem. De gaaf, door te dringen tot den dieperen zin van gebeurtenissen, tot het eigenlijk wezen van talen, volken, maatschappelijke of staats-instellingen, was hem ontzegd. Zoo van de menschen als van de dingen zag hij alleen het uitwendige, de oppervlakte. Wanneer zijne personen leven (meestal zijn zij dood), dan is het slechts werktuigelijk. Geen enkel karakter wordt door hem geschetst. Hij geeft jaartallen en anekdoten, anders niet. Zijne reisbeschrijvingen missen gloed. Gevoel voor natuurschoon is hem vreemd. Waagt hij zich eene enkele maal aan het verhevene, zooals in zijn lof der stad Amsterdam, dan kan hij het slot van zijn eigen volzin niet vinden.

Aldus misdeeld, is Valentyn sneller en volkomener moeten verouderen dan het geval geweest zou zijn indien hij een auteur van talent, een onafhankelijk denker, of in zaken van wetenschap een wegbereider geweest was. Ook in de *Nederlandsche Historien* van Hooft komen gedeelten voor, die sedert aangevuld of verbeterd zijn. Maar Hooft's stijl is altijd die van een schilder. In zijne wijs van voorstellen herkent men overal een verheven scepticisme, gelijkend op dat van Montaigne. Om met Hooft op één lijn te kunnen gesteld worden zou Valentyn, die eene nog veel bredere en niet minder moeilijke stof behandelde, een geest van den eersten rang moeten geweest zijn.

Geschikter kan men Valentyn met Wagenaar vergelijken. Ook deze was meer kronijk- dan historieschrijver. Ook bij hem ontbreken om strijd wijsbegeerte en poëzie. Ook hij volgde eene schrijfwijze die aan het werk van een ambtenaar van den burgerlijken stand doet denken. Is Wagenaar betrekkelijk populair gebleven, terwijl Valentyn bij het groote publiek in het vergeetboek raakte, dit kan voor een gedeelte hieraan liggen dat bekwame mannen Wagenaar's werk van

aanhangsels en verbeteringen voorzien hebben, waardoor het nog vele jaren na zijn dood in waarde toegenomen is. Valentyn bleef alleen staan. Bij de afnemende belangstelling in koloniale zaken, gedurende de achttiende eeuw, gevoelde niemand zich opgewekt vervolgen op *Oud en Nieuw Oost-Indie* te schrijven.

Over het algemeen hebben de Nederlanders maar zelden lust getoond op de hoogte te komen, of te blijven, van hetgeen in hunne aziatische bezittingen voorviel. Het stelsel van geheimhouding, door de O.-I. Compagnie gevolgd, werkte de nationale onverschilligheid nog in de hand. Nadat Valentyn's folianten voor eene wijl de nieuwsgierigheid bevredigd hadden, rigtte men op nieuw de aandacht elders; en de man die zich gevleid had met het vooruitzicht 'tot eere van zijne kinderen en mede-inboorlingen nog lang en niet ongeacht na zijn dood te leven' wordt in hedendaagsche bloemlezingen van nederlandsche prozaschrijvers, in hedendaagsche geschiedenissen der nederlandsche letterkunde, zelfs niet genoemd Dit onregt is sedert hersteld, door Dr. Jonckbloet in de 3de uitgaaf zijner nederlandsche litteratuurgeschiedenis, V 215.. Een uittreksel uit zijne werken, ten behoeve der akademische jeugd welke voor indisch ambtenaar opgeleid wordt, is de eenige tol dien in onze eeuw de nakomelingschap hem betaald heeft.

Schijnt Valentyn alzoo, gelijk ook met de tijdsorde overeenkomt, in de rij onzer historieschrijvers het midden tusschen Hooft en Wagenaar te houden, - aan de nagedachtenis van den laatste ben ik de opmerking schuldig dat hij, in heerschappij over zijne stof, in het volgen van een geregeld plan, in helderheid van uiteenzetting, Valentyn aanmerkelijk overtreft. Bestond de kunst van geschiedschrijven in het naauwkeurig nevens elkander plaatsen van alle tot dezelfde groep behorende feiten, zoodat noch ooit tegen de chronologie gezondigd, noch de eene groep met de andere verward wordt, Wagenaar zou de ideale historicus zijn. Men kan hem raadplegen gelijk men een gezaghebbend woordenboek raadpleegt. Het behoort tot de zeldzaamheden dat men, in die gedeelten waar hij in zijne volle kracht is, hem op eene onnaauwkeurigheid betrapt.

Bij Valentyn daarentegen heerscht de deels verdrietige,

deels gemakelijke wanorde eener huishouding wier hoofd niet berekend is voor zijne taak. De geesten van oud en nieuw Oost-Indie zien met den onbedachtzamen overmoed der halve kennis zich door den schrijver gedagvaard. Doch zij worden hem weldra te magtig. Hij kan hen niet aan, en hoe langer hoe minder. Wanneer hij (in den beginne gaat het nog) van wal gestoken is met eene algemeene beschouwing, in twee- of driehonderd bladzijden, over 'Nederlands Mogentheit in die Gewesten' (eene voorlopende verhandeling, waarin tot de dagen van Alexander den Grooten en nog vroeger wordt teruggegaan), dan volgt het gedeelte van den Archipel waarin de schrijver zich het best tehuis gevoelt: het tooneel van zijne voornaamste werkzaamheid als predikant. Zeer in het breede worden de Molukken beschreven en de Moluksche zaken behandeld. Nog uitvoeriger de Ambonsche zaken en Amboina zelf: de godsdienstige aangelegenheden van Amboina, de planten, de dieren, de schelpen, van Amboina. Eene verhandeling over Banda vult aan.

Deze partij van Valentyn's werk bezit, met zijne bijdragen tot de kennis onzer vestiging op Java, misschien meer waarde dan al het overige te zamen. Zij omvat de tweede helft van het eerste, het geheele tweede, en de eerste helft van het derde deel. Doch nu beginnen de zwerftogten.

Wij krijgen Solor en Timor; dan eene beschrijving van Makassar, van Borneo, van Bali, en springen daarna eensklaps naar den vasten wal van Oost-Azie over. Tonkin of Noord-Annam is aan de beurt, gevolgd door aanteekeningen over onzen handel met Kambodja, en door eene beschrijving van Siam. In het vijfde stuk komen wij weder in den Archipel, op Java, en vinden eene beschrijving van het eiland, eene afzonderlijke beschrijving van Bantam, eene beschrijving van de stad Batavia, een bundel biografien van gouverneurs-generaal, en een door den gouverneur-generaal Camphuis opgesteld verhaal van Batavia's stichting.

Het volgende, zesde stuk is een der meest ongelijke. Het eindigt met des auteurs tweevoudige uit- en thuisreis, begint met eene verhandeling over de zaken der godsdienst op Java, en bevat daartusschen eene beschrijving van Suratte,

de levens der Grooten Mogols, eenige bladzijden over den handel en de vaart op China, en eene beschrijving van Formosa. De twee laatste stukken, uitmakend het vijfde deel, geven, door elkander, beschrijvingen van Koromandel, Perzie, Malakka, Sumatra, Ceylon, Malabar, Japan, de Kaap de Goede Hoop, en Mauritius.

Reeds die opeenvolging van namen, verwonderd over hun eigen zamengaan, sticht verwarring in 's lezers brein. Den schrijver is het niet gelukt, ook maar een schijn van orde in den chaos te brengen. Bij toeneming groeide de stof hem boven het hoofd. Zijne oost-indische geschiedenis werd allengs eene verzameling nevens elkander geplaatste nota's over eene keus van oost-indische onderwerpen. Is het om die reden, en in dien zin, dat de titel des werks melding maakt van achteraanvoegde 'keurlijke' verhandelingen? Het vermoeden is geoorloofd.

Doch iets anders is het de grenzen van eens auteurs bevoegdheid en de tekortkomingen van zijn werk te zien, iets anders zich rekenschap te geven van de diensten die het werk bewezen kan hebben, en van de wijs waarop het ontstaan is.

Gedurende de weldra tweehonderd jaren, verlopen sedert Valentyn voor het eerst te Batavia aankwam, is zoo veel verdwenen, zoo veel verzezen, zoo veel veranderd, dat wij ons oordeel over hem, voor zoo ver het op eerste indrukken rust, moeten wantrouwen. Met den besten wil kunnen wij bijna niet regtvaardig jegens hem zijn. In elk geval is het onze plicht, wanneer wij ons eene voorstelling trachten te vormen van zijn persoon, zorg te dragen dat het beeld niet in eene karikatuur ontaarde. Niet minder komt het er op aan, bij het bepalen der waarde van zijn boek, acht te geven op de tijdsomstandigheden.

Toen Valentyn in 1666 te Dordrecht het levenslicht aanschouwde, was een natuurlijke afkeer van kool (de bijzonderheid werd door hemzelf opgeteekend) misschien de sterkst sprekende neiging welke hij met zich ter wereld bragt. De scheppende kracht, waardoor in de eerste helft der 17de eeuw, evenals geheel Europa, ook Nederland zich onderscheiden had, was tijdelijk uitgeput. De natuur, vermoed van het voortbren-

gen, scheen weder op adem te willen komen. Te midden van een verbazenden, onveranderden welstand, en ofschoon Nederland voortging onder de groote mogendheden van Europa te behooren, stond op een heldegeslacht eene epigoneeteelt te volgen. Was de 17de eeuw op bijna ieder gebied de eeuw der kunstenaars, de 18de zou op bijna ieder gebied de eeuw der liefhebbers zijn. De Vereenigde-Provincien waren geheel en al eene aristocratische republiek geworden. De vroegere oproeren krompen tot oploopen. De pamfletten werden goedaardig, zonder peper, zonder zout. Bij de marine was na 1713 voor een burger geen carrière meer te maken. Overal nestelden zich de patriciers. Door de korrespondentie hielden zij de vreemde vogels, die van het goudgele zaad hadden willen medepikken, buiten het nest. Krachtens hun rijkdom, hun aanzien, hun beschikken over de Compagnie's en andere plaatsen, behandelden zij de vreemde vorsten als huns gelijken. De goede zijde was, dat zij van hunne groote fortuinen ook genieten wilden. Zij deden dit rustig, in weldoortimmerde woningen aan de Heere- of de Keizersgracht, op groote buitenverblijven in het Gooi of aan de Vecht. Hoe daar den tijd door te brengen?

‘Ofschoon onze amsterdamsche patriciers in 't algemeen weinig met de beoefenaars der kunst ophadden’, lezen wij in *Ferdinand Huyck*, ‘zij konden, bij de steeds klimmende weelde, de kunst zelf hoe langer hoe minder missen. Men bouwde overal nieuwe en prachtige huizen: goed; men betaalde de bouwmeesters: wel; maar dan moesten er ook beelden en vazen zijn in de voorportalen en gangen; schilderijen op de behangsels; basreliefs boven de deuren; allegorien, beeldspraken en deviezen aan de gevels, stoepen, tuin- en zomerhuizen. Men had fraaije rijtuigen; maar de paneelen moesten met de wapens der eigenaars en met keurig schilderwerk prijken. Men had sierlijk aangelegde lusthoven; maar dit moest een ieder weten, en daarom moesten die in een deftig dicht, gelijk men 't noemde, bezongen worden. Men had boekerijen; maar het was niet altijd de taak des eigenaars, die zelf te verzamelen. Eindelijk, men had van Augustus en Mecenas hooren spreken, van de aanmoediging en bescherming, door hen aan

de kunst verleend, en hoe zij, ter wedervergelding, door dichters en kunstenaars werden geëerd en geprezen; en nu moest ieder, die geld had, een Augustus of Mecenas worden en ten minsten aan een paar schilders of dichters zijn hooge gunst doen blijken.’

II

Mannen, die zoo over de kunst dachten, konden niet veel hart voor de wetenschap hebben. Maar de uitzonderingen bevestigden den regel. Gelijk in de 17de eeuw elk aanzienlijk Nederlander min of meer aan de letteren deed en sonnetten of epigrammen dichtte, was de vermogende patricier der 18de eeuw, zijne ingenomenheid met het klassiek treurspel niet te na gesproken, bij voorkeur verzamelaar en liefhebber.

Het is geen dilettaantisme van den nieuweren tijd dat zich aan esthetiek en kunstgeschiedenis te goed doet, maar een dat bouwstoffen, bijeenbrengt, keuren en kronijken raadpleegt, het veld der vaderlandsche oudheden ontgint. In den persoon van Balthazar Huydecoper brengt het patriciaat in de 18de eeuw een dilettaant voort, die met de beste specialiteiten zich meten kan. Nergens, kan men zeggen, heeft ooit de wetenschap meer steun bij den rijkdom gevonden dan toen in Nederland.

Overal leggen door de fortuin begunstigde partikulieren kostbare verzamelingen aan: van penningen, van munten, van gesneden steenen, van schelpen, van rupsen, van kapellen, van prenten, van etsen, van schilderijen, van autografen. Hunne kabinetten zijn wereldberoemd, en op de onbekrompenste wijs stellen zij die ter beschikking van de geleerden. Schoemaker helpt Van Loon; Cornelis van Lennep helpt de herdruckers van Huydecoper's *Proeve*; Schynvoet, Vincent, d'Acquet, helpen de uitgevers van Rumphius' *Rariteitkamer*. Linnaeus brengt drie jaren in Holland door, op het buitengoed van George Clifford, wiens kabinet en plantetuin hij verzorgt, en onder wiens dak hij zijne eerste werken schrijft.

Nog meer: deze verzamelaars en beschermers vormen tevens het publiek dat de werken der geleerden koopt en leest. 'Geen woning,' verhaalt Jacob van Lennep in het leven van zijn grootvader Cornelis, 'geen woning op de Heeren- of Keizersgracht, - de bewoner moge dan al of niet een wetenschappelijk man zijn geweest, - waar niet eene kamer bepaaldelijk tot bibliotheek was ingerigt; waar niet eene dergelijke verzameling beschouwd werd, als tot het ameublement behoorende.' Volgens de overlevering van boekverkoopers uit die dagen bleef, bij de oplaag van elk werk van eenig belang, de helft binnen Amsterdam.

En die werken zijn meestal monumentaal: zware folianten of kwartijnen, gebonden in bruin leder (geheele bibliotheken zagen er toen zoo uit) en versierd met honderden kopergravures van Houbraken, Hoet, Picart, Vinkeles, Balen. Ik noem de *Godsdienstplegtigheden* van Maubach; den geïllustreerden Bijbel; Wagenaar's *Vaderlandsche Geschiedenis*; zijne *Beschrijving van Amsterdam*; het *Kruidboek* van Rumphius; den *Hortus Malabaricus* van Van Rheede; de beschrijving van Japan door Montanus; de *Vaderlandsche Insekten* van Seppen Nozeman; de verzameling van Zee- en Landtogten; Sepma's kabinet van Zeldzaamheden, planken vol. 'Men zag er toen minder op, een dergelijk werk ter perse te leggen, dan men heden ten dage doet om een onnoozelen steendruk of fotografie te doen vervaardigen.'

Tot die soort van werken heeft ook, met zijne 'meer dan tienhonderd en vijftig prentverbeeldingen', *Oud en Nieuw Oost-Indie* behoord. Aanvankelijk schijnt het niet in Valentijn's plan gelegen te hebben zoo uitvoerig te worden. Hij kende vrij goed den Maleischen Archipel (Water-Indie, gelijk Rumphius het noemt), maar wist van Oud-Indie, het eigenlijk Hindostan, Japan, en de bezittingen in Afrika, weinig of niets. Doch toen het werk vorderde, vonden Valentyn's begunstigers in Nederland het jammer dat het onvolledig zou blijven, en zij waren het die hem aan de noodige bouwstoffen hielpen.

Het is eene oude en door officiële stukken gestaafde beschuldiging dat de Compagnie geen publiciteit wilde; dat zij

hare ambtenaren verbood kaarten, journalen, of teekeningen onder zich te houden. Doch, zoo het verbod bestond, de ambtenaren gedroegen zich er niet naar. Teruggekeerde vermogende dienaren der Compagnie zijn de personen geweest die Valentyn de middelen hebben verstrekt om zijn werk tot den hoogst mogelijken trap van volkomenheid te brengen. De eenen, zooals Cornelis Beernink, van nabij met Makassar bekend, schreven hem lange brieven of vroegen op hunne noordhollandsche buitenplaatsen hem te logeren. Anderen gaven hem kaarten, nota's, prenten, platte gronden. Zoo deed Mattheus van den Brouke, oud-direkteur aan de kust van Malabar en in Bengalen. Zoo Elias van den Brouke, oud-direkteur van Koromandel en oud-gezant in Pegu. Zoo de Van der Stel's, vader en zoon, oud-landvoogden aan de kaap de Goede Hoop. Zoo Marcus van Weert, Daniel Bernard, Joannes van Steeland, Cornelis Joan Simons, Ewout van Dishoeke, Jacob van Oudenstein, Simon Schynvoet, - altogader gerepatrieerde indische oudgasten, altogader millionairs en patriciers, of aan regeringsfamilien in Nederland vermaagschapt. In een afzonderlijk voorberigt worden zij door Valentyn openlijk genoemd, en hooren zij zich met hunne toestemming dank betuigen voor bewezen diensten. Aller inlichtingen heeft hij in de dordrechtsche studeerkamer, toevlugtsoord van zijn emeritaat, bijeenverzameld en zich ten nutte gemaakt. Vóór zijne verplaatsing naar Den Haag rigtte hij zelf te Dordrecht een Neptunus-kabinet op, welks leden op gezette tijden zamenkwamen en wetenschappelijke kunstbeschouwing hielden van elkanders schelpverzamelingen, - waaronder indische.

Eene andere verdienste van Valentyn is dat hij alles wat vóór hem over Nederlandsch-Indie geschreven werd zamenvat. Dit maakt zijn boek tot een gedenkteeken van den bloeitijd der Compagnie; eene herinnering voor den nakomeling van hetgeen eenmaal het voorgeslacht vermogt. Niet alleen den geheelen Rumphius heeft hij in *Oud en Nieuw Oost-Indie* opgenomen of geresumeerd (een vollediger Rumphius zelfs, naar het schijnt, dan de tijdgenooten wisten of vermoedden), maar ook van de oude reis-journalen is door hem gebruik gemaakt; zoowel van die, vervat in *Begin en Voortgang*, als van de vroeger afzon-

derlijk uitgegevene. Van al de grootere werken over Indie, in de tweede helft der 17de eeuw verschenen, geeft hij uittreksels: van Montanus' beschrijving van Japan, van Nienhof's reizen door China, van Baldaeus' beschrijving van Malabar, van Rogerius' werk over de godsdienst der Bramanen, van De Bruin's artistieke reizen door Midden- en Oost-Azie. Al hetgeen vóór hem in Nederland en in het buitenland over Indie het licht gezien had, raadpleegt, rangschikt, verwerkt hij; en zoo buitengewoon is de massa stof, door hem opeengestapeld, dat het nu levend geslacht, wanneer het met hem in kennis komt, zich tweemaal bedenkt alvorens hem te berispen.

Toch is dit laatste noodzakelijk. De liefhebber in Valentyn, schrijvend voor liefhebbers en doorgaans alleen belang stellend in hetgeen als voedsel voor de liefhebberij dienen kon, had tot dubbelganger een geleerde van den ouden stempel. Met het dilettantisme der 18de eeuw ging bij hem de renaissance-wetenschap der 17de gepaard.

In vergelijking van hetgeen de midden-eeuwen en de oudheid wisten, beschikte ongetwijfeld de renaissance over een verbazenden schat gegevens; maar, hoe overvloedig ook, hare wetenschap was onzamenhangend en verward. Zij kende tweederlei oudheid: de grieksch-romeinsche, die voor eerbiedwaardig, de hebreuwsche, die voor heilig gold. De pas gedane, nog niet gerangschikte, nog niet geverifieerde ontdekkingen, moesten daarmede in overeenstemming gebragt worden: de geografische met Ptolemaeus, de botanische en zoölogische met Plinius en Aristoteles, de ethnologische met Herodotus, en daarenboven de geheele profane wetenschap met den bijbel.

Zoo brengt ook Valentyn de resultaten zijner indische studien telkens met die zijner klassieke en theologische in verband. Over de Ambonsche zaken van de godsdienst sprekend, haalt hij de Psalmen, Pausanias, het boek Genesis, en Ovidius aan. Een overzicht van de litteratuur over de 'zeehorenkens' willende geven, klimt hij tot Plinius, Suetonius, Aristoteles, en Homerus op. Zijne verhandeling over Nederlands mogendheid in Azie vangt aan met tachtig bladzijden over Herodotus, Ulysses, Atlas, Prometheus, Salomo,

en Alexander den Groote: alles ten einde te bewijzen dat de ouden Azie weinig, en den Maleischen Archipel in het geheel niet gekend hebben.

Voor het overige wordt hij niet door een wetenschappelijk doel geleid, maar alleen door nationale eigenliefde. In eene voorrede beroemt hij zich op 'de groote menigte van zaken, die men nooit bij anderen, veel min in die nette orde gelezen heeft', als bij hem. Intusschen is de eenige orde, die hij bij het beschrijven der meest verschillende indische landen aanneemt, het tijdstip waarop zij door de Nederlanders veroverd zijn. Hij schrijft, zegt hij uitdrukkelijk, tot verheerlijking van Nederland in het algemeen en van zijne geboortestad Dordrecht in het bijzonder: 'alzo het voor die stad geen oneere is, inboorlingen te hebben, die dat klein en als uit den modder opgerezen Nederland zoo sterk en zoo krachtig in zijn helderen dag weten te zetten'.

Evenals in de formulier-gebeden der Compagnie, worden in Valentyn's voorrede de indische volken doodgezwegen. Slechts op één voorwaarde verdraagt hij die vreemdelingen: zij moesten de leer der Dordsche Synode van 1618 omhelzen, hunne zeden en gewoonten afleggen, en steeds voortgaan nagelen en noten aan de Edele Maatschappij te leveren. Deden zij dit niet, dan waren zij alleen bruikbaar om de afstammelingen der oude Batavieren te verrijken, de kabinetten der nederlandsche patriciers van zeldzaamheden te voorzien, en Valentyn gelegenheid te geven tot het schrijven van een groot werk, eervol voor de stad Dordrecht. Van de Hongitogten sprekend, zegt hij zonder aandoening: 'De Ambonezen roeiden in dien tijd zoo langdurig en bloedig dagen achtereen, dat hen 't zweet op de ruggen door de zon als tot zout bereid werd'. Elders verhaalt hij, even kalm, dat hij zijne dienstmeid, van welke hij eene geheime minnarij ontdekt had, 't geen anders buiten zijne gewoonte, maar nu zeer noodig was, *zooveel heeft doen geven*, dat hij sedert niet meer iets buitensporigs van haar vernomen heeft'. Willen de inlanders zich niet bekeeren, dan moet men van hun bijgeloof maar partij trekken, leert de predikant. En hij geeft eenige huismiddelen

op, waardoor men een oneerlijk slaaf terstond van diefstal kan overtuigen.

Deze denkbeelden hebben een beperkenden invloed moeten uitoefenen op de wetenschappelijke waarde van Valentyn's werk. Hetzij hij geeft of terughoudt, steeds handelt hij met een bijoogmerk. Het geleerd, maar onzamenhangend vertoog over de betrekkingen der Grieken en Romeinen met Azie, is geschreven met het doel, 'de Nederlandsche natie niet alleen boven alle de Ouden, die ooit in 't Oosten geweest zijn, maar vooral in 't opzigt van hunne oppermogendheid in die landen en de menigvuldige koninkrijken, die zij daar bezitten, ook boven alle Europeërs te verheffen, en te toonen, dat die nazaten der oude Batavieren van hunne beroemde voorouders niet ontaard zijn'.

De zonderlinge orde, waarin over de verschillende landen gesproken wordt, heeft dezelfde oorzaak. Zij is die, zeide ik reeds, van Nederlands veroveringen in Azie. Nergens in het geheele boek wordt eene zamenhangende geografische schets van den Archipel gegeven. Nergens plaatst de schrijver zich op een onpartijdig en historisch, steeds integendeel op een nederlandsch en kalvinistisch standpunt. Bij het bestrijden zijner talrijke vijanden (heidenen, bramanen, boeddhisten, mohammedanen, jezuiten) geen waardige argumenten, maar bekrompen redeneeringen, grofheden, min of meer geslaagde geestigheden. Vandaar ook de onevenredige omvang dien, ten koste van andere, sommige rubrieken bij hem bekomen, inzonderheid waar het de protestantsche godsdienst geldt. Zoo, buiten het regtzinnig kalvinisme, voor de inlanders geen heil te wachten is, wat is dan belangrijker in een werk over den Indischen Archipel, dan een verhaal van den voortgang, hoe gering ook, dien het kalvinisme daar gemaakt heeft? Valentyn is hiervan zoo doordrongen, dat hij honderden folio-bladzijden wijdt aan ekstrakten uit notulen van het Bataviaasch Kerkbestuur.

III

In de voorrede van Dr. Pijnappel's maleisch-hollandsch woordenboek, uitgaaf van 1875, wordt met geringschatting over de laagmaleische bijbelvertaling gesproken, door Valentyn ondernomen, en voor welke hij dertig jaren lang gevochten heeft. Valentyn, leest men daar, schijnt de benaming hoogmaleisch te hebben uitgevonden, tot aanduiding van die soort van maleisch welke voor hem te hoog was.

Ik doe opmerken dat men Valentyn's bijbelvertaling uit hetzelfde oogpunt beoordeelen moet, als zijn *Oud en Nieuw Oost-Indie*. Gereedelijk zou Valentyn toegestemd hebben, stel ik mij voor, dat Leydekker beter maleisch schreef dan hij. Doch kollega Leydekker was een theoreticus, een purist, een man van de wetenschap. Beoefenaar der taal om de taal, wilde hij niet dat men het boek, bestemd het voorname leesboek der inlanders te worden, hun in handen zou geven, overgezet in een onzuiver matrozen-dialekt.

Valentyn daarentegen lette alleen op de praktijk. Wat beteekende de mindere of meerdere zuiverheid eener heidsche, eener barbaarsche taal, gesproken door zeker aantal blinde Mooren in het verre Oosten? Waar het op aankwam was, de door Mohammed's en Boeddha's afgoderijen verleide schapen weder in de eenige veilige kalvinistische kooi, en buiten het bereik van den papistischen wolf te brengen. Om dit doel te bereiken moest de bijbel onder de inlanders verspreid worden in eene populaire taal. Niet de vraag was hoofdzaak in welk dialekt, zuiver of onzuiver, zij den bijbel lazen, maar of zij hem lazen. En terecht oordeelde Valentyn dat de door hem aanbevolen en gevolgde *lingua franco*, al noemde hij die ten onregte laagmaleisch, een praktischer voertuig was dan het maleisch van Leydekker, slechts gesproken en verstaan in een betrekkelijk engen kring.

Doch wat spreek ik over tijdgenooten van Valentyn, wier geoefender wetenschappelijke zin het slechts betrekkelijke zijner verdiensten aan het licht bragt? Juist honderd jaren na *Oud en Nieuw Oost-Indie* zou Crawford's *Indische Archipel* verschij-

nen; en bij den slag vergeleken, dien Crawfurd Valentyn toebragt, schijnt Leydekker's bestrijding kinderspel.

Er was dan ook in die honderd jaren heel wat voorgevallen. Het log en onregelmatig gebouw der voorvaderlijke wetenschap, bezweken onder de mokerslagen der fransche Encyclopedisten, heeft plaats gemaakt voor een ander; beter ingerigt, steviger gegroundvest. De astronomische gegevens, in de 17de eeuw bijeengebragt, zien zich door Newton voor het eerst in een groot systeem gerangschikt. Buffon, Franklin, Laplace, stichten de geologie, de fysica, de zoölogie. Met de natuurkundige wetenschappen houden de ethnologische en de historische gelijken tred. De deensche expeditie naar Arabie opent in 1701 de rij der wetenschappelijke ontdekkingstogten die, voortgezet door Cook, door Bougainville, door La Pérouse, door Humboldt, het aanzijn geven aan de nieuwere geografie en de nieuwere volkekunde. De geschiedenis heeft daardoor opgehouden aan den leiband der theologie en der klassieke filologie te loopen. Zij maakt niet langer, gelijk Bossuet en Fénelon gedaan hadden, de Grieken of de Hebreëen tot het middenpunt harer beschouwingen. Zij wordt eene wetenschap op zichzelf, zich aansluitend bij de exakte en de natuurkundige. Men gaat gevoelen dat er oudtijds in Indie, in Amerika, in China, in West-Azie, even merkwaardige en even belangwekkende centrum van beschaving bestaan hebben, als in Italie of in Palestina. Men gaat vermoeden dat de mensch, in het begin, overal slechts een armzalige wilde geweest is, vermaagschapt aan de overige zoogdieren van den aardbodem, en hij slechts verbazend langzaam en verbazend moeilijk zich tot zijn tegenwoordigen staat van ontwikkeling heeft kunnen verheffen. Geholpen door de nieuwere wetenschappelijke ontdekkingen, sporen Buffon, Montesquieu, Voltaire, de wetten na die deze ontwikkeling regelen. In de laatste jaren der 18de eeuw zet eindelijk nogmaals eene verrassende ontdekking (die van het sanskriet en van den Zusammenhang der arysche talen) dit geheele gebouw de kroon op. De moderne geschiedbeschouwing is in de hoofdtrekken voltooid.

Men ziet en tast dit alles bij Crawfurd; en de vergelijking van zijn werk met dat van Valentyn werpt een helder licht

op het nieuwe in zijne methode. Resident van Djokdjokarta onder het engelsch tusschenbestuur, schrijft Crawford eensdeels, evenals Valentyn, met een bijjoogmerk. Hij wil den vrijen handel der Engelschen van de 19de eeuw tegen het monopolie-stelsel verdedigen, over het algemeen door de 17de gevolgd. Doch slechts op enkele plaatsen komt dit streven aan den dag; het meest in de hoofdstukken gewijd aan de Europeanen en aan hun handel in den Archipel. Crawford's eigenlijk doel is: eene statistische, ethnologische beschrijving van den Archipel te geven; eene waarin de oorspronkelijke bewoners der eilandgroep hoofdpersonen, de Europeanen bijloopers worden.

Vandaar de zonderlinge indruk, wanneer men uit Valentyn's breedspakige maar niet onaangename verhalen en anekdoten, door prenten afgewisseld en met eene kloeke letter gedrukt op groot papier, in Crawford's ethnologische en etymologische onderzoekingen valt, droog, ongezellig, en eentonig. Maar zijn algemeene blik is zoo juist; zijne wetenschap op zulke goede grondslagen gevestigd; hij maakt zulk een oordeelkundig gebruik van de grondige onderzoekingen van vreemden en landgenooten die vóór hem al de voornaamste punten behandelden, en op Java dezelfde methode toepasten door welke zij er in geslaagd waren Britsch-Indie te onthullen, - Horsfield, Mackenzie, Leyden, Raffles, Marsden, - dat men bij elke vernieuwde kennismaking levendiger getroffen wordt door dien schat van feiten en gezigtspunten, in zoo korten tijd opgedaan en met zooveel ijver bij elkander gesteld. Sommige détails van Crawford's werk eischen herziening; maar zijn kort begrip der engelsche onderzoekingen vormt nog altijd den grondslag onzer wetenschap.

Crawford begint met iets zoo noodzakelijks, dat men zich verbaast het nergens bij Valentyn aan te treffen: een helder en praktisch overzicht der geografie van den Archipel. Hij splitst dezen in vijf groepen, en zijne verdeeling komt bijna geheel met die van Wallace overeen. De Archipel wordt bewoond door twee verschillende menscherassen, waarvan het eene, een dwergachtig negergeslacht, zich nooit boven de wildheid, het andere, bruiner en ontwikkelder, zich nooit boven de halve

barbaarschheid verheffen kon. Eenmaal, in een niet te bepalen verleden, heeft een stam van dit laatste ras, uit zichzelf beschaafder dan andere stammen en waarschijnlijk op Java inheemsch, door scheepvaart en ruilhandel een beslissend overwigt bekomen: zoo sterk, dat de meeste eilandvolken, niet die van den Archipel alleen, maar ook die van Madagascar en van de Zuidzee, voorname woorden en eigenschappen der thans verdwenen taal van dat volk hebben overgenomen; en getrouwer overgenomen, naarmate zij digter bij Java woonden, het centrum. Naderhand zijn die stammen, steeds onder den invloed van het handeldrijven, bezocht door andere aziatische volken, voornamelijk door de Hindoe's, die hen bekend gemaakt hebben met hunne godsdienst, taal, litteratuur, en kunst. Op de Hindoe's zijn de Arabieren gevolgd, die wel aan het grootste gedeelte der bewoners van den Archipel hunne godsdienst, doch maar weinig van hunne beschaving mededeelden. Op de Arabieren de Europeanen der 16de en 17de eeuw, die, enkel door heerschezucht of winzucht gedreven, de inlanders onderwierpen, maar geen pogingen aanwenden hunne beschaving op hen over te planten.

Doch zoo Valentyn, voor de kennis van dit alles (thans een onderdeel der meest elementaire studien over den Archipel) een hoogst onvolledige vraagbaak is, onder de oudere werken wordt er geen gevonden dat voor de geschiedenis der Nederlanders in Indie zulk eene massa wetenswaardige zaken bevat als het zijne. Onder de lateren is alleen de verzameling onuitgegeven stukken, door Mr. de Jonge bezorgd, met hem te vergelijken.

Nergens, wel is waar, geeft Valentyn een geregeld historisch overzicht. Zijne eenige proef van dien aard, vervat in zijne inleiding, loopt alleen over de handelsbetrekkingen en gaat niet verder dan 1626. Wil men daarna bij hem het leven van een bepaald persoon volgen, Speelman of Van Goens, dan is men genoodzaakt van Batavia naar Makassar, van Makassar naar de kust van Koromandel, of weder naar Binnen-Java over te springen. Hij weet zijne feiten niet te schiften. Men verdrinkt bij hem in eene zee van bijzonderheden. Hij is ongelijk. Java behandelt hij veel minder uitvoerig dan de Molukken. Voor de

levens der Grooten Mogels is plaats in zijn werk; maar het volgen der nederlandsche ontdekkingsreizen naar Japan, naar Australië, laat hij aan de belangstelling der nakomelingschap over. Vloeiende echter de bronnen rijkelijk, - zooals omtrent Amboina, waar hij uit de papieren van Rumphius putten kon, - dan is hij zoo uitvoerig en zoo juist, dat de kritiek der 19de eeuw het plan heeft moeten opgeven hem aan te vullen of te verbeteren.

Geschiedverhalen, waarin de fysionomie van het behandeld tijdvak ontbreekt, gelijken even weinig op de werkelijkheid, als de inhoudsopgave van een boek op het boek zelf. Valentyn geeft die fysionomie. Hij geeft haar zonder het te willen of er aan te denken, het is zoo; maar hij geeft haar nogtans. Ofschoon een man van de liefhebberijstudie der 18de eeuw, ademen zijne verhalen, wanneer hij de zeden en gewoonten beschrijft van plaatsen waar hij zelf geleefd heeft, den geest der nederlandsche reisjournalen van een ouder tijdvak, der ouderwetsche nederlandsche romans, der nog ouderwetscher kluchtspelen. Te dien aanzien staat hij op de grens van twee eeuwen en twee werelden.

Niet minder eigenaardig is het oogpunt waaruit hij de feiten en personen beschouwt. Het verhoogt bij hem de lokale kleur, ook dan wanneer hij partijdig en onregtvaardig is. Overtuigd dat de Maleische Archipelalleen door het dordtsch kalvinisme uit de magt van den Boosheid gered kan worden, let hij bij het beoordeelen van een historisch persoon vóór alles op de vraag, of die persoon al dan niet regtzinnig gereformeerd was; hij de uitbreiding van Gods kerk al dan niet begunstigde; hij de predikanten al dan niet met voorkomendheid bejegende; hij in meerdere of in mindere mate het gevoelen was toegedaan dat de kerkelijke magt boven de politieke gaat.

Valentyn is een minder heftige, met meer geest en meer opmerkerstalent bedeelde Trigland. Slechts zelden raast of scheldt hij openlijk, gelijk vóór hem Smout, na hem Gerrit Verbeet. Want hij was een bewonderaar der O.I. Compagnie, en zijn eerbied voor de Heeren Zeventien verbood hem de wereldlijke dienaren der Edele Maatschappij regtstreeks in den ban te doen. Echter laat dit hem niet verlegen. Uit den rijken voorraad personaliteiten, door hem in Indië bijeen-

verzameld, stort hij over het hoofd van den ongelukkigen ketter een stroom anekdoten uit: en in de meeste gevallen snijden dezen zoo zeer hout, dat de zondaar bij de nakomelingschap, zoodra zijn naam genoemd wordt, een glimlach wekt, afgeperst door eene of andere persoonlijke bijzonderheid, bij Valentyn geboekt.

Op dit gebied ligt Valentyn's kracht. Schrijvend in een tijd van verwarde geleerdheid; beperkt door een naauwen, kalvinistischen horizont; misdeeld van sympathie voor het aziatisch leven; vergoedt hij ruimschoots deze gebreken door vlijt, doorzigt, en waarheidsliefde, waar hij de geschiedenis der Nederlanders in den Archipel behandelt. Zijne bekrompenheid zelf scherpt zijn oog, bij het om zich heen zien in deze hem minder vreemde wereld. Zij maakt zijn boek tot een onverbreekbaar geheel, waar onderwerp, doel, en schrijver, zamenwerken om ons, van den tegenwoordigen tijd, een blik in het verleden te gunnen.

Valentyn's natuurlijke scherpzinnigheid is zoo buitengewoon, dat zij ook dan hem somtijds voorlicht wanneer hij buiten zijn eigenlijk gebied gaat. Het veld der onafhankelijke indische taalstudie is hij nooit binnengetreden; maar hij heeft het beloofde land van verre aanschouwd. Uitdrukkelijk wenscht hij dat ter kust van Koromandel 'eenige predikanten alléén gehouden wierden, om de Sanskritse taal, de hoofd- en moedertaal van de meeste oostersche talen, aan te leeren, en om dien Vedam of dat wetboek der heidenen (dat niet alleen de heidenen op deze kust, maar ook op Ceylon, Malabar, in Bengale, Suratte, en meer aangrenzende rijken, of geheel of ten deele volgen) eens net te vertolken; en daarbij dan aan zulke predikanten verder gelegenheid wierd gegeven, de heidenen alhier en elders te krachtiger uit hunne eigen gronden te overtuigen, en ook om daaruit veel verborgenheden en andere zaken, van welke wij nu onkundig zijn, te ontdekken.'

Voor de kennis van den nederlandsch-indischen toestand in de 17de eeuw heeft Valentyn dezelfde beteekenis als Saint-Simon voor die van het tijdvak van den Regent en der laatste jaren van Lodewijk XIV in Frankrijk. Aan den eenen kant geen zweem van overeenkomst tusschen den hertog en pair die, behoorend tot eene litterarische, eene overbeschaafde natie

van het Zuiden, de geheimen boekt van een schitterend hof; en den eenvoudigen dordrechtschen burgerzoon, voortgekomen uit een klein handeldrijvend volk van het Noorden, welke, predikant in Indie geworden, daarginds de chronique scandaleuse bestudeert en opteekent van eenige gouverneurs en ambtenaren, dikwijls oud-pikbroeken.

Niettemin gevoelt men, ook na rekening te hebben gehouden met Saint-Simon's fijner manieren, ruimer gezigtskring, afwisselender menschekennis en onvergelykbaar grooter schrijftalent, te doen te hebben met twee geesten van één familie. Evenals Valentyn, wordt Saint-Simon beheerscht door een krachtig vooroordeel: zijn geloof aan de onschendbaarheid en onfeilbaarheid der fransche pairs. Leidt dit bekrompen inzicht hem somtijds van den goeden weg, meestal bezielt het hem, evenals Valentyn, en hij stelt ons schadeloos door een onuitputtelijken voorraad anekdoten, karaktertrekken, en persoonlijke bijzonderheden.

Saint-Simon's oordeelvellingen zijn dikwijls, evenals die van Valentyn, wraakoefeningen: feller of onschadelijker, naarmate de betrokken personen ligter of zwaarder gezondigd hebben tegen zijn onaantastbaar ideaal. Is Saint-Simon een god met twee aangezichten, het eene naar den bloei en de elegantie der eeuw van Lodewijk XIV gekeerd, het andere naar het verval en de verwildering der eeuw van Lodewijk XV, ook daarin gelijkt hij zijn tijdgenoot, dien wij in sommige opzigten tot de schoonste periode onzer nationale geschiedenis zien behooren, in andere tot het tijdvak van achteruitgang, hetwelk met 1713 aanving.

Bij alle volken staan na een zeker aantal jaren van buitengewonen bloei geesten op, die al het voorafgegene zamenvatten en tegelijk de zaden eener nieuwe toekomst met zich omdragen. Voor de fransche zamenleving der 17de eeuw is Saint-Simon zulk een geest geweest; Valentyn voor de geschiedenis der hollandsche kolonien in het Oosten van denzelfden tijd, ondanks alle verschil van omgeving, talent, en denkbeelden.

IV

Een geschikt voorbeeld van het eigenaardige in Valentyn is zijn leven van den gouverneur-generaal Maetsuycker. Hoewel geen genie, zooals Coen, Van Goens, of Speelman, heeft Maetsuycker niettemin een welverdienden goeden naam achtergelaten. Vijfentwintig jaren lang bestuurde hij Indie, en de handel der Compagnie bereikte onder zijne regering een ongehoorden trap van bloei. Valentyn miskent niets van dit alles. Hij zegt integendeel dat Maetsuycker 'de grootste en wijsste opperbestierder geweest is, dien de Nederlandsche Maatschappij ooit heeft gehad'. Hij vereert Maetsuycker met een grafschrift, bij zijn portret, en maakt hem tot een evenknie van den mythologischen schipper der Argonauten:

Hier ziet men 't dor gebeent van de allergrootste man,
 Maetsuycker, die weleer geroemd wierd boven allen
 in 't Oosten in beleid, en deftig plagt te brallen
 In wijsheid, diens gelijk men nergens vinden kan.
 Zijn groote geest was met geen dieplood ooit te peilen.
 De beste Tiphys wist hem niet voorbij te zeilen.

Ondanks die ingenomenheid, men bemerkt het spoedig, is er aan Maetsuycker bij Valentyn een luchtje. Het heet van hem: 'Sommigen willen (niet zonder grond) dat hij *een Jezuiet geweest zij*. Immers, ik heb eenige bijzondere redenen om dit te gelooven; behalve dat verscheidene van zijne zeer nabestaande bloedverwanten, - waarvan een zuster, die Klop was, nog onlangs leefde, - van 't Roomsche geloove zijn.' En dit is nog niet alles! 'Hoe scherp zich de heer Maetsuycker ettelijke jaren aaneen, - en vooral anno 1656 en daaromtrent, - in 't *besnoeijen der kerkelijke regten* gedragen heeft, zal ons onder de zaken van den godsdienst alhier klaar genoeg blijken.' Nu treedt Valentyn's taktiek in werking. 'De heer Maetsuycker was een looze en doortrapte vos, waarvan hij al verscheiden zeldzame voorbeelden gegeven heeft,' lezen wij. En alsof dit eene lofrede ware,

volgen er tal van anekdoten. Ten einde de Heeren Zeventien te believen, heeft Maetsuycker doorgedreven dat de ambtenaren, door verandering van spetie, 25 pCt. van hun traktement verloren en de kas der Maatschappij naar evenredigheid gebaat werd. Door zijne handigheid heeft Maetsuycker bewerkt dat Gerard Hulft, een 'zeer wakker Amsterdamsch heer, als algemeen bestierder van den handel in Indie uitgezonden, om de bakens der regering te Batavia te verzetten', belast werd met het beleg van Colombo, op Ceylon, waar het waarschijnlijk was dat hij den dood zou vinden. Door zijn invloed in het moederland verkreeg Maetsuycker dat vier bekwame leden van den Raad van Indie, maar die hem vijandig waren, naar Holland ontboden werden, en de bewindhebbers te Amsterdam een afzonderlijk jagt uitrustten, ten einde het bevel tot opzending over te brengen, - welk jagt binnen de drie maanden te Batavia aankwam, toen eene ongehoord korte reis.

Op die trekken van administratieve sluwheid volgen andere, welke Maetsuycker's gevatheid in het dagelijksch leven schilderen, maar altijd met bijvoeging van een humoristisch tintje. Hoe Maetsuycker dezelfde predikanten, die hij in het openbaar bestreed, aan zich verbond door boekgeschenken en vriendelijke brieven. Hoe hij door eene buis, die met zijne sekretarie korrespondeerde, al het katekwaad kon waarnemen, door de jonge klerken uitgevoerd. Op welke wijs Maetsuycker hertrouwde, en door welke middelen hij zijne nieuwe vrouw regeerde. Vooral dit laatste verhaal is merkwaardig:

'Nadat de heer Cos, landvoogd van Amboina, anno 1664 overleden was, kwam de heer Johan van Dam, landvoogd van Banda, daar naast aan gelegen, volgens ordre daaromtrent beraamd naar Amboina over, om te zien of alles bij 't overlijden van dien heer landvoogd, aldaar in goeden staat was. Zijn voornaamste oogwit echter was, om te zien of hij dit rijk weeuwte, mevrouw Cos, geboren Elisabeth Abbema, dochter van den heer Fredericus Abbema, gewezen predikant in Vianen en naderhand in Ternate, ook bewegen kon, om met hem weder een nieuw huwelijk aan te gaan. Hij nam zijn tijd zoo wel waar, dat hij haar bewoog, om hem toezegging te geven. Doch zij vonden goed, dit stille houden, en dat *zij* zich vooraf

naar Batavia begeven, en daar zijn aankomst afwachten zou, om hun huwelijk dan te voltrekken.

Een van zijn beste vrienden op Batavia was de heer Maetsuyker, die 's jaars te voren den 3 Junij juist zijn gemalinne óók verloren had. Aan dezen heer beval hij zijne bruid op het ernstigste, die, om overtuigende bewijzen van zijne achting voor haarEd. en voor zijn vriend te geven, deze weduwe in zijn huis nam, en, mettertijd ook genegenheid krijgende, haarEd. zoo wel wist te believen, dat hij haar bewoog, al hetgene zij aan den heer Van Dam beloofd had, te vergeten, en liever met den opperlandvoogd van Indien, dan maar met eenen landvoogd van Banda of Amboina te trouwen, - gelijk deze haar, bij zijne komst op Batavia, ook al getrouwd vond.

Hij schold, als hij alleen was, den heer Maetsuycker en haar Edelheid wel uitnemend; maar zijn Edelheid, dien dat nu en dan door zijne verspieders wel eens aangebriefd werd, dit hoorende, zei: *Die man heeft al wat gelijk: laat hem er dát ten minsten af hebben; want dat is het toch al; hij zal in 't toekomende wel wijzer zijn van weer zijn bruid, en zulk een fraai weeuwtje, eenen weduwnaar zoo ernstig aan te bevelen.*

De heer Van Dam vertrok nog in dat zelfde jaar naar 't Vaderland, en schreef hen schrikkelijke scheldbrieven van Kaap de Goede Hope; maar zij kreunden zich daar weinig aan.

Dit geval leert ons, nooit een bruid, die wij zelf gaarne hadden, aan een ander, die ze nog eens vrijen kan, te vertrouwen; gedenkende aan die woorden van Venus bij Virgilius in zijn vierde boek van de Aeneïs, het 469 vers, daar zij, den aard der vrouwen aan zichzelf best kennende, zegt:

*Varium et mutabile semper
Foemina.*

Dat is:

Geen ongestadiger, dan doorgaans is de vrouw,
Zeer onstandvastig, -

wat ik echter niet geloove, dat vrouw Venus ooit zal kunnen goed maken, en dat daar voor hare rekening staat, zonder dat brave vrouwen zich dit eens behoeven aan te trekken.' -

Ziedaar, te midden van *Nederlands Mogendheid of Oud en Nieuw Oost-Indie*, een catsiaansch trouwgeval, besloten met eene catsiaansche moraal. En die zedeles heeft eene bedoeling! Mevrouw Maetsuycker is er voor gestraft dat zij het den heer Van Dam gegeven woord brak; en vast menigmaal heeft zij daarna overlegd dat het verstandiger geweest zou zijn een gouverneur van Banda of Amboina te trouwen, dien zij naar hare hand kon zetten, dan een gouverneur-generaal van Indie die haar plaagde en vernederde. Valentyn vervolgt:

‘Gedurende zijn huwlijk met deze zijne gemalin, die waarlijk een deftige vrouw was, heeft zij al veel wonderlijke grillen van zijn Edelheid moeten uitstaan en verduwen.

Hij was een man, die gansch niet van aard was om een geringen misslag van een vrouw in te schikken of te verschoonen, maar vond zijn vermaak er in, om haar dan ten toon te stellen, willende altijd alles in den haak hebben: dat echter voor een enkele reize de voorzigtigste vrouw ontschieten kan.

Het gebeurde op zekeren tijd, dat zijn vrouw een ganschen stapel hemden voor zijn Edelheid had laten naaijen, onder alle welke er een was, dat, door slofheid van de naaister, maar één mouw had. Wanneer hij nu kort er aan een hemd van zijne Gemalin eischte, om zich te verschoonen eer hij naar de vergadering ging, kreeg hij juist dit hemd met één mouw.

Men droeg in die tijd korte wambuizen met schootjes en met opene mouwen, waar dan 't hemd, luchtheidshalve, door henen kwam.

Zijn edele nu dit hemd zoo krijgende, en dat ten eersten merkende, deed (daar hij immers wel een ander had kunnen eischen) als een wonderlijke Griek, gelijk hij was, hetzelfde zoo aan, en ging er mede in de vergadering.

Verscheide Heeren, die hem met den eenen arm naakt in die zwarte mouw van 't wambuis zagen zitten, vonden dit zeldzaam, doch zwegen stil, daar zij met reden vaststelden, dat daar wel iets meer op volgen zoude.

Na 't scheiden van de vergadering kwam hij in een groot gezelschap van vrouwen, die zijn Gemalin waren komen bezoeken: de regte plaats, om zijn rol naar zijn zin en kregelen aard uit te spelen.

Hij pronkte voor verscheide van deze dames, die hij voor zeer opmerkende kende, niet weinig met dien blooten arm, zonder nog iets te zeggen; totdat eindelijk zijn Gemalin (zijn wonderlijken aard daarin beter kennende) dit ook met groote verbaasdheid gewaar werd.

Dit spel nu op zijn hoogst zijnde (aangezien hij niet anders gezocht had dan zijn vrouw hiermede in dat gansche gezelschap ten toon te stellen: dat echter geen daad van wijsheid, noch van een man, die achting voor zijn vrouw had, was) begon hij haar hierover niet weinig te hekelen, en voor alle die vrouwen op zijn scherpst te zeggen, of zij zich niet schaamde een man, daar gansch Indien op rustte, te laten loopen, of hij geen heel hemd aan zijn lijf krijgen kon, en zich met een hemd met één mouw, als de oolijkste bedelaar, behelpen moest; of zij zich zoo weinig aan hem liet gelegen liggen, van niet eens na te zien, of hij een hemd met ééne, dan wel met twee mouwen aandoen zou; en dat zij 't niet hem, maar haar eigen nalatigheid te wijten had, dat hij zoo in Rade van Indien geweest was, en nu ook zoo hier kwam, alzo zij hem dat hemd zelfs gegeven had.

Of nu die goede vrouw betuigde, dat zij alle de hemden, uitgenomen juist dat eene, zelf nagezien had, en er bijvoegde, dat het hem maar een woord had behoeven te kosten, dat het haar geen moeite geweest zou zijn een ander te krijgen, en dat het een misslag was, die de beste naaister wel eens had, - 't mogt niet baten. Hij zei, dat zij ook dit moest nagezien, en dat hij dat dan op die wijze niet zou gekregen hebben. Maar hoe de meid, die dit hemd genaaid, en de eene mouw daaraan vergeten had, bij hare vrouw gevaren is, geve ik maar te bedenken aan een ieder, en vooral aan een Jufvrouw, die ooit in Indie geweest is, en ik twijfel, of er in de plaats niet wel een mouw uit haar badjoe of opperkleed geraakt, en in flarden geslagen is, - alzo het wat te zeggen was dat de eerste vrouw van gansch Indien, en die 't zoo weinig verdiende, daar, om een nalatige slavin, daar zij 't op had laten staan, voor zoo grooten stoet van vrouwen van den eersten rang ten toon staan moest.

Deze brave vrouw had ook de grootste moeite van de

wereld, om zijn Edelheid een nieuw kleed aan 't lijf te krijgen, alzo hij nooit zijn oud kleed afleggen, en nooit de maat van een nieuw kleed wilde laten nemen. Maar zij, die wel wist, dat het haar tot eere strekte, dat zijn Edelheid wel in de kleederen was, liet behendig de maat van een oud pak van zijn Edele nemen, liet dan een nieuw kleed van 't zelve stof maken, en wist stil te bezorgen, dat dit 's morgens lag in de plaats van 't kleed, dat zijn Ed. 's avonds te voren uitgedaan had, zonder hem iets daaraf te zeggen; en dan trok hij dat zoo aan, dat zij hem anders onmogelijk aan 't lijf gekregen zou hebben.

Hij verloor deze wakkere vrouw den 27sten November 1674, na welke hij ook niet lang geleefd heeft.' -

Het moest niet wezen dat men, om Valentyn van zijne voordeeligste zijde te leeren kennen, genoodzaakt is naar deze en dergelijke plaatsen te verwijzen. Een lijvig boek over Indie, aan hetwelk door een man van studie, een reiziger en ooggetuige, die Indie twee malen bezocht, levenslang gearbeid is, behoorde uit te munten door eigenschappen eener andere en verhevener soort. Maar de betrekkelijke verdienste is onmiskenaar. Het nederlandsch proza der 18de eeuw heeft sommige, maar niet vele bladzijden voortgebragt, beter geschreven dan de aangehaalde. Valentyn maakt van zijn stomp taalkundig werktuig een goed gebruik. Hij ontwierp van het europeesch leven te Batavia in de tweede helft der 17de eeuw een beeld dat niemand in verrukking brengen zal, maar door zijn gemeenzaam en natuurlijk aanzien een ieder treffen moet.

V

Een Jacobus Valentyn was landdrost van Formosa, gedurende den moeilijken tijd (1661) toen de chinesche zeeschuimer Coxinja er de nederzetting der Compagnie bestookte. In den moord, gepleegd op den predikant Hambroek en vier zijner ambtgenooten (1662) is hij niet begrepen geweest, maar toch in datzelfde of het volgend jaar op Formosa gestorven. In 1663 leefde zijne weduwe er nog, mishandelde slavin der Chinezen.

Een zoon van Jacobus, welligt een jongere broeder, Salomo Valentyn, bevond zich destijds ook op Formosa. Na eene met slavernij gelijkstaande gevangenschap van twee-en-twintig jaren werd hij in 1683, door Coxinja Junior, met zijne vrouw en twee kinderen op vrije voeten gesteld.

Het is niet meer dan eene gissing dat die oudere formosaansche Valentyns familie waren van den toekomstigen geschiedschrijver François, en deze in zijne jeugd, door het voorbeeld dier bloedverwanten, wier droevig uiteinde menigeen ontmoedigd zou hebben, zich opgewekt heeft gevoeld insgelijks naar Indie te vertrekken.

Dat hij er als predikant heenging en niet als ambtenaar, zal een gevolg geweest zijn van het nederig fortuin zijner ouders: kleine dordrechtsche burgers, naar het schijnt. Toen en later (ik denk aan Bellamy) was het in Nederland gebruik, dat wanneer men knappe jongens uit de volksklasse voorthelpen wilde, - en François Valentyn was ongetwijfeld een veelbelovend scholier, - men hen liet studeren in de theologie.

Omtrent Valentyn's jeugd of vorming is verder niets bekend, tot hij, pas zeventien jaren oud, zich eensklaps als 'proponent' komt aanmelden. Twee jaren daarna ziet hij zich als predikant voor Indie toegelaten, en is op dien jeugdigen leeftijd reeds zulk een bedaard mensch, tegelijk naar het ligchaam zoo krachtig ontwikkeld, dat de heeren van het indisch kerkbestuur in Nederland, in plaats van negentien, hem zeven- of achtentwintig geven.

Valentyn, ziet men, is nooit jong geweest. Al zou hij er tijd en geld voor gehad hebben, het lag niet in zijn aard. Wanneer hij in 1685, ongehuwd, in den eersten bloei der jeugd, voor de eerste maal naar Indie vertrekt, dan spreidt hij aan boord al dadelijk eene wereldwijsheid ten toon welke met de jaren nog toenemen zal, maar van het begin af tot zijn wezen behoort. De argeloosheid van het jonge bloed was hem niet minder vreemd, dan zijne warmte of zijne geestdrift.

Geen ontmoedigender lektuur dan de twee reisverhalen, zou men zeggen, waarin deze bijzonderheden aangetroffen worden, en wij den schrijver, als met eigen hand, het doodvonnis zijner jongelingschap zien onderteekenen. Nergens eene bezielende ge-

dachte of een hartverheffend woord. Dor, als eene heide, liggen tusschen de eerste uit- en de tweede thuisreis dertig kostelijke jaren. Zoo dit een welbesteed leven is, betrappen wij ons te denken, moge de Hemel dan ons en de onzen voor navolging behoeden!

Doch er is poëzie en poëzie, kunst en kunst. Valentyn schrijft eene onbedorvener taal dan de meeste nederlandsche auteurs van den tegenwoordigen tijd, en, ofschoon armoedig, zijn hollandsch is nationaal. Bastaardwoorden gebruikt hij maar zelden. *Avancéren, continuëren, apparent, horribel*, zijn uitzonderingen. Door het zwalken op zee vertrouwd geraakt met scheepstermen, brengt hij die somtijds goed te pas, zoodat de uitdrukking teekent. Wanneer het stormt, breken bij hem de masten af *gelijks het dek*. Waait er een matroos over boord, de man geraakt *met zijn neus in 't ruime sop*, Valentyn's schepen *hardebollen* met een fellen tegenwind, komen *naar malkanderen schokken, malkanderen op 't lijf drijven, of liggen op één oor, of spoelen van hunne ankers*. Eene hooge zee binnen boord heet *een zware spat waters*, wat wind na langdurige stilte *een hapje*, nog meer wind *een schoone stoker*, snel zeilen *een fraaije voortgang*. Alles wat aan het schip is *lilt en beeft*, wanneer de storm een orkaan wordt. Men ziet het vaartuig tusschen twee hemelhooge golven *doorduikelen*, en daarna *in een maling* geraken. Den eenen dag is het weder *doodstil*, den anderen *roezemoezig*; nu *handzaam* of *matig*, daarna *dijzig* en *travadig*. Een passagier, die met matras en al uit zijne kooi slingert, wordt *zuiver 't onderste boven geworpen*: de matras op hem, in plaats van hij op de matras. Een schipper of stuurman, vol zoeten wijns, heeft wat *in de hul*. Bij de aankomst te Batavia begeeft een ieder zich *regtsdraads* naar het Kasteel. Alle oneenigheden worden daar *afgehaspeld*. Voorspoedige reizen zijn eene zaak, welke een ieder *bolt*.

De journalen der hollandsche zeevaarders uit het laatst der 16de en de eerste helft der 17de eeuw zijn naiever, dramatischer, grootscher, dan Valentyn's dubbele *Uit- en Thuisreis*. In Valentyn's dagen is door de langere gewoonte het varen naar en van Indie reeds eene soort van trekschuitdienst geworden. Alles gaat als van muziekpapier. Maar, is de wereld waarin hij

ons verplaatst eene andere en meer geregelde dan die van Linschoten, Gerrit de Veer, Houtman, Pieter van den Broek, of Bontekoe, ook dit alledaagsche heeft zijne bekoring.

In Valentyn's verhalen herleeft de vaart op Indie gedurende den rustigen bloeitijd der O.I. Compagnie. Nooit wordt bij hem de terugreis naar het moederland met minder dan tien of twaalf schepen tegelijk ondernomen. Breekt de dag van vertrek aan, dan hooren de belanghebbenden, van de pui des opperlandvoogds te Batavia, aflezen dat niemand meer goederen mag medenemen dan voor de waarde van twee maanden gagie. Voor lakwerk en porselein moet een halve rijksdaalder uitgaand regt betaald worden; voor ieder bruto-pond thee een rijksdaalder. Te Bantam komen de raden van Justitie aan boord, en monsteren de repatriërenden. Tot aan de Kaap blijven de schepen der vloot zooveel mogelijk bijeen. Is er windstilte, dan worden de passagiers van het eene schip door die van het andere aan boord genoodigd. Men gaat bij elkander 'om een playsiertje' of 'op eene gasterij.' Is de ontvangst gul geweest, dan prijzen de gasten onder het terugroeijen 'het net traktement'.

Aan de Kaap worden de 'na-schepen' ingewacht. Men vertoeft er gewoonlijk eene maand, of zes weken, om herstellingen te verrigten of den leeftogt te ververschen. Daar er geen logementen zijn, nemen de passagiers zoo lang hun intrek bij ambtenaren, die zich daarvoor ruim, zeer ruim laten betalen. De Kaap, klaagt Valentyn, heet niet te vergeefs kaapland. Doch de beleefdheden van den gouverneur der kolonie maken veel goed. Verjaart de landvoogd dan schenkt hij constantia. Het cijfer der gasten bedraagt somtijds veertig of vijftig. Ook laat hij bijwijlen zijne koets met zes paarden voorkomen, en rijdt met eene bloemlezing van passagiers, waaronder Valentyn, wiens eigenliefde dit streelt, naar zijn buitengoed. Dit alles is zeer tijdroovend, maar tegelijk zeer gezellig. Het geeft wat afwisseling, en is dienstig voor de gezondheid. Uit Nederland komen aan de Kaap dikwijls schepen die zestig of zeventig zieken aan boord hebben, meest scheurbuiklijders. Toen Valentyn voor de tweede maal uit Indie terugkeerde, was hij 'zoo zwak op zijn gestel', dat hij zich

gelukwenschte aan de Kaap een weinig op zijn verhaal te kunnen komen.

Verder wordt tusschentijds op de reis naar Europa nergens aangelegd. Water en lucht, lucht en water, anders krijgen de togtgenooten niet te zien. Valentyn haalt er de *Treurgedichten* van Ovidius bij aan. Het rijzen en dalen der hooge golven doet hem 't hart als mede in den afgrond verzingen.' Alle weekdagen gaat hij 's morgens en 's avonds in het gebed voor. 's Zondags houdt hij volledige godsdienstoefening, met predikatie en psalmgezing. Niet zelden wordt er een matroos, een stuurman, een mede-passagier, 'over boord gezet'. Bijna even vaak echter komt het leven, in de gedaante van een kraaijend wicht, de in het zieletal ontstane gaping weder aanvullen. Dan bedient Valentyn het sakrament des Doops, en teekent in zijn dagboek de merkwaardige bijzonderheid op dat deze plegtigheid, in niet meer dan één jaar, door hem somtijds voltrokken is in drie werelddelen: Europa, Afrika, en Azie.

Zoo nadert men allengs de vaderlandsche kust. Daar evenwel de Republiek in oorlog is met Frankrijk, wordt, om de fransche kapers, het Kanaal gemeden en de koers benoorden Schotland genomen. Hier fraterniseert men met engelsche oorlogschepen van King William, en wordt door de engelsche kapiteins onthaald op versche boter, versche groenten, en stafmuziek. Is eindelijk Texel in het gezigt, dan nemen de schepen der kamer van Amsterdam; is Helvoetsluis bereikt, dan nemen die der Zeeuwsche kamer, afscheid van de overigen. Valentyn, voor Rotterdam bestemd, huurt te Helvoetsluis een jagt, en laat zich met vrouw en kinderen naar Dordrecht brengen.

De tweede *Uit- en Thuisreis* is uit den aard der zaak minder belangwekkend dan de eerste. De gloed van het nieuwe duurt maar zelden lang. Doch in beiden blijft de persoon van den verhaler zich getrouw. Zijn portret, vóór het eerste deel van *Oud en Nieuw Oost-Indie*, ofschoon een man van acht-en-vijftig jaren vertoonend, een kamergeleerde, met eene op de schouders nederhangende pruik, geeft in één opzigt een juist beeld. De zestiger, weldra, doet terstond aan den krachtigen

jongeling denken die, toen hij nog twintig worden moest, voor bijna dertig werd aangezien. Dus flinkgebouwd, met handen aan het lijf, die bij gelegenheid uitgestoken worden, stellen wij onwillekeurig Valentyn ons voor. In zijn omgang met het scheepsvolk, met de inlanders, met zijne slaven, is hij geheel en al man van de wereld. Wanneer hij te Batavia, in zijn benedenhuis, 's nachts onraad verneemt, dan daalt hij met een pistool in de eene, eene kris in de andere hand, de trap af, en stelt kordaatweg een onderzoek in. Maken alfoersche roeijers van Amboina, op eene inspektiereis naar Ceram, bij een naderend gevaar aanstalten hem over te laten aan zijn lot en door zwemmen zichzelf te redden, dan trekt hij een houwer en dreigt den eersten den besten, die over boord poogt te springen, in stukken te zullen kappen. Eene slavine in zijne dienst, die 's nachts verliefde bezoeken ontvangt en afwacht, laat hij door de politie eene dragt slagen geven. Haar zwarten minnaar van hetzelfde. Dezen, verhaalt hij met welgevallen, werden door de stokbewaarders 'de vliegen zoodanig van het lijf gejaagd', dat de lust tot onbehoorlijk vrijen hem geruimen tijd verving.

In het aanstippen van nietige bijzonderheden omtrent zichzelf is Valentyn vermakelijk naauwgezet. Van zijne gevoeligheid voor zeeziekte brengt en houdt hij den lezer eerlijk op de hoogte. Wanneer hij aan boord de eerste is die land ziet, dan voegt hij er bij dat hij op dat oogenblik juist geschoren werd. Allen moeten wij weten dat hij korten tijd doof geweest is, en hoe vele malen daags hij ingesmeerd moest worden toen hij aan eene rhumatische aandoening in den schouder leed. Ook op welken dag van het jaar 1714, terugreizend naar Nederland, hij zijne laatste watermeloen at, en welke voor hem de gevolgen waren van het proeven van een ajuin die bij stokvisch had gelegen, - stokvisch dien hij niet verdragen kan, zoomin als visch in het algemeen. Onder het beschrijven van een orkaan herinnert hij zich dat bij die gelegenheid een pot gekonfijte muskaatnoten en een met gekonfijte gember gebroken zijn. Op de reis naar Indie, in 1705, krijgt hij beoosten de Kaap het zoo koud dat hij drie paar kousen over elkander, en bovendien zijn japanschen rok, dien hij al lang verlaten had, weder aan-

trekt. Het bier smaakte kilvoud, als ijs. Nog erger was het in het gedenkwaardig jaar 1685, toen het maar weinig scheelde of Ds. François Valentyn, zijn eerste bezoek aan Indie brengend, ware te Batavia met winterhielen aan wal gestapt. Vol erkentelijkheid noemt hij den naam van een heer op Java die hem siri leerde kaauwen.

Zeer weinig van dit alles doet denken aan een gemoedelijk predikant, vervuld van de blijde boodschap des eeuwigen levens, die hij aan Heidenen of Mooren gaat brengen. En het blijft niet bij het aangestipte. De auteurs-eigenliefde speelt Valentyn parten. Rumphius roemend vermeldt hij niet altijd in hoever Rumphius' onuitgegeven papieren door hem nageschreven zijn. Valentyn is ijdel. Hij prijst zijne eigen onbaatzuchtigheid en vroegrijp doorzigt. Hij drukt er op dat, bij zijn vertrek uit Batavia, een groot gezelschap heeren en dames in zes koetsen hem uitgeleide deden. Het vleit hem dat de jongste zijner stiefdochters trouwt met een onderkoopman die oom moest zeggen tot den generaal Van Swol. Valentyn is driftig. Wanneer een schipper weigert zijne afscheidswaarden aan de vrienden in Indie naar den wal te laten brengen, dan werpt hij de brieven verstoord in zee, van den schipper zeggend: 'Had het voor *hem* geweest, dit had geen verhindering ter wereld bijgebracht, schoon nog zoo schadelijk voor de Compagnie.' Valentyn gevoelt niet zuiver. Zijne moraal ten aanzien der inlanders is de oud-romeinsche der veroveraars, en hij bewondert het in den officier Maurits van Happel, dat deze door bedrog een arabisch opperhoofd levend in handen kreeg. Van de minderen onder de Europeanen gewaagt hij met even weinig onderscheiding als van den kleinen man in het Oosten. Het scheepsvolk der Compagnie noemt hij 'het gemeen', het 'onbezonnen Jan Hagel'. Om kort te gaan, Valentyn is een egoïst. Sterft aan boord een soldaat, die dienst deed als broodbakker, zoo bekomt de nuttige man deze grafrede: '*Wij* misten daaraan veel; waardoor *ik*, alzoo geen visch verdragen kan, en de provisie allengs minderde, mij nu met beschuit behelpen moest.'

Met dat al is Valentyn's vroomheid onverdacht; en men doet hem onregt wanneer men, op grond van zijn verouderd godsdienstig spraakgebruik, hem voor een zemelknooper houdt. In

oogenblikken van dreigend gevaar op zee, put hij uit zijn geloof in Gods voorzienigheid de zelfbeheersching van een wakker man, aan schippers en schepelingen vertrouwen inboezemend door blijk te geven van het zijne. Zijn onbesproken levenswandel dwingt achting af. Te Ambon gehuwd meteene weduwe, moeder van twee zonen en twee dochters, zorgt hij voor die kinderen alsof het de zijne waren. Voor een sober traktement van honderd gulden 's maands, dient hij levenslang de Kerk en de Compagnie. Vóór zijn trouwen woont hij met eene zuster, hem uit Nederland gevolgd, en die in Indie een huwelijk deed. Een broeder, insgelijks na hem overgekomen, krijgt door zijn invloed eene betrekking. Uit blijdschap over het terugzien van het vaderland, geeft hij aan de loodsen van Helvoetsluis al zijn 'kaapsche schoone constantiawijn ten geschenke, een half aam ingezouten schoone kool, en een half aam heerlijke kaapsche ingelegde kweeperen.' Wel is waar voegt hij er bij dat een en ander hem naderhand gerouwd heeft, maar de opwelling was edelmoedig. Hij bewondert eene arme vrouw op Banda, die, hersteld van eene zware ziekte, uit eigen beweging verzocht weder voor haar brood te mogen werken, en geen verdere bedeeing te ontvangen. Nog meer bewondert hij een matroos die, met een zwakkeren kameraad over boord geraakt, niet gered wilde worden tenzij men eerst den ander bijstond. 'O groote getrouwheid,' roept Valentyn, 'zelfs bij zijn uiterste gevaar!'

Dit zijn loffelijke gevoelens, en die op ongezochte wijs getuigenis afleggen van een welgeplaatst hart. Maar Valentyn had ook geest, in den zin van oog voor het kluchtige. Al klinkt het vreemd in onze ooren dat een predikant den draak steekt met het uiterlijk van een pastoor, Valentyn's verhaal van zijne bevindingen te Porto di Praya, en van den 'grooten paap', dien hij aldaar in gezelschap van den portugeschen landvoogd aantrof, is regt amusant. Niet minder de beschrijving hoe de hofmeester Faro ('een gewezen jood, doch nu een vrij slecht christen') met een pot gesmolten reuzel in de handen uitgleed op het dek, en door de gladdigheid te vergeefs beproefde weder overeind te komen. De geschiedenis van den boekhouder of seur, type van den moeitemaker, die op de eerste terugreis

naar Nederland door zijn onhebbelijk gedrag het algemeen genoeg bedierf, en eindelijk ook nog oorzaak werd dat twee matrozen het leven verloren, is eene merkwaardige karakterstudie. Valentyn vertelt deze avonturen in goed ouderwetsch hollandsch, bijwijlen niet terugdeinzend voor een ongezouten woord.

Op zijne bedrevenheid in het maleisch zal ik niet terugkomen. Hij liet er zich op voorstaan in drie maanden genoeg daarvan geleerd te hebben, om voor de ambonsche christenen als prediker te kunnen optreden. Ook van zijne maleische bijbelvertaling had hij een goeden dunk; en zoo ooit eenig verdriet een nagel aan Valentyn's doodkist had kunnen zijn (oneigenaardige uitdrukking, waar het een zoo weinig aandoenlijk zenuwgestel als het zijne geldt), het waren de doornen welke voor hem aan die vertaling wiessen.

Aan zijne academische opleiding dankte hij eene tamelijk gemeenzame bekendheid met het latijn. Portugeesch leerde hij aan boord, op de eerste reis naar Indie, van zijn zwarten bediende Antony. Met het fransch en het italiaansch wist hij zich te redden. Smaak voor sommige natuurwetenschappen was hem aangeboren, en meer nog, smaak voor muziek. Onder zijne eerste Indische uitrusting behoorde eene viool en een klavecimbaal. Hij speelde orgel, en had stem. Nog op zijn acht en veertigste jaar zong hij, op een buitenpartijtje aan de Kaap, eene aria. Daar de meeste platen in zijn *Oud en Nieuw Oost-Indie* (zwijgen wij over de kaarten) leelijk zijn, moet men aannemen dat hij buiten de muziek geen gevoel voor kunst had. Of wel, dit gevoel openbaarde zich bij hem onder een anderen vorm, gelijk uit zijne vereering voor vogels, visschen, en schelpen blijkt.

Het een bij het ander genomen is Valentyn een ongemeen man geweest, toegerust met gaven welke door het verblijf in Indie zich veelzijdig en gelukkig ontwikkeld hebben. Het verkeer in de indo-europesche maatschappij zijner dagen heeft van hem geen dichter kunnen maken, doch is zeer bevorderlijk geweest aan de ontwikkeling zijner mensche- en wereldkennis. Voor de mannen der wetenschap bestaat aan een herdruk van het groote werk, dat zijn naam draagt, geen behoefte. Zijne

eerste en zijne tweede *Uit- en Thuisreis*, daarentegen, behoorden opgenomen te worden in de eene of andere Bibliotheek van nederlandsche klassieken. Die zestig, zeventig folio-bladzijden verdienen te leven, en zouden, in handen gegeven aan het opkomend geslacht, met graagte ontvangen worden Aan dezen wensch is sedert voldaan door den heer Stellwagen die eene nieuwe uitgaaf der dubbele *Uit- en Thuisreis* bezorgde.

1885.. Zij sluiten op waardige wijs de rij der oudhollandsche scheepsjournalen.

1879.

Mevrouw Bosboom-Toussaint.

Langs een omweg, 1879. - Raymond de schrijnwerker, 1880.

I

Het belangwekkende in mevrouw Bosboom is dat zij steeds aan groote kunst doet. Het pikante, dat zij altijd jong blijft. Regina van Berchem's: 'Nu is het uit!' in *Langs een omweg*, aan het slot van het eerste gedeelte, - de jonge De Mercoeur, zich de witte kokarde op den hoed stekend, in het laatste hoofdstuk van *Raymond de schrijnwerker*, - zijn twee toestanden zoo fraai als in den fraaisten harer vroegere romans ergens aangetroffen worden. Niemand onder ons kan haar dit nadoen, thans zoomin als voorheen.

Onder groote kunst in de litteratuur versta ik hetzelfde wat men daarmede in de schilderkunst bedoelt: geschiedenis in onderscheiding van de anekdote, wijsbegeerte van het menschelijk leven, het bijzondere tot voertuig van iets algemeen verheven, portretten ter waarde van dokumenten. Dat verscheidenheid van vormen daardoor niet uitgesloten wordt, dit bewijzen de twee verhalen die ons bezighouden. *Langs een omweg* vangt aan als eene komedie, gaat voort als eene vertelling, en eindigt met eene briefwisseling. *Raymond de schrijn-*

werker is van het begin tot het einde in den vorm van een tooneelstuk geschreven. Louter gesprekken, enkel met aanduiding der mise-en-scène en van het kostuum.

Wat betreft of een gemengd publiek in zulke boeken smaak zal vinden, dit hangt van omstandigheden af, en altijd van bijomstandigheden. *Langs een omweg* en *Raymond de schrijnwerker* zullen nooit zoo populair worden als *Majoor Frans*, omdat er geen personen van den tweeden rang in voorkomen zoo geestig geteekend als kapitein Rolf en generaal Von Zwenken. Het is een ongerief der groote kunst, op deze wijs te moeten gered worden van hare ontoegankelijkheid voor de schare; hoewel dit ontoegankelijke zelf weder zijn graden heeft. *Raymond de schrijnwerker*, minder populair dan *Majoor Frans*, is populairer dan *Langs een omweg*.

Doch de populariteit bepaalt slechts voor een gedeelte de waarde van werken der verbeelding; en ik kan niet zien dat het ongemeene in mevrouw Bosboom's eigenschappen, het persoonlijke, uit het eene dezer drie boeken sterker spreekt dan uit de andere. Een eigenlijk gezegde historische roman, historisch voor zoover hij de lezers in een tijdvak verplaatst toen zijzelf nog geboren moesten worden of kinderen waren, - de fransche restauratie van 1814, - is alleen *Raymond de schrijnwerker*. *Majoor Frans* en *Langs een omweg* spelen bijna, of geheel, in onze eigen dagen. In beiden echter wordt een zoo groot gedeelte der tegenwoordige zamenleving opgenomen, en van die zamenleving zoozeer de bovenste laag, de toongevende groep, dat zij nogmaals historische romans gelijken. Altijd heeft men met eene schrijfster te doen die, hetzij zij aan de jongste maatschappelijke geschiedenis van haar eigen land, of aan eene wordende zamenleving in het verleden en in den vreemde hare stof ontleent, bij voorkeur geheele tijdvakken schildert.

Tegen dien breeden achtergrond komen de karakters der hoofdpersonen uit; en hier is het dat mevrouw Bosboom zich in haar eigenlijk element bevindt. Francis Mordaunt, Regina van Berchem, Gabrielle d'Arques, zijn drie typen van jonge vrouwen; Leopold van Zonshoven, Eckbert Witgensteyn, Raymond de Mercoeur, drie typen van jonge mannen. *Drie jeunes*

premiers, en drie *jeunes premières*. De laatsten hebben met elkander gemeen dat zij zichzelf, maar niet in dezelfde mate, als vestingen beschouwen welke alleen in den uitersten nood mogen overgegeven worden. Francis is van deze heldinnen de hardnekkigste, Regina de hartstogtelijkste, Gabrielle de koelste. Alle drie merken zij het overgeven van haar persoon als eene levenskwestie aan; en toch zijn het drie geheel verschillende karakters.

Het geheim der vastheid van hand, waarmede mevrouw Bosboom deze zoo ongelijke beelden schildert, ligt in de bewuste overeenstemming van haar gezigtspunt met dat der natuur zelf, gelijk de eeuwen en de beschaving deze in onze zamenleving gewijzigd hebben. Ik moet onderstellen dat mevrouw Bosboom de meeste jonge meisjes als eene volgzaamte kudde beschouwt, welke geen andere bestemming vervult dan haar geslacht en de omstandigheden haar aanwijzen. Maar het is er ver af dat hierdoor, volgens haar, de eigenlijke plaats der vrouwen in onze moderne maatschappij bepaald zou worden. Zij erkent integendeel het bestaan van *representative women*, als het ware. Hetzij hare heldinnen fortuin hebben of niet, geboorte of geen geboorte, zij beschikken over eene zedelijke en verstandelijke ontwikkeling die, zoo zij haar in niets op de vrouwen van het Oosten, in weinig op die van Griekenland of Rome, slechts van verre op die der midden-eeuwen doet gelijken, in elk geval haar het regt geeft niet dan op sommige voorwaarden in het huwlijk toe te stemmen. Zij mogen noch geheel en al Martha's, noch geheel en al Maria's zijn, geen van haar komt in verzoeking eene Magdalena te worden. Het denkbeeld, door een vermomden duitschen prins van den bloede zich te laten schaken en tot onwettige echtgenoot verheffen, heeft voor Regina van Berchem geen zweem van bekoring niet alleen, maar zij gruwt er van, als van erger dan den dood. In den uitersten nood zou Francis Mordaunt zich als *écuyère* aan een paardspel verbonden, maar tegelijk, met karwats en revolver, de aanbidders zich zoo gevoelig van het lijf gehouden hebben, dat geen hunner haar ten tweedemaal had durven naderen. Gabrielle d'Arques vindt het de natuurlijkste zaak der wereld, zoo zij geen goed huwlijk doen kan of haar oom en voogd haar loslaat, ondanks hare

aanzienlijke geboorte weder in betrekking te gaan, evenals gedurende de omwentelingsjaren.

Het zedelijkheidsgevoel dezer jonge vrouwen is aan den eenen kant het konventionele, dat zich regelt naar de haar omringende zamenleving, de wetten van het land, de goede meening van vrienden en bekenden. Doch terwijl het aan deze zwakheid toegeeft, is het tegelijk iets oorspronkelijks. De hulde van een man nemen zij slechts aan, zoo deze haar eert in het openbaar. Haar ideaal is niet, tot iederen prijs met hem zamen te zijn, daaraan haar hart op te halen, en voorts de wereld te laten praten: maar, terwijl zij verzekerd zijn van zijne liefde, overal met hem en met zichzelf voor den dag te kunnen komen, en voor niemand de oogen te hebben neder te slaan.

Dit karakteristieke in mevrouw Bosboom's heldinnen wordt teruggevonden in hare helden. Eckbert Witgensteyn is een uit de dienst getreden marine-officier, wiens energie een nederlandsch spoorwegkoning uit hem doet groeijen. Leopold van Zonshoven, de welgeboren en welopgevoede broodschrjver, ziet zich de bijna verzekerde kans aangeboden millionair te worden. De schrijnwerker Raymond de Mercoeur vindt een vader terug, een markies, die hem tot graaf maakt, voorbestemd erfgenaam eener hooge maatschappelijke positie.

De mindere of meerdere waarschijnlijkheid dezer snelle lotwisselingen is bijzaak. Romanhelden zouden geen romanhelden zijn, zoo hunne bestemming in geen enkel opzigt van de gewone afweek. Bijzaak is het ook dat Raymond's geschiedenis in Frankrijk speelt, onder de eerste restauratie; die van Leopold en van Eckbert in Nederland, tusschen 1850 en 1875. Voor elk van deze drie jonge mannen is het leven een strijd, dien zij slechts met groote inspanning te boven komen; meest van al, door overwinningen op zichzelf te behalen; door te volharden in het ridderlijke, ondanks zware proeven; door zich niet van hun stuk te laten brengen. Het spreekt schier van zelf dat zij in den alledaagschen zin van het woord geen wereldlingen zijn, en zij even weinig aan titels als aan geld hechten. Het is niet van déze zijde dat de verzoeking hen nadert. Zij zijn ook geen kunstenaars, althans niet van beroep. Het zigeunerbestaan mist voor hen kracht van aan-

trekking. Zoo elk hunner op zijne beurt het te kwaad krijgt met eene vrouw, het is met vrouwen als de daareven geteekende. Doch die zamentreffing is dan ook albeheerschend.

Het gemakkelijkst, vergelijkenderwijs, komt Raymond de Mercoeur er af. Raymond's levensstrijd is voor de grootste helft tegen zijn vader, niet tegen Gabrielle, die eigenlijk al aanstonds zin in hem heeft, en alleen maar, door iets berekenends in haar wereldwijs binnenste, tot het laatste oogenblik zich op prijs houdt. Doch wie durft beslissen of, van de twee anderen, Eckbert Witgensteyn dan wel Leopold van Zonshoven bij zijne schoone den meesten tegenstand ontmoet? Laat ons aannemen dat het Leopold zij. Eckbert, ten minste, is meer zelf oorzaak dat Regina de wapenen niet spoediger nederlegt. Door te twifelen aan zijn karakter heeft Regina hem in zijne eer gekrenkt, en hij eischt van haar eene satisfactie welke door eene vrouw, verstoken van het hulpmiddel des tweegevechts met zijne snellere werking, slechts onder den vorm eener lange reeks vernederingen gegeven kan worden. Maar Leopold! De voortreffelijke Leopold van Zonshoven! Inderdaad, ware niet te elfder ure eene lijfrente van drieduizend pond sterling de laatste gemoedsbezwaren der jonkvrouw uit den weg komen ruimen, mogelijk ware Majoor Frans nog heden Majoor Frans, en woonde Leopold, ongehuwd, op bovenkamers in Den Haag.

Wat drijft deze jonge mannen eigenlijk? Waar is het hen om te doen? Antwoord: zij willen de moraal eener andere vertelling van Ridder Sox logenstraffen, volgens welke, in het huwlijk als in de liefde, in huis en buitenshuis, het laatste woord zou toekomen aan de vrouwen. Dat nooit! zweren zij. Beschouwen de drie heldinnen zichzelf als fortien die berend, de drie helden beschouwen haar als jonge en schoone paarden in de wildernis welke gevangen, gebreideld, en gedresseerd willen worden. Dit temmen is *hunne* levensvraag. Het staven hunner meerderheid als mannen gaat hij hen boven alles. Boven vaderland of nationaliteit: want Raymond is een Franschman, Leopold en Eckbert zijn Nederlanders. Boven het kerkgenootschap hunner opvoeding: Eckbert en Leopold zijn gereformeerd, Raymond is roomsch, met maar een protestansch streekje, van moeders- of

grootvaders zijde. Boven staatkundige rigting: Raymond is een vurig konstitutioneel liberaal, Leopold en Eckbert zijn in het politieke lamsmenist. Het gaat bij hen boven de liefde zelf. Moesten zij trouwen met eene vrouw die hen niet als haar heer en meester erkennen wilde, - al ware zij van geboorte een engel uit den hemel, al beschikte zij over de diamantmijnen van Golkonda, al hadden de bevalligheid en het vernuft zich in haar beligchaamd, - alle drie zouden zij de voorkeur geven aan het celibaat. Met volle horens storten zij over de voorwerpen hunner genegenheid den overvloed hunner goedheid uit; toonen zich in alles de bescheidenheid zelf; zijn bereid tot kniebuiging en voetval. Doch, hebben zij eenmaal die hulde gebragt, dan wenschen zij te vernemen: 'Sta op, lieve vriend, en aanvaard uw leenheerschap!'

Het regtmatige, het historisch-nationale dezer fiktie, is openbaar. Wij vinden het natuurlijk dat de novellen van mevrouw Bosboom ons te midden eener geheel andere orde van gevoelens verplaatsen dan (om uit den voortijd een letterkundigen vorm te noemen, die misschien digter dan eenige andere nadert aan hetgeen men thans onder zeden-romans verstaat) met de blijspelen van Shakespeare het geval is.

Neem *As you like it*. De engelsche zamenleving, voor welke dat stuk geschreven werd, verschilde zeer van onze tegenwoordige. Een opbruischende levenslust, eene uitgelatenheid, een zich vergasten der zinnen aan het zinlijke, waarvan wij thans ons te naauwernood eene voorstelling vormen kunnen. Nog verschillender zijn de zeden van het kleine midden-eeuwsche fransche hof, waar het stuk speelt, maar welke Shakespeare zeker niet zou hebben laten blijven of zou gekozen hebben, had hij zich die niet als een getrouwen spiegel der gebruiken van zijn eigen land en van zijn eigen tijd voorgesteld.

Niet ligt zullen er heden ten dage jonge edellieden gevonden worden die, tot lof eener beminde jonge prinses, zoo vele sentimentele gedichtjes in de boomen zouden willen hangen als Orlando deed. Zelfs getravestiseerd zou geen maagdelijk hertoginnetje van den tegenwoordigen tijd, in den opstand van haar hart tegen hare schuchterheid of hare schaamte, zich aan de

verkeerde zijde der voorzigtigheid zoo ver durven wagen als Rosalinda. Welk eene volleerde kokette zou zulk een meisje *ons* toeschijnen! Zoo zij onze zuster was, met welke voldoening zouden wij de zwitsersche gouvernante keer op keer haar bij het kleed zien grijpen; met een kneep in den arm haar slag op slag in het oor hooren bijten: ‘Mademoiselle, cela ne se dit, cela ne se fait, ce sentiment-là ne se montre pas! Il est absolument défendu, mademoiselle, d'avoir l'air de savoir ou de comprendre certaines choses! Mademoiselle Rosalinde, vous êtes trop prompte à la riposte, et vous ripostez d'une façon - oh, mais d'une façon!’

Aan den anderen kant is ook de soort van liefde welke geteekend wordt, geheel verschillend.

Orlando is in de liefde de leer toegedaan dat de eerste blik voor en over het geheele leven beslist. Rosalinda's hart hangt voor hem onbereikbaar hoog. Misleid door de verkeerde aanwijzing van een hofbeambte, houdt hij haar voor de dochter van den regerenden hertog zelf, den geslagen vijand zijns vaders. Maar al ware zij een sterrebeeld aan den hemel, - en hem is zij meer dan dit, - hij *zal* haar bereiken. Haar nichtje Celia heeft bij de eerste ontmoeting, toen die afschuwlijke worstelaar hem wilde verpletteren, even veel hartelijkheid en belangstelling getoond als zij. Dat Rosalinda, bij het afscheid nemen, haar kostbaar snoer hem om den hals hing en tot eene gedachtenis vereerde, dit bewees slechts dat zij, gemakkelijker dan het gewaande arme nichtje, iets uit haar juweelkistje missen kon. Het zou een raadsel zijn hoe hij er achter is gekomen dat zij Rosalinde heet, zoo men niet onderstellen mogt dat de *Almanach de Gotha* dier dagen het hem geleerd had. Kortom, hij weet niets van haar, dan alleen dat zij aan schoonheid goedheid paart; dat zij een onvergetelijken indruk op hem heeft gemaakt; dat armoede noch ballingschap hare herinnering uit zijn hart kunnen wisschen; dat, bij ontstentenis van menschelijke vrienden die hij van zijn dierbaar geheim deelgenoot zou kunnen maken, de boomen van het woud weten en verkondigen moeten hoe onuitsprekelijk lief hij haar heeft; dat hij Diana bidt, te waken over de smettelooze jonkvrouw wier deugden de dienst der godin

vereeren. In overeenstemming met de zeden van het toen heerschend Merry England is Orlando's hartstogt van de soort die in de taal der fransche galanterie *le coup de foudre* heet:

Hang there, my verse, in witness of my love:
 And thou, thrice-crowned Queen of Night, survey
 With thy chaste eye, from thy pale sphere above,
 Thy huntress' name that my full live doth sway.
 O Rosalind! these trees shall be my books
 And in their barks my thoughts I'll character;
 That every eye which in this forest looks
 Shall see thy virtue witness'd every where.
 Run, run, Orlando; carve on every tree
 The fair, the chaste and unexpressive She!

Rosalinda blijft niet beneden de verwachting die Orlando omtrent haar koestert en bij anderen opwekt. Ook zij, van het eerste oogenblik, bemint in stilte den ridderlijken jongeling die, dapper door doodsverachting, edelaardig door kinderliefde, geducht door ligchaamskracht en vaardigheid, den pogchenden huurling en athleet met één slag buiten gevecht stelt. Vele vademmen diep is zij al dadelijk bekoord. Met elke nieuwe proef, waaraan zij Orlando's liefde onderwerpt, klimt de hare nog. Zelfs komen er, wanneer de edelmoedige het leven zijns onwaardigen broeders redt en hij om Oliver's wil zijn bloed vergiet, verraderlijke waterlanders; waterlanders en eene flaauwte! Of zij met Celia, of zij met Touchstone, of zij met Phebe, of zij met Sylvius spreekt, - Ganymedes-Rosalinda kent, van binnen en van buiten, het geheele vokabulair der innigste en tederste liefde. Van buiten, want haar tongetje staat geen oogenblik stil. Van binnen, want elk hartstogtelijk woord, dat over hare lippen komt, welt uit haar hart:

PHEBE. Good shepherd, tell this youth what 't is to love.
 SILVIUS. It is to be all made of sighs and tears;
 And so am I for Phebe.
 PHEBE. And I for Ganymede.
 ORLANDO. And I for Rosalind.
 ROSALIND. And I for no woman.
 SILVIUS. It is to be all made of faith and service;
 And so am I for Phebe.

PHEBE. And I for Ganymede.

ORLANDO. And I for Rosalind.

ROSALIND. And I for no woman.

SILVIUS. It is to be all made of fantasy,
All made of passion, and all made of wishes;
All adoration, duty, and observance,
All humbleness, all patience, and impatience.
All purity, all trial, all endurance:
And so am I for Phebe.

PHEBE. And so am I for Ganymede.

ORLANDO. And so am I for Rosalind.

ROSALIND. And so am I for no woman.

In dit: *I for no woman*, drie malen door Rosalinda herhaald, tintelt een vuur waar dat van Orlando nauwelijks bijkomt; een, laat ik in denzelfden adem volgen, waarbij het vuur van mevrouw Bosboom's helden en heldinnen, nader aan het geweten dan aan het gevoel verwant, meer wil dan fantasie, meer karakter dan tederheid, aan het koperen potje der vaderlandsche huishouding denken doet, in hetwelk, voor de stoven van morgen ochtend, de glimmende kolen van heden avond spaarzaamelijk gedooft en bewaard worden.

Mevrouw Bosboom's novellen roepen uit den bloeitijd des levens geen verloren idealen in ons geheugen terug. Zij doen het trage bloed in onze aderen niet sneller jagen. Doen ons niet, in naam van een wassend geslacht, begeerig de armen naar eene verrukkelijke toekomst uitstrekken. Doen ons naar niets verlangen waar goede jonge nederlandsche heeren en dames van den tegenwoordigen tijd zich naderhand voor te schamen zouden hebben, of dat hen voor hunne vrienden tot een voorwerp van deernis of bespottung zou kunnen maken. De weg, dien de verbeelding der schrijfsters de onze afbakent, is de effene der maatschappelijke pligtsbetrachting. Hare poëzie is de poëzie der berusting; der wederzijdsche eerlijkheid, die het langst duurt; der tijdig uit den weg geruimde misverstanden, die in het vervolg slechts haken en oogen geven, of maken kunnen dat men om één uur van onbedachtzaamheid jaren schreit. Zij schetst geen dichterlijke minnarijen. Zij schetst de liefde niet. Zij schetst wordende echtverbindtenissen; verbindtenissen die niet afhangen van den gloed

der jeugd of den zonneshijn eener gelukkige ontknooping; verbindtenissen, duurzaam als het leven zelf, en welke over eene halve eeuw, zonder dat bij het terugzien op de afgelegde baan het zelfverwijt behoeft te knagen of de onvoldaanheid het hoofd te laten hangen, door eene gouden bruiloft gekroond kunnen worden.

Niets behoedt eene zaligheid als die van Orlando en Rosalinda voor het gevaar, te eindigen gelijk Lady Macbeth en echtgenoot, gelijk Othello en Desdemona geëindigd zijn. Eene bruiloft, die slechts de hoogtijd der natuur is, blijft aan de schrikkelijkste stoornissen blootgesteld. Leopold en Francis, Eckbert en Regina, Raymond en Gabrielle, zijn tegen zulke uitersten even stellig gewaarborgd alsof zij hunne toekomst bij de Nederlandsche Bank verzekerd hadden.

Orlando en Rosalinda hebben van het menschelijk bestaan den nachtegaleslag vernomen; hebben den leeuwrik hunner jeugd den morgenstond hooren begroeten. Maar het is onzeker of 's levens zwanezang hun als een vredelied in de ooren zal ruischen. Leopold en Francis, Eckbert en Regina, Raymond en Gabrielle, zijn gelukkig bij het zingen van het theewater in de tuit. Zoo zwaar zal het lot hen niet kunnen beproeven of, na iederen slag, rigten zij het hoofd weder op. Nog op hun ouden dag, in de asch van hun winterschen haard, piept de krekkel.

II

Majoor Frans beleefde reeds zoo vele drukken dat ik over dit verhaal verder zwijgen kan. Van de twee andere novellen heeft *Raymond de schijnwerper* het meeste regt op onze aandacht; ook omdat hij voor het oogenblik, zoolang het duurt, moeders Benjamin is. Zal hij weldra *Benjamin-af*heeten? Wij wenschen de schrijfster en onze letteren toe, dat 's baasjes plaatsje spoedig door een opvolger van gelijke levenskracht moge ingenomen worden; doch in elk geval behoort eerst zijn onmiddellijke voorganger herdacht.

Er komt in *Langs een omweg* een hoofdstuk voor, - het vijfde hoofdstuk van het eerste deel bedoel ik, - dat van

mevrouw Bosboom's talent de volle maat geeft. Onmogelijk de zamenspraak, waardoor deze bladzijden grootendeels ingenomen worden, van het begin tot het einde mede te deelen. Te veel bijzonderheden zijn alleen verstaanbaar, wanneer men al het voorafgaande gelezen heeft. Maar uit dit onderhoud van Regina, de rijke erfgename, met den marine-officier zonder fortuin, kunnen sommige *bottes* en *bottines* der op haar teentje getrapte jonge dame hier en ginds zeer wel losgemaakt, en den lezer op die wijs een blik in den toestand en in het karakter gegund worden. Wordt zoodoende de dialoog te zeer eene alleenspraak, hij wijte dit niet aan de schrijfster.

Eckbert, dien Regina ten onregte verdenkt haar het hof te maken om haar geld, zoodat zij hare opkomende liefde voor hem met geweld onderdrukt, Eckbert heeft haar een briefje geschreven, en gaat, in de hoop haar eene nadere verklaring te zullen ontlokken, van den prins geen kwaad wetend, op een schoonen voormiddag haar een bezoek brengen:

‘ - Wat komt gij hier eigenlijk doen, mijnheer Witgensteyn? valt zij uit. Ik was het met mijzelve niet eens over den vorm, waarin ik mijn antwoord zou kleeden, al stond mijn besluit vast omtrent den inhoud. Dat deed mij aarzelen. Mijne houding tegenover u is geweest wat die zijn kon: ik meen u geen onregt te hebben aangedaan. Ik begrijp zeer goed, hoe noodig het u is te weten, wat ik voor u wil zijn; en ik verklaar mij evenzeer de haast die gij hebt, om uwe plannen voor de toekomst vast te stellen. Gij smacht naar slaking uit de dienst, ik weet het; maar gij zijt te voorzigtig om dat juk af te werpen, vóór gij zekerheid hebt van andere resources. Dat alles is zeer natuurlijk in u; maar gij zult mij toestemmen, dat ik, *ik* allereerst, regt heb te weten, wat ik in *u* zou vinden. Baatzucht en egoïsme dekken zich in onzen tijd met zulke aantrekkelijke maskers, dat men er ligt door bedrogen kan worden; en ik - heb geen plan mij te laten bedriegen. Ik wil helder zien, eer ik mij tot iets verbind. Gij hoopt mij te overreden door stout spreken; maar gij vergist u: op zoo iets heb ik gerekend. Ik weet, dat gij een uitstekend tooneelspeler zijt. Men heeft u wel eens schertsend voorspeld, dat gij uwe fortuin zoudt kunnen maken als operazanger: mogelijk komt dat talent u nog

wel te pas, daar uw tegenwoordig beroep u mishaaft, en de kombinationen, die men voor u heeft uitgedacht, nog vooreerst geen kans hebben te slagen... Is het u onbegrijpelijk, zoo ik den juisten zin onderken, die achter uwe woorden schuilt? Acht gij het misverstand of geestverwarring, dat ik uwe taal vertolk, zooals die verstaan moet worden? Of durft gij ontkennen, mijnheer, dat die hand, waarop gij wilt dat ik u hoop zal geven, iets anders voor u beteekent dan den sleutel tot mijn vermogen? Verschoon mij, dat ik u geen geloof kan geven! Aan het wantrouwen, dat gij zoozeer misprijst, dank ik het, dat ik geen onvoorzigtigheid heb begaan, en ontkomen ben aan den strik, dien zekere edelaardige lieden van uwe soort mij hebben gespannen. Uwe zamenzwering met waardige vrienden tegen mijn persoon en mijne fortuin is ontdekt, door mij ontdekt, mijnheer, en mislukt. Gij kunt hun aanzeggen, dat zij den buit hebben verdeeld, voordat zij de prooi in hunne magt hadden! Meent gij bijgeval dat eene vrouw zich *niet* diep en bloedig gekrenkt moet achten, als men het onwaardigst spel met haar speelt, als men niet vraagt naar haar geest, haar hart, haar karakter, als men het zelfs onverschillig noemt of zij mooi of leelijk is, en alleen maar berekent wat zij opbrengt? En zult gij mij nog van onregmatig wantrouwen beschuldigen, als ik u zeg, dat ik weet hoe een respectabel handelsagent, door uwe tusschenkomst, al vooruit mijn fortuin tot het objektief neemt van zijne spekulatien? Gij begrijpt er niets van? Dat is wel vreemd! Gij kunt mij dus niet zeggen, wie zekere Karel Zegers is, met wien gij in korrespondentie zijt over zaken, inzonderheid over de excellente winstgevende zaak, die hij *en gij* in *ons* huwelijk zien? Wie de goden ten val willen brengen, mijnheer, die worden door hen met blindheid geslagen! Gij zult mogelijk ook ontkennen, dat gij zelf mij dit tweede deel van Auerbach's *Auf der Höhe* hebt overhandigd? En dat gij mij gewaarschuwd hebt, dat ik er een briefje in vinden zou? Ik heb het briefje niet alleen gevonden, maar heb het in verband gebragt met uw bezoek van heden en met een ander biljet, vermoedelijk niet ter lektuur bestemd voor mij, maar dat ik toch heb gelezen, omdat gij de radelooze onvoorzigtigheid hebt begaan, het in dat boek te laten liggen: een briefje van dien nobelen Karel

Zegers, die *niet* tot uwe vrienden behoort, met wien gij *niet* in korrespondentie zijt, en die u toch “*amice*” betitelt; die u zelfs geld aanbiedt - onder u, heeren, zeker een sprekend bewijs van vriendschap - in de onderstelling dat gij welhaast heer en meester zoudt zijn van mijn vermogen, en bijgevolg in de gelegenheid om alles met winst te restituëren. Dat briefje, mijnheer Witgensteyn, is mij in handen gevallen. Het was zonder adres en bestond uit twee opgevouwen blaadjes mailpapier, tusschen de pagina's van het boek verscholen, die ik opmerkte en, geleid door dat heilzaam wantrouwen dat gij zoo misprijst, heb doorgelezen, toen ik zag dat uw naam er in stond, in verband met den mijnen. Wat? Zult gij beweren dat Karel Zegers evengoed het in zijn hoofd had kunnen krijgen om aan *mij* de voorstellen te doen, die gij erkent dat hij aan *u* heeft gerigt? Niet evengoed, zeg ik u! Gij, gijzelf moet hem daartoe het regt gegeven hebben. Of is het ook onwaar, wat ik hier lees, dat deze speculant u tien duizend gulden heeft geboden voor uw goede kans om bij mij te slagen, reeds vóór dat onze eerste ontmoeting had plaats gevonden? Dat hij op dit edelmoedig aanbod zijn regt grondt, om nu van u een wederdienst te vragen, - nadat uw en zijn vriend Smilders hem had verzekerd, dat hij zijne weddenschap gewonnen had, daar alles tusschen ons in orde was, ons engagement spoedig publiek zou worden, en gij dan wel haast zoudt maken om *la clef de la cassette* in handen te krijgen, - in welk geval het bij u op een dertig duizend gulden meer of minder niet aankwam, - de som, welke hij noodig had, en waarvoor gij associé zoudt kunnen worden van het handelshuis, dat men hier wilde oprigten? Dat alles en nog veel meer staat hier te lezen, hier! Lees zelf en overtuig u, of ik door een *idée fixe* werd beheerscht, toen ik in dat alles ergerlijke kombinatien heb meenen te zien, dan wel of ik den juisten zin heb gevat, en daarmee het regt heb verkregen om mij te verheugen, dat ik aan het net dier spekulatien ben ontkomen... Mijne aantijgingen terugnemen? Zeggen, dat ik aan uwe loyauteit geloof, die nooit gefaald heeft waar het eere en kieschheid gold? Dat kan ik u *niet* zeggen, Eckbert, want ik *kan* niet gelooven aan de loyauteit van iemand, die wel degelijk heeft gezondigd tegen

hetgeen eervol en ridderlijk mag genoemd worden. Ik *kan* niet terugnemen wat ik waarheid acht. Of past het een man van eer en loyauteit, eene laffe weddenschap aan te gaan met een troep jongelieden van de oppervlakkigste soort, dat hij naar de hand zal staan van de eerste jonge dame de beste, wier fortuin hem ten lokaas strekt? Is het kieschheid, zulk een verbond te bezegelen met een gloeienden toast en een ruimen dronk?... Ontken nu niet, Eckbert! Ik zou u den datum kunnen noemen, waarop gij u dus vergeten hebt! Niemand heeft het mij aangebragt; niemand heeft de waarheid verminkt voorgesteld. Ik, ik zelve, heb alles gehoord, alles waargenomen, wat er tusschen u en die anderen is omgegaan op dien 17^{den} Junij, in een der afgelegen berceaux van de Buiten-Societeit. Gij, heeren, hebt er niet op gelet, dat er, vlak naast u, bureen waren, stille, zwijgende lieden, een bejaard heer en eene dame - mijn oom en ik. Tracht dus niets te loochenen, want ik heb alles verstaan en alles begrepen. Ik had eerst geen lust, naar die heeren praatjes te luisteren; maar toen uw naam werd genoemd, toen ook de mijne ter sprake kwam, kon ik niet nalaten, er mijne volle opmerkzaamheid aan te schenken... Gij weet zelf het best wat ik heb kunnen hooren... Het is waar, er zijn oogenblikken in mijn leven geweest, waarin vroegere herinneringen - of zekere zwakheid van hart - mij voor eene wijl de onuitroeibare veete op zijde deden zetten als iets afschuwelijks waarvoor men de oogen sluit. Maar toch rees mijns ondanks de gedachte daaraan telkens weer bij mij op, en stelde zich tusschen u en mij als de engel met het vlamvend zwaard die scheiding gebod. Of hebt gij iets verzuimd van hetgeen in uwe magt stond, om die nobele weddenschap te winnen? Terstond hebt gij mij opgezocht; u aan mij laten voorstellen; u aan mij opgedrongen, moest ik zeggen; opgedrongen met eene volharding, die wel van iets anders getuigde dan de zucht, u van de weddenschap af te maken! Hoe wilt gij dat ik u gelooven zal, sinds al het verdere mij van het tegendeel getuigt? Uwe teleurstelling over mijne slechte ontvangst heeft in 't allerminst niet geschaad aan uw *entraîn* op het bal. Gij hebt, naar de verpligting u opgelegd, uw best gedaan om een eerste *échec* te vergeten, en de held van den

avond te zijn. Later - veel later - zien wij elkander weêr onder minder ongunstige omstandigheden. Ik tracht te vergeten, te vergeven, en - naauwlijks volg ik de stem die voor u sprak in mijn hart, of ik hoor allerlei stemmen om mij heen op allerlei toon uwe overwinning proklameren en aan mijne onbeduidendste handelingen zulke uitlegging geven, als met hunne en uwe verwachtingen meest overeenstemt. Er zijn er die juichen (ik herhaal hunne eigene woorden) over de *erstaunlichen Fortschritte*, die gij zoudt gemaakt hebben in mijne gunst. Er zijn anderen die u aanraden schulden te maken, daar *la fée aux écus* toch niet verzuimen zal, ze te betalen. Er zijn er zelfs die verzekeren, dat ik gekompromitteerd zou zijn, zoo er nu tusschen ons niet spoedig een openlijke verloving plaats vond. Het zou zeer wel kunnen wezen! Er zijn lieden die alle middelen goed achten, als ze slechts tot het doel voeren. Maar ik zeg u, mijnheer Eckbert Witgensteyn, dit zal hier bij mij *niet* gelukken, want ik ben vast besloten mijne vrijheid te handhaven tegen elke soort van intrigue, en nooit mijn hand te geven aan een man, dien ik zou moeten verdenken, eerder naar mijn fortuin gevraagd te hebben, dan naar mijn persoon!' -

Eene jonge jufvrouw met even veel adem als geld! zal men zeggen. *Quel caquet!* Zij tuchtigt haar minnaar op eene wijs die in de taal der fransche dagbladpolemieek als een 'éreinment de première classe' zou kunnen omschreven worden. In gemeenzaam hollandsch noemen wij zoo iets eene rammeling. Nog eens echter, de schrijfster is voor die opeenstapeling van invektieven maar half verantwoordelijk.

Daar hebt gij dan nu, in levenden lijve, onder de sprekendste trekken, eene dier heldinnen van mevrouw Bosboom welke ik naar hare binnenborst zoo getrouw mogelijk heb trachten te beschrijven. Vindt zij haar aanbieder niet jong genoeg, niet fraai genoeg, niet begaafd genoeg, dat zij dus tegen hem uitvaart? Is zij jaloersch dat hij aan andere vrouwen een deel der hulde biedt, waarop *zij* bij uitsluiting regt beweert te hebben? Is het tederheid, die haar karakteriseert? Bedwelmt de goddelijke dronkenschap der liefde haar? Weinig of niet. Louter op onderstellingen bouwend, gewapend met eene onverbiddelijke maar kwalijk ingelichte logica, verwijt zij den braven Eckbert,

onder vijftig verschillende gezichtspunten, altijd dezelfde denkbeeldige cijferkunst. Met naam en toenaam noemt zij de duizendtallen guldens die hij, verbeeldt zij zich, aan haar denkt te verdienen. Met geen stokken, om zoo te zeggen, is zij van dit onderwerp af te slaan. Haar fortuin vóór, haar fortuin na, altijd haar fortuin. Het denkbeeld komt niet bij haar op dat een man, al ware het alleen uit baloorigheid, haar zou kunnen antwoorden: Moge uw fortuin, mejufvrouw, u wél bekomen! Geld heb ik niet noodig; of, zoo ik het noodig had, zou ik het *u* niet vragen. Liever ging ik, bij den dag en *au petit bonheur*, zamenwonen met een ongeletterd maar vrolijk en goedgehartig dienstmeisje of naaistertje, dan wie weet voor dertig, veertig, vijftig jaren, mij aan UEdele's ongenaakbaarheid te verbinden!

Doch let, aan den anderen kant, op de waarborgen welke een karakter als dat van Regina voor de toekomst aanbiedt! Oneindig veel moeite zal het kosten dit lieve hoofd te breken; maar, heeft het zich eenmaal gebogen, dan zal men op de trouw van het hart, waarmede het thans te zeer op voet van oorlog leeft, onvoorwaardelijk staat kunnen maken. Dit is, zij of geen andere, de wijze vrouw der spreuken Salomo's, herboren in het Nederland der 19de eeuw! Eenmaal zal van haar gezegd worden: het hart haars echtgenoots vertrouwt op haar. Zij doet hem steeds goed, en nimmer verdriet aan, al de dagen haars levens. Zij staat op, als het nog nacht is, en deelt de spijs uit voor haar huis, en de gezette taak aan hare maagden. Zij gordt hare lendenen met kracht, en hare armen sterkt zij. Haar echtgenoot is bekend in de poorten, als hij zit bij de oudsten des lands. Deftigheid en eer zijn haar gewaad, en zij lacht den toekomenden dag te gemoet. Zij opent haren mond met wijsheid, en de leer der liefdadigheid is op haar tong. Hare kinderen komen tot stand, en roemen haar gelukkig. Haar echtgenoot vermeldt dus haren lof: Bevalligheid is bedrog, en schoonheid ijdelheid: maar eene vrouw, die den Heer vreest, verdient geprezen te worden!

En dan, hoe welsprekend wordt, onder mevrouw Bosboom's pen, zulk eene Regina! Wel is er in den woordestroom meer rhetorica dan poëzie; maar ook de rhetorica heeft hare regten, en het is den eersten den besten niet gegeven een denkbeeldig wezen zulke koninklijke taal in den mond te leggen. Litteratuur

te zijn is hetgeen waarop, in de litteratuur, alles aankomt. Wat kunnen ons uwe zoogenaamd natuurlijke gesprekken schelen? Wat geven wij er om, dat gij schrijft alsof gij spraakt? Gij moet spreken zooals men spreekt, en schrijven zooals men schrijft. De groote auteurs van alle eeuwen worden hieraan herkend dat zij ieder zich uitdrukken in hunne eigen taal, natuur geweest, kunst geworden, weerklink van een gemoed waarin de wereld en het leven hij ieder zich op eigen trant weerspiegelen. Zulke gedenkteeken doen hij het nageslacht de letterkunde van een volk voortbestaan. Al het andere verstuift.

III

Wanneer men, uit het oogpunt van taal en nationaliteit, mevrouw Bosboom's laatste novelle bij de voorlaatste vergelijkt, dan treft het dat van deze twee verhalen het vroegere, hoewel in Nederland spelend, somtijds in Frankrijk schijnt te handelen; terwijl de fransche uitdrukkingen en zinsneden waarvan *Langs een omweg* (grootendeels in brieven uit Den Haag bestaande) overvloeit, uit *Raymond de schrijnwerker*, waar men zich tusschen Parijs en Meudon beweegt, schier verdwenen zijn. Er wordt in het hollandsche verhaal veel meer fransch gesproken dan in het fransche.

Zoo ooit in Nederland de vaan van het purisme omhoog geheven en de daad bij het woord gevoegd wordt, dan zal een volgend geslacht zich verbazen dat in onzen tijd, in de beschaafde kringen onzer groote steden, het dagelijksch gesprek somtijds voor de helft uit min of meer verouderd fransch heeft kunnen bestaan; fransch uit de jaren 1815 of 1830, dat in Frankrijk zelf, reeds onder het tweede Keizerrijk, niet meer gesproken werd, en sedert 1870 voorgoed tot de geschiedenis is gaan behooren.

Ik zou gewenscht hebben dat mevrouw Bosboom, bij het afzonderlijk uitgeven van *Langs een omweg*, nóg scherper dan het geval is had doen gevoelen, hoe haar toeleg geweest is dit eigenaardige te behouden; en dat men *haar* hollandsch zorgvuldig te onderscheiden heeft van het gepanacheerde in de

brieven van Regina van Berchem, van mevrouw Ward Ryhove, of van dokter Friedlander. Maar al is zij te dezen aanzien niet objectief genoeg gebleven, zij geeft proeven waarmede toekomstige geschiedschrijvers onzer letterkunde hun voordeel zullen doen.

Haar Dr. Friedlander is inderdaad een type van den onbewusten nederlandschen pruijk, wanneer hij, wanend zich uit te drukken gelijk het een welopgevoed medicus der hedendaagsche groote wereld betaamt, zijn brief aan mevrouw Ryhove, de haagsche ministersvrouw, aldus besluit: 'Wat u betreft, waarde mevrouw! mij dunkt dat is juist een kolfje naar uwe hand, teerhartig *ci-devant* freuletje, om hier eene onverdiende *disgrâce du sort* te helpen redresseren, als.... gij er den tijd voor hebt.... nu het uw *métier* gaat worden, eene *femme du monde* te zijn. Zeg voor mij alles liefs aan uwe Mathilde, en *mes respects* aan Zijne Excellentie.' - Alleen in uithoeken der fransche provincie, ver van de groote middenpunten van beschaving, zal heden ten dage een Franschman, van Dr. Friedlander's rang in de maatschappij, zich van dezen stijl der Julij-monarchie bedienen.

Het is van mevrouw Bosboom ook zeer goed gezien de ministersvrouw voor den dokter, in haar antwoord aan dezen, allermintst te laten onderdoen. Regt onnoozel steekt zij, in haar averegtsch besef van goede manieren, al dadelijk van wal met: '*Accepté, cher docteur, et de confiance!*' Zij zocht voor hare dochter, schrijft zij, juist zulk eene *maîtresse de maintien*, als de dokter haar aanbeveelt. Het eenige wat haar spijt is, dat de nieuwe gouvernante een 'appointment' afwijst. Ongaarne betaalt zij in *égards*. Zij heeft wel eens hooren zeggen dat *les services qui ne se paient pas sont les plus chers*. Maar zij zal *tout d'abord* alles zóó instellen, dat de gouvernante tevreden zal zijn. Eene goede *chaperonne* voor Mathilde, betuigt zij, *voilà tout ce qu'il nous faut*. Mogelijk zal de dokter niet weigeren, het meisje een *pas de conduite* te geven. Wat betreft dat zij, mevrouw Ryhove, in den laatsten tijd eene *femme du monde* zou geworden zijn, nu ja, onmiddellijk na zijne benoeming, en zijne verplaatsing naar Den Haag, heeft haar man het hôtél van een der gezanten

met meubels en al uit de hand kunnen overnemen. Konden die tapijten, die gordijnen, kon dat hooggrafelijk schrijfbureau eens klappen, - wie weet achter welke belangrijke staatsgeheimen van de groote vreemde mogendheid Ryhove komen zou, en hoe dit hem zou 'poseren als een uiterst capabel diplomaat'. Maar, *raillerie à part*, zij heeft van haar 'galanten partner', gelijk zij haar echtgenoot aanduidt, *carte blanche* gekregen, en gaat er zich op toeleggen alles eens regt *confortable* in te rigten.

Mevrouw Ward Ryhove wordt in het geheel niet voorgesteld als eene zottin; dokter Friedlander allerminst als een kwast. Hij is een verstandig en hulpvaardig man van leeftijd; zij eene wereldsche, maar edel denkende vrouw. Des te treffender is de teekening van beider omspringen met hunne moedertaal.

In *Raymond de schrijnwerker*, dat spreekt, kon van dit hulpmiddel geen partij getrokken worden. Wij bewegen ons hier in de fransche maatschappij zelf, de historische van het jaar Veertien onzer eeuw, toen Lodewijk XVIII voor den uit Elba weder naar Frankrijk overgestoken Napoleon de wijk nam naar Gent.

Eene van elders niet bekende fransche schrijfster, die zich Mad^e Mary Summer noemt, heeft zeer onlangs óók beproefd, niet ditzelfde tijdvak, maar hetgeen daaraan onmiddellijk voorafgegaan is, in een romantisch gewaad te steken. In zoover hare Franschen, mannen en vrouwen der groote wereld, op ons den indruk maken werkelijk Franschen te zijn, - althans te beantwoorden aan de onder ons gangbare voorstelling van de hoogere klassen der fransche zamenleving van dien tijd, - wint mevrouw Summer het van mevrouw Bosboom. Doch voor het overige gaat in *Le dernier amour de Mirabeau*, en vooral in *Les belles amies de M. de Talleyrand*, de historie te zeer in de galante en half apokriefe anekdote schuil. Mevrouw Bosboom daarentegen tracht ons in te wijden in de worsteling van sommige fransche denkbeelden dier dagen: denkbeelden van maatschappelijken meer dan staatkundigen aard, wel is waar, doch die niettemin in vollen ernst tot het rijk der geschiedenis behooren.

Wil men *Raymond de schrijnwerker* met een werkelijk fraaijen en werkelijk historischen roman vergelijken, dan moet men teruggaan tot Jules Sandeau's *Mademoiselle de la Seiglière* van 1848, spelend in 1817. Ook bij Sandeau vindt men een bejaarden, in het vaderland teruggekeerden émigré van 1790 geteekend, die naar de nieuwe orde van zaken, wanneer deze tegen zijne 'zinlijkheid' indruischt, zich maar in het geheel niet voegen kan. Sandeau's oude markies heeft te strijden tegen een jong napoleontisch officier, wiens overleden vader, een kleine pachter, in den omwentelingstijd eigenaar is geworden van het voormalig familiegoed der Seiglières. Er is een geslepen advocaat Destournelles in het spel, vertegenwoordiger van het Code Napoléon, des bedaagden edelmans nachtmerrie. Voorts eene intrigerende barones Vaubert, en eene bekoorlijke Hélène, dochter en eenig kind van den markies. Deze markies De la Seiglière is in de nieuwere fransche letteren naar regt en billijkheid een type geworden, nog gepopulariseerd door het tooneel.

Doch er is dit onderscheid in de zamen stelling van beide verhalen, dat de handeling bij mevrouw Bosboom zich niet beweegt om de vraag of haar oude markies De Mercoeur al dan niet in het bezit zijner terugbekomen goederen blijven zal, - dit punt is buiten kwestie, - maar of zijn eenige zoon, dien hij verloren waande en onverhoopt weergevonden heeft, ter wille van zijn bloed en zijn rang te bewegen zal zijn, zijne brave pleegouders te verloochenen.

In zijne kinderjaren, toen zijn vader in het buitenland vertoefde en zijne moeder onthoofd werd, is Raymond gered en opgevoed door kleine burgerlieden die, onbekend met zijn waren naam en hooge geboorte, in hunne eenvoudigheid en degelijke hartelijkheid een kunstvaardig schrijnwerker van hem gemaakt hebben. Het Schrikbewind, het Directoire, het Konsulaat, het Keizerrijk, de Restauratie, zijn over dit alles heengegaan. Alleen een toeval brengt Raymond, wanneer Lodewijk XVIII sedert eenige maanden op den troon zit, met zijn wettigen en eigenlijken vader weder in aanraking.

Door de gewoonte van het veeljarig verblijf in den schoot der familie Duvivier, ook uit erkentelijkheid en overtuiging, is Raymond zoozeer burgerjongen geworden, en daarbij zoozeer

stokliberaal, dat aanvankelijk de bijna providentiële ontdekking hem maar half genoegen doet; en daarna, wanneer de markies zijn vader (door overmaat van aristokratische vooroordeelen een regte vogelverschikker, wiens horloge is blijven stilstaan op 1750) hem dwingen wil zich naar de maatschappelijke eischen van zijn nieuwen stand te voegen, er tusschen vader en zoon eene smartelijke verwijdering ontstaat. Toenadering komt er eerst, wanneer de tijding van Napoleon's terugkomst de trouwelooze hovelingen van Lodewijk XVIII in verschillende rigtingen het hazepad doet kiezen, en Raymond, verontwaardigd over zooveel karakterloosheid, den verlaten koning zijn degen gaat aanbieden.

Zijn pleegvader is sedert lang overleden; zijne pleegmoeder sterft insgelijks; de banden, die Raymond aan het gezin der Duviviers binden, worden door de omstandigheden zelf losgemaakt. Maar de hoofdzaak is dat hij, door zich aan te sluiten bij de liberale en getrouwe royalisten, met name bij sommige edelkenkende universiteits-professoren daaronder, die hem het lidmaatschap eener Tweede Kamer voorspiegelen, middel vindt om tegelijk aan zijne beginselen getrouw te blijven en zijn vaders hart te stelen - met het hart en de hand van Gabrielle d'Arques er bij.

De oude markies De Mercoeur, gelijk men ziet, doet allermeeft aan den stroef deugdzamen bankier Vanderk, in Sedaine's *Philosophe sans le savoir* denken; gelijk in het algemeen mevrouw Bosboom's novelle digter bij het burgerlijk tooneelspel komt, waarvan Diderot de profeet was, Sedaine de dramaturg, Greuze de schilder, dan bij de fransche romantische school van 1830 en vervolgens.

Vanderk is een man vol waardigheid, eerlijkheid, regtschapenheid; een edelman in de gedaante van een man van zaken. Maar tegelijk is hij in zoover een achttiende-eeuwsch filosoof, dat hij een onbewust maatschappelijk dogmaticus is, niet af te brengen van sommige humane denkbeelden die hij als nieuw beschouwt, en welke tegen de valsche ridderlijke overlevering van het jongere geslacht indruischen. De markies De Mercoeur vertegenwoordigt *oude* denkbeelden; overleveringen van vaderlijke magt, vaderlijke tucht, standverschil, geboorterecht, legi-

tiniteit. Maar hij vertegenwoordigt ze met dezelfde halstarrige deftigheid. Hij is geen hoveling, geen markies van het oude Versailles. *Zijn* Meudon is niet het Meudon van het voor de bevoorregten zoo bekoorlijk oude régime. Evenals Vanderk schijnt hij in den geest ver van Parijs te wonen, te Lyon of te Bordeaux, te Havre of te Marseille.

Deftig, op hunne wijs, zijn ook de parijsche Duviviers, in den kring van wier meubelmakers-affaire de jonge Raymond is opgegroeid. Het is alsof er puriteinebloed in hunne aderen stroomt.

Toen omstreeks de tweede helft der 18de eeuw, in Frankrijk, het burgerlijk element ook in de kunst naar voren begon te dringen, zag men op de tentoonstellingen dier dagen, beschreven door Diderot, schilderijen van Greuze zich onderscheiden die met de mythologische onderwerpen van Boucher, met de herlevende renaissance van Fragonard, met geheel het door Watteau in eere gebragt genre, eene scherpe tegenstelling vormden. De nakomelingschap bewondert Greuze bovenal om zijne ideale vrouwekopjes. Bij zijne tijdgenooten maakten de ‘Bénédiction paternelle’, de ‘Malédiction paternelle’, de ‘Père paralytique’, de ‘Père de famille expliquant la bible à ses enfans’, den meesten opgang. Op die doeken zag men den kleinen boer of kleinen neringdoende, die in Frankrijk langzamerhand geheel uit de kunst verdrongen was, zijne regten hernemen en op aandoenlijke wijs voorgesteld worden.

Zulk een huisgezin is ook dat der Duviviers, in de Rue Saint-Denis te Parijs, de wijk der kleine industriëlen en kleine fabrikanten. Raymond de Mercoeur is daar onwetend grootgebragt in gezonde, degelijke begrippen omtrent de waarde van den tijd en van den arbeid. Eenige kennis aan het schoone is er door hem opgedaan; maar niet meer dan vader Duvivier en hijzelf voor beider kunstnijverheid gebruiken konden. Er is eene door en door burgerlijke denkwijs in hem gevaren; de onafhankelijkheid van den burger trots is zijn ideaal geworden; ondanks zichzelf heeft hij de geboorte-aristokratie leeren haten.

Ziedaar den hoofdpersoon van mevrouw Bosboom's roman. Raymond's liefde voor Gabrielle d'Arques, vond ik reeds gelegenheid op te merken, wordt opgewogen door den weinig

minder dan tragischen strijd dien hij tegen den ouden markies te voeren heeft. De botsing tusschen den vader en den zoon stelt de verovering der jonkvrouw, door den minnaar, gedeeltelijk in de schaduw. Op mevrouw Bosboom's voorstelling van Raymond zou ik de aanmerking willen maken dat de held zoo niet te weinig een jonge Franschman, dan toch te zeer een jonge doktrinair is: erg te paard op konstitutionele begrippen; erg geneigd eerst dan iets voor het koningschap te gaan gevoelen, wanneer het koningschap zich in de lappemand bevindt.

Moet deze kritiek vervallen, wanneer men bedenkt dat de schrijfster in hare novelle eigenlijk een overzicht geeft van de gebeurtenissen welke omstreeks het tijdstip harer eigen geboorte begonnen zijn de nieuwere geschiedenis van Europa te vormen? Zoo ja, en dit laat zich zeer wel hooren, dan is de keus van haar onderwerp het tegenovergestelde van toevallig geweest. Op haar tegenwoordigen leeftijd moet een geest als de hare behoefte gevoelen, zich rekenschap te geven van de algemeene denkbeelden die, toen zijzelf de wereld kwam binnentreden, als in de lucht zaten. Van hare ingenomenheid met vrijzinnige staatsinstellingen is door mevrouw Bosboom nooit een geheim gemaakt. Een ieder weet dat zij, om die reden en binnen die grenzen, iets voor Garibaldi gevoeld heeft.

Mij komt het voor dat haar Raymond een telg derzelfde liefde is. Dit jonge mensch, zoo prat op zijne edelmoedigheid en zijne verlichting, is ten aanzien der overgeleverde aristokratie met vooroordeelen behebd die alleen verklaarbaar worden wanneer men onderstelt dat de schrijfster hem haar eigen afkeer van elke toevallige of willekeurige heerschappij geleend heeft. In den grond der zaak is *Raymond de schrijnwerker* een liberale katechismus; en ik durf het welgevallen, waarmede het boek ontvangen is, naast het onverzwakt talent der schrijfster, ook voor een deel aan die omstandigheid toeschrijven.

De vraag is slechts of het beeld van Raymond niet nóg poëtischer zou geworden zijn, zoo men hem in het geheel niet had kunnen aanzien, of aanhooren, dat hij uit de school kwam;

wat ik voor uitgemaakt houd. Ergens in een hevigen woordstrijd, aan het slot van het vierde gedeelte, - overigens voortreffelijk van inkleeding en een der fraaiste partijen van het boek, - voert de oude markies zijn onhandelbaren zoon te gemoet: 'Maar bedenk dan toch wie het geweest zijn, *die uwe moeder naar het schavot hebben gesleept!*'

Toen ik die woorden las, nam de grijze De Mercoeur mij voor zich in. Een vader die zijn zoon bezweert in geen opzigt gemeene zaak te maken met eene staatkundige partij wier logica zulk een hoofd in het zand deed tuimelen, - dien vader stellen wij onwillekeurig in het gelijk. Al vindt men hem verder een weinig aantrekkelijk persoon, op dat oogenblik is hij de tolk van het hogere in den mensch, het heilige en onschenbare, het volstrekt eerbiedwaardige.

Wat antwoordt evenwel de vijfentwintigjarige zoon, de jonge held, de paladijn van den ziele-adel? Hij antwoordt (*met gevoel*, meldt eene parenthesis, en de verzekering is niet overbodig): 'Waarlijk, mijn Vader, van de gruwelen der revolutie heb ik, hebben die anderen, evenveel afschrik als gijzelf. Alleen, *gij en de uwen willen geen rekening houden met de nieuwe begrippen*' ...

Het is niet zedelijk slecht van Raymond, niet immoreel, dat hij zoo gemakkelijk vergiffenis schenkt aan de lieden die zijne moeder guillotineerden. Maar, niet waar? de zoon is hier ondergegaan in den vrijzinnigen dweeper. Mogelijk vond hij wel dat de jakobijnen niet geheel en al ongelijk hadden gehad de oude mevrouw De Mercoeur, die dan toch óók haar deel in de misbruiken van het ancien régime op het schuldig geweten droeg, daarvoor te doen boeten. In elk geval, wanneer men Raymond dat bescheid heeft hooren geven, dan krijgt men ik weet niet welken lust hem met zijne eigen nieuwe begrippen een weinig om de ooren te slaan.

IV

Doch reeds te veel vrijmoedigheden ten aanzien van een werk dat, terwijl het de reeks van mevrouw Bosboom's 'grootte

visioenen' waardig voortzet, om strijd van eene voorbeeldige belangstelling getuigt, en van eene even ongemeene als weldadige frischheid. Liever nog een woord over de bronnen welke men te raadplegen heeft, wanneer men van die bestanddeelen der oude fransche zamenleving, waarop in mevrouw Bosboom's novelle het meeste licht valt, zich eene onafhankelijke, zuiver historische voorstelling vormen wil.

Uit de jaren der groote omwenteling (die voor de kunst een nieuw tijdvak opende, maar voor de letteren onvruchtbaar bleef) zijn vóór 1800, toen Chateaubriand en mevrouw De Staël gehoor kwamen vragen, met de parlementaire redevoeringen van Mirabeau, bij uitzondering *twee* litterarische dokumenten van den eersten rang tot ons gekomen: de zwanezangen van André Chénier en de gedenkschriften van mevrouw Roland, - een prozawerk en een handvol verzen die ook dan onsterfelijk zouden zijn, zoo zij niet aan de omstandigheden, waaronder beiden zamengesteld werden, eene ongewone beteekenis ontleenden.

Historische roman- of romantische historieschrijvers der eerste Restauratie zouden roem kunnen behalen zoo zij een held in de kracht des levens verdichtten, toegerust met de hartstogten en de gaven van Chénier, maar te goeder uur, door Robespierre's val, aan de guillotine ontsnapt, en, royalist gebleven, na één oogenblik verblinding ten aanzien van Napoleon, uit volle overtuiging in 1814 het herstel des koningschaps begroetend.

In sommige opzigten zou deze André Chénier der fantasie aan Chateaubriand doen denken; in andere, zich van Chateaubriand kenmerkend onderscheiden. In plaats der twijfelzucht geworden droefgeestigheid van René, zou hij aan eene gelijke mate van loyauteit en vrijheidsliefde de sereniteit der antieken paren. Geen pseudo-kerkvader der 19de eeuw zou hij zijn, geen hersteller van mystiek en christendom, maar een voorganger der grieksch-romeinsche levensbeschouwing in hare meest poëtische uitdrukking. In de politiek, de wetenschap, de kunst, de vriendschap, de liefde, in alles zou hij voor onzen geest rijzen als de heraut van een nieuw tijdperk: de fransche Schiller en de fransche Goethe in één persoon,

met de fransche levenservaring van een zoon van 1789.

Mevrouw Bosboom's plan bragt niet mede, deze opwekking uit de dooden te beproeven. Des te kostelijker bijdragen vond zij in de twee eerste 'cahiers' van mevrouw Roland. *Kon* zij er vinden, liever; want hoewel de geschiedenis van Raymond's jeugd ons in juist zulk eene omgeving verplaatst, als waarin Manon Phlipon opgroeide, mevrouw Bosboom is in hare voorstelling der familie Duvivier zichzelf gebleven. Uit niets blijkt, dat zij mevrouw Roland geraadpleegd heeft.

Er is eene mevrouw Roland die aan de nieuwere wereldgeschiedenis behoort; die, ministersvrouw geworden, gelegenheid vond de laatste stuiptrekkingen der legitimiteit van nabij gade te slaan; die de ziel der girondijnen genoemd is, en verdiende genoemd te worden; onder het bestuur van wier echtgenoot de septembermoorden plaats grepen; die met magtelooze verontwaardiging de jakobijnen haar en de haren boven het hoofd zag wassen; die eerlang zelf voor den revolutionairen bloedraad verschijnen zou; die in de gevangenis, met onbegrijpelijke geestkracht, hare herinneringen te boek stelde; die op het papier haar man, haar dochttertje, haar eenig kind vaarwel zeide, en, in het besef eener schuldellooze liefde, aan gene zijde van het graf Buzot bescheidde; die op den dag der teregtstelling zich in het wit tooide, hare schreiende medegevangenen moed insprak, en met een glimlach op de lippen, onder een beroep op de beleefdheid van den beul en het slaken van een zucht tot de ten spot geworden vrijheid, het schavot besteeg.

Doch ik denk thans bij voorkeur aan de vrouw die, in de *Mémoires Particuliers* ons de heugenissen van hare kindschheid en aankomenden meisjestijd verhaalt. Sommige bijzonderheden, noodeloos vertrouwelijk, openhartigheden met voorbedachten rade, verklappen te zeer de afgodische vereeerster van Rousseau, navolgstster der *Confessions*. Maar veel van het overige, al het voornaamste, is de bekoorlijkheid zelf en geschreven in een stijl zoo vlug en boeiend, als alleen eene pen vermogt die voor het opteekenen der gebeurtenissen van veertig rijke levensjaren slechts over twee en twintig dagen te beschikken vond. O, dat er eene onbloedige guillotine denkbaar ware wier vrees

aan zoo menig auteur, langdradig, onbelangrijk, slaapwekkend, vleugelen gaf! Ach, dat wij niet altgeder weten te schrijven alsof wij binnen de maand gereed moesten zijn; gereed met ons laatste en beste werk op aarde!

Papa Phlipon noemde zich kunstenaar, maar was, hoewel graveur in steenen en metalen en bij gelegenheid fjnschilder, weinig meer dan een industrieel. Jonge artisten bezochten zijne werkplaats: meer om zijne bevallige en geniale dochter evenwel, dan om hem zelf; en dan nog zou de vermaardste hunner slechts als leerling van Pigalle in de herinnering blijven voortleven.

Manon was ééinig kind; toch zou Phlipon haar hoogstens twintig duizend franken ten huwlijk kunnen medegeven, de affaire inkluis; en deze liet hij verloopen. Te midden dier uiterst bescheiden welvaart, eerlang door armoede gevolgd, groeide de toekomstige mevrouw Roland op. Met den dood der moeder, haar ontvallen toen zij een huwbaar meisje geworden was, scheen de kans op eene toekomst, of het had in de winkelwereld moeten zijn, voor goed verbeurd.

De beschrijving der zondagen 's zomers, door vader, moeder en dochter te Meudon doorgebracht, en enkele malen door een maandag, zelden door een dingsdag gevolgd, trekt bovenal onze aandacht. Meudon is ook de plaats in wier nabijheid mevrouw Bosboom het kasteel Mercoeur laat gelegen zijn.

Zeg mij uwe zondagsche uitgangen, en ik zal u zeggen welke uwe maatschappelijke stelling is. Zoo was het van oudsher te Parijs. Met een roeibootje, bestegen ter hoogte van den Tuilerien-tuin, zakte het drietal in den vroegen morgen de Seine af, en bereikte nog vóór het ontbijt de plaats der bestemming. In het Meudonsche bosch werd gewandeld, gespijzigd, gedroomd, ademgehaald. Manon, wier keurige kleeding men het aan kon zien dat zij de trots harer ouders en de familie zeer op haar fatsoen gesteld was, plukte er bloemen en bladerde er in boeken. Boeken en bloemen waren van jongs af haar liefste gezelschap.

Als kind van zeven jaren was zij ter katechisatie gezonden bij een jeugdigen oom, die voor geestelijke opgeleid werd. Den bijbel kende zij al vroeg van buiten. Nog vroeger de *Levens*

van Plutarchus, in de vertaling van Dacier, waarvan zij reeds op haar negende jaar, in plaats van een misboek, een deeltje medenam naar de kerk. De vader was een ongemakkelijk heer, die door eene gard trachtte goed te maken wat hij als opvoeder aan overredingskracht te kort kwam. Bij het kind, een geboren republikeintje, behoefde men met zulke argumenten niet aan te komen. Hare gewilligheid stond in omgekeerde reden tot het geweld dat men bezigde om haar tot haar pligt te brengen. Thuis, in het 'salon', gelijk een aan het vaderlijk atelier grenzend vertrek genoemd werd, had men in een achteruit springenden hoek een slaap- en werkkamertje voor haar ingerigt. Dit alkoofje was zoo smal dat zij haar bed niet anders bereiken kon, dan door er aan het voete-eind in te klimmen. Behalve Plutarchus las zij Fénelon en Tasso, zich vereenzelvigend met de heldinnen van *Télémaque* en *Jeruzalem ontzet*. Zij leerde ook de beginselen van algebra en meetkunde, verslond algemeene geschiedenissen, - meest met het doel verschillende staatsinrigtingen te leeren kennen, - en verdiepte zich in theologen en filosofen. Maar dans- noch muzikles leed daaronder; en zelfs gaf haar vader, met de teekenpen, haar het graafijzer in handen. In de heraldiek was zij hem spoedig de baas. De godsdienst nam zij zoo ernstig op dat zij, om zich op hare eerste Kommunie voor te bereiden, uit vrije keus een jaar in een klooster ging doorbrengen.

Na hare aanneming wordt zij voor eene poos de huisgenoot eener bloedverwante van leeftijd, die gouvernante geweest is bij aanzienlijke personen. Door deze leert zij, voor het eerst en van zeer ongunstige zijde, sommige dames der groote wereld kennen. Zij vindt de barones De Boismorel eene vrouw zonder opvoeding, de oude freule D'Hannache eene aanmerkelijke zottin. Door de betrekkingen der freule wordt haar de gelegenheid aangeboden uit de verte een kijkje van Versailles te nemen; doch hetgeen zij daar aanschouwt, vervult haar gemoed met diepe minachting voor de hoven. De standbeelden in de tuinen schijnen haar belangwekkender dan de leden der koninklijke familie.

In het klooster heeft zij vriendschap aangeknoopt met een tijdgenootje, Sophie Cannet, van Amiens. Na de scheiding

wisselen de meisjes tal van brieven. Sophie heeft betrekkingen te Parijs, en ook met dezen komt Manon in kennis. Manon woont nu en dan een familiaar souper, een litterarisch avondje, een concert van liefhebbers, eene tooneelvoorstelling bij. Toevallige omstandigheden herinneren haar soms onverwachts hare kleinburgerlijke afkomst. De bankier Haudry, een millionair, bezit bij Parijs eene buitenplaats, waar goede vrienden der Phlipons, man en vrouw, de betrekking van huisbewaarders vervullen. Manon wordt door Haudry's halve zuster ten eten gevraagd - in de keuken! Maar zij vermaakt er zich met de dwaze manieren der kameniers, der kamerbewaarders, der opperschenkers en opperbakkers, die op hunne beurt, *officiers* in eigen oogen, uit de hoogte op de *domestiques* nederzien.

Eindelijk wordt Manon, na vele andere aanbiedingen, waaronder die van den jeugdigen en welvarenden vleeschhouwer der buurt, ten huwlijk gevraagd door een jong medicus, Gardanne geheeten. Doch haar vader, onhandig en onbeleefd, gaat hij het inwinnen van berigten omtrent den vrijer zoo lomp te werk, dat Gardanne boos wordt en de onderhandelingen afspringen. Manon is er niet rouwig om. Geen oogenblik was de jonge man er in geslaagd haar de koorts der liefde op het lijf te jagen, en zij ziet hem zoo gaarne gaan als komen. 'Un médecin', zegt zij, 'un médecin, dans son costume, n'est jamais séduisant pour une jeune personne; je n'ai su, dans aucun temps de ma vie, me représenter l'Amour en perruque. Gardanne avec ses trois marteaux, son air doctoral, son accent du Midi, ses sourcils noirs très-rapprochés, avait l'air beaucoup plus prope à conjurer la fièvre qu'à la donner.'

Eén bladzijde der gedenkschriften geeft ons in weinig woorden een algemeenen blik op het leven der welgestelde toenmalige parijsche middenklasse, grenzend aan de volksklasse. Het is, waar mevrouw Roland de schijnbare tegenstrijdigheid doet uitkomen van haar elegant toilet, hare veelzijdige lektuur, hare kunstliefde, en de geringe bezigheden waartoe zij als kind en jong meisje vaak de hand leende: 'Cette petite personne qui paraissait le dimanche, à l'église et à la promenade, dans un costume qu'on aurait pu croire sortir d'un équipage, et dont l'apparence était fort bien soutenue par son main-

tien et son langage, allait fort bien aussi, dans la semaine, en petit fourreau de toile, au marché avec sa mère; elle descendait même seule, pour acheter, à quelques pas de la maison, du persil ou de la salade, que la ménagère avait oubliée. Il faut convenir que cela ne me plaisait pas beaucoup; mais je n'en témoignais rien, et j'avais l'art de m'acquitter de ma commission de manière à y trouver de l'agrément. Cette enfant qui lisait des ouvrages sérieux, expliquait fort bien les cercles de la sphère céleste, maniait le crayon et le burin, et se trouvait à huit ans la meilleure danseuse d'une assemblée de jeunes personnes au dessus de son âge, réunies pour une petite fête de famille; cette enfant était souvent appelée à la cuisine pour y faire une omelette, éplucher des herbes ou écumer le pot.'

Zoo ik mij tot deze weinige trekken bepaal en bij voorkeur de huiselijke kies, het is omdat het mij getroffen heeft hoe getrouw en met welken historischen takt mevrouw Bosboom het parijsch gezin teekent, waarin haar Raymond de Mercoeur opgroeide tot een jongen man. De fransche zamenleving uit het laatste vierdedeel der 18de eeuw is veel bonter en tegelijk veel ordelijker geweest, dan wij, afgaand op geschiedwerken waarin of de staatkunde of het militaire of de diplomatie op den voorgrond staat, gewoon zijn ons te verbeelden. De overeenkomst en het verschil tusschen de Phlipons en de Duviviers behoef ik niet opzettelijk aan te wijzen. De historische roman heeft aan zijn roeping beantwoord, dunkt mij, wanneer hij juist van die partijen der geschiedenis van den voortijd ons een denkbeeld geeft, welke door de eigenlijk gezegde historieschrijvers veelal geacht worden niet van hun departement te zijn.

V

Gedroeg mevrouw Bosboom, toen zij *Majoor Frans*, toen zij *Langs een omweg*, toen zij *Raymond de schrijnwerker* schreef, gedroeg zij zich als eene wijze vrouw? En betracht ik de deftigheid, die meer en meer aan mijne jaren gaat voegen,

wanneer ik levendig belang in een drietal geschiedenissen toon te stellen, wier eigenlijke inhoud hierop schijnt neder te komen dat er eens drie jonge heeren waren, die achtereenvolgens het hof aan drie jonge dames maakten, en het genoeg beleefden, de een zijne Francis, de ander zijne Regina, de derde zijne Gabrielle, te bekwaamer tijd het hoofd in den schoot te zien leggen?

De zaak is dat de verrassende uitbreiding der romantische litteratuur, in onze eeuw, mij toeschijnt slechts gelijken tred te houden met de niet minder verbazende der natuurwetenschappen. Door den invloed van dezen gaat het leven van den bijzonderen mensch zich hoe langer hoe meer in eene algemeenheid oplossen. Dagelijks verdwijnt het individu volkomener achter het gezin en het volk, het volk achter het ras, het ras achter de menschheid, de menschheid zelf achter het heelal.

Doch des te meer boeijen ons om die reden voortreffelijke romans. Onze leeftijd moge nog zulke vorderingen maken in het zich atoom gevoelen, het menschelijk leven gaat voort zijne regten te doen gelden. Met den dag moge het ons duidelijker worden dat wij inderdaad slechts stofdeeltjes *zijn*, - de vraag of zij 'elkander krijgen zullen' wint er slechts door in belangrijkheid. Sterveling, gevoel uw waarde! fluisteren de romanschrijvers ons in; en terwijl zij op die wijs ons in een oud zwak tasten, gedragen zij zich meteen als nuttige leden der samenleving. De maatschappij kan er slechts wél bij varen, zoo haar telkens herinnerd wordt dat geloof, deugd, kunst, en karakter, over 's menschen geluk beslissen, en, meer dan die allen te zamen, de liefde van man en vrouw.

1880.

Ik laat hier eenige zinsneden volgen uit een overigens zeer beleefden brief dien ik in November van het vorig jaar, naar aanleiding van bovenstaande recensie, de eer had van mevrouw Bosboom-Toussaint te ontvangen. Vroegere beoordeelingen harer romans, moet ik gelooven, voldeden haar meer dan deze. De anti-kritiek betreft voornamelijk *Raymond de schrijnwerker* en mijn spreken over den held van dit boek:

‘Tegen één punt moet Raymond (en ik met hem) protesteren. Gij hebt hem *roomsch* genoemd. Roomsch gedoopt is hij zeker; maar wie zou onder het Directoire, den tijd van zijne religieuse opvoeding, hem roomsch hebben gemaakt? Papa Duvivier, soi-disant filosoof? Mama, calviniste door hart en belijdenis? In dien tijd, wie dacht er toen aan de Mis? Wie ging elders dan bij de feesten van l'Être Suprême? Verholen legitimisten misschien, met een niet-beëdigden priester, hier of daar in de provincie. Maar republikeinen! Parijsche burgers als de pleegouders! Dat kon niet.

Ik herinner mij den tijd dat er een maandwerk bestond, de Recensent *ook* der Recensenten genaamd; 't geen mijne tantes met den diepsten eerbied beschouwden: Een recensent moest al zoo'n baas zijn; en dan zich daarboven of daartegen te stellen, dat was erg brutaal!

Welnu, mag ik nu zoo brutaal eens zijn tegen U, en u verzoeken, als gij in uwe aanstaande *Fantasien* ook dit stuk overneemt, om het dan nog eens door te zien en uzelf af te vragen, of het wel aangaat, drie vliegen van deze ongelijke soort in ééns te willen slaan? en of Raymond, dien gij met een klap om de ooren dreigt, wel niet het regt zou gehad hebben u uit te dagen, sinds hij schermen heeft geleerd?

Gelukkig is en blijft hij *tegen* het duël. Want verbeeld u mijne positie: ter eener zijde U, ter andere Benjamin! Ik zou alleen in het midden kunnen treden en erkennen, dat hij zijn vader anders had moeten antwoorden.

Maar het zou heftiger geweest zijn, en - zou dat uwe verontwaardiging hebben gekalmeerd?’

Mijne lezers zullen erkentelijk zijn voor dit uittreksel. Aan niets zoozeer als aan zulk ongedwongen schertsen herkent men de meerderheid der schrijfster. In mijne beoordeeling van mevrouw Bosboom's *Raymond* mag ik gefaald hebben, mijne, voorstelling van den hoogen rang dien zij in onze letteren inneemt blijft juist.

1881.

Mevrouw Elise van Calcar.

Hermine, 1850. Twee Deelen. - Eene star in den nacht, 1853. Twee deelen. - Fantasmagorien, 1855. - De Dertiende, 1857. Drie deelen. - Wat Parijs mij te zien en te denken gaf, 1859. - Johan Stephen van Calcar, 1861. - De dubbele roeping der Vrouw, 1873. - Kinderen der Eeuw, 1873. Drie deelen. - Op de grenzen van twee werelden, 1877. Twee deelen. - Eigen meester blijven, 1878.

I

Ik reken mevrouw Van Calcar onder de begaafdsten niet alleen, maar ook onder de nuttigste nederlandsche vrouwen van tegenwoordig. Sedert meer dan dertig jaren dat zij voor de pers werkt, heeft zij in meer dan dertig geschriften denkbeelden gelegd die somtijds regtstreeks, altijd zijdelings, maatschappelijke hervorming bedoelen; hervorming van de opvoeding bovenal. Uit hare boeken, chronologisch gerangschikt, leert men den loop kennen dien in Nederland de openbare meening omtrent dit stuk gevolgd is. Die boeken zijn een kapittel uit de geschiedenis van ons land, in onzen tijd. Zij blijven belangwekkend, ook wanneer men besluit dat de talenten der schrijfster geen hoogen dunk van onze gemiddelde ontwikkeling geven. Mevrouw Van Calcar's geschriften wijzen op leemten in de nederlandsche beschaving. Zij wijzen ook op leemten in de beschaving van mevrouw Van Calcar zelf.

Er zijn auteurs die men leest als met eene *loupe*. Met aandacht volgt men, van het begin tot het einde, den gang hunner gedachten. Elke zinsnede heeft eene beteekenis; elk woord is eene bevalligheid of eene kracht. Geen syllabe wordt door u overgeslagen. Neemt gij na eene poos hunne boeken weder ter hand, telkens ontdekt gij nieuwe schoonheden of vindt nieuw voedsel.

Mevrouw Van Calcar's werken daarentegen doen aan eene baai van Vigo denken, waar, op den bodem der zee, het wrak van een koopvaardijship bedolven ligt in het zand. Door een gelukkig toeval is bij het zinken de kostbare lading gespaard gebleven; maar om deze te bereiken moet men zich van een duikertoestel voorzien, moet veel water en veel slib trotseren, en bovenal zorg dragen door eene guttapercha buis in gemeenschap te blijven met de versche lucht.

Mijn pligt is den lezer van die moeite te ontheffen; en het beste middel daartoe, eene getrouwe beschrijving te geven, niet van de gebreken zoozeer die mevrouw Van Calcar's geschriften aankleven, - door dat ééne beeld duidelijk genoeg in het licht gesteld, - maar van de goede eigenschappen welke de schrijfster onderscheiden, en van hetgeen er uit den omgang met hare werken te leeren valt.

In een opstel over haar door eene jongere Elise, jufvrouw Haighton, is onlangs de juiste opmerking gemaakt dat de oudere (groot voorregt voor eene maatschappelijke hervormster die, bij het apostolaat der daad en des woords, het apostolaat der pen voegt) in ongewone mate de gaaf der satire bezit. Sommige van mevrouw Van Calcar's karikaturen zijn inderdaad kostelijk. Reeds dadelijk in haar eerste voorname werk, - den roman *Hermine*, verschenen in 1850, - komt een zendeling geworden kunstschilder van deftigen huize, komt een steil gereformeerd oefenaar uit de volksklasse voor, die om strijd een gezonden lachlust wekken, vermengd met een overblijfsel van deernis. En dat zij het persifleren sedert niet verleerd heeft, dit bewijst, in hare novelle van 1878, *Eigen meester blijven*, het zelfgeteekend portret van zekeren kwanswijs teerhartigen vader. Ook in den bundel *Fantasmagorien*, ook in *Kinderen der eeuw*, komen uitmuntende satiren voor. De drie deelen van

De dertiende vloeijen er van over. Zelfs wordt met een geheelen stand der nederlandsche zamenleving in dit laatste hoek zoo doorgaans de draak gestoken, dat de schrijfster het alleen zichzelf te wijten kan hebben indien zij door het uitgeven van dien voorgewenden familie-roman zich vijanden gemaakt heeft.

De dertiende is een goed voorbeeld van hetgeen vereischt wordt om mevrouw Van Calcar's geschriften regt te laten wedervaren. Let men alleen op de vele trekken uit het ambtelijk en huiselijk leven dier hervormde godsdienstleeraars, dan zegt men: dit zijn, met Hildebrand gesproken, méér dan herinneringsneuzen op verbeeldingsaangezichten. Het zijn portretten van bekende personen uit de kerkelijke wereld in Nederland, omstreeks 1860. Zoovele anekdoten, zoovele onbescheidenheden!

Doch zoo heeft de schrijfster het in het geheel niet bedoeld. Wie den roman uitleest bemerkt dat haar ernstig voornemen geweest is, veel vroegere kerkelijke toestanden te schilderen; toestanden uit het jaar 1836, toen de personen, die men haar beschuldigt in hunne binnenkamers bespied en daarna verraden te hebben, de kinderschoenen nog ontwassen moesten. Zij had, om haar denkbeeld voelbaar te maken, behoefte aan een volledig stel kerkelijke voorgangers van onbetwistbaar nationalen bodem. Daar evenwel hare verbeelding niet toereikte voor het schetsen van predikanten uit een tijd toen ook zij nog bijna een kind was, nam zij een anachronisme te baat en stoffeerde hare schilderij van 1836 met beelden uit 1860.

Tweemaal heeft mevrouw Van Calcar beproefd, door met hare gedachten zich naar de grens van midden-eeuwen en nieuweren tijd te verplaatsen, meer dan driehonderd jaren achteruit, aan het anachronisme zich stelselmatig te ontrukken en zuivere geschiedenis van het verleden te geven. Geen van beide keeren is zij geslaagd. Het was in zichzelf een gelukkig denkbeeld, naar een naamgenoot uit den voortijd om te zien, en in *Johan Steven van Calcar* ons den italiaansch-nederlandschen schilder uit de eerste helft der 16de eeuw te geven. Historische aanteekeningen, en bescheiden van nederlandsche herkomst, boden gelegenheid het maatschappelijk leven eener stad als het Dordrecht der 16de eeuw te schet-

sen, en, daar tegenover, uit italiaansche bronnen, van steden als het Venetie en het Napels van toen, waar Van Calcar's eervolle kunstenaarsloopbaan te vroeg gestuit werd. Welk eene stof! Welke prikkel voor eene levendige fantasie, gevoed door eene uitgebreide lektuur!

Welk eene benijdenswaardige stof nogmaals, toen de schrijfster eenige jaren te voren, nog verder teruggaand in de geschiedenis der italiaansche midden-eeuwen, niemand minder dan Savonarola tot held koos, en zij met *Eene star in een nacht* optrad! Voor háár bovenal was dit een aantrekkelijk onderwerp, die in haar ontluikend spiritisme een nieuwen sleutel tot verklaring van Savonarola's populariteit, Savonarola's heerschappij over de schare, Savonarola's voorspellingen, Savonarola's mirakelen, scheen te bezitten. In elke grondige geschiedenis der italiaansche renaissance moest zij overvloed van gegevens ontmoeten. Hare verbeelding behoefde de vleugelen slechts aan te schieten.

Doch, wat heeft zij van Savonarola gemaakt? Een alledaagsch evangelist of straatprediker, helaas, in het te pas brengen der puriteinsche tale Kanaän's de puriteinen vóór. Aan den man is niets, en even weinig aan zijne omgeving. Even weinig als aan Johan van Calcar, wiens kennis aan Vasari, wiens verkeer met Titiaan, - na men weet niet welke romantische lotgevallen in Nederland, in Luik of Luxemburg of Henegouwen, eindelijk ook te Parijs, - uitloopt op eene zinnebeeldige bekeering door het verlies van het gezigt. De muze der historie heeft aan de zamenstelling dezer twee boeken part noch deel gehad. Men gevoelt te doen te hebben met een auteur die alleen in het schetsen van tijdgenooten uitmunt. Het verleden leeft niet voor haar, en zij weet het niet te doen leven voor anderen.

In het eerste deel van *Op de grenzen van twee werelden* verhaalt mevrouw Van Calcar uit hare eigen jeugd belangwekkende bijzonderheden, die van hare tekortkomingen in het historische ons tot op zekere hoogte de verklaring geven. Haar vader (een vreemdeling, naar het schijnt) studeerde te Straatsburg in de wijsbegeerte en de letteren, en leidde zelf, te Amsterdam, de opvoeding van zijn eenig kind. Uit de mede-

deelingen der dochter moet men opmaken dat hij uitgebreide kundigheden bezat, en daarbij de gaaf, of de hebbelijkheid, van onderwijzen. 'Mijn vader *onderwees* altijd; zijn dagelijksche gesprekken waren leeringen. Alles wat ons omgaf werd beurtelings leerstof - het koken van het theewater - het niet trekken van een kagchel - het springen van een flesch - het verkleuren of verslijten van een stof - elk huiselijk voorval in kelder of keuken, elk natuurverschijnsel of de weersgesteldheid - 't gaf hem alles aanleiding om op de invloeden der rusteloos arbeidende natuur te wijzen en mij de fysische, chemische of mechanische werkingen om mij heen toe te lichten.'

Toen Elise Schiotling op haar zestiende jaar, met het vooruitzicht gouvernante of schoolhouderes te worden, examen voor het meer uitgebreid lager onderwijs deed, mogt zij met het volste regt zich voor een buitengewoon ontwikkeld meisje houden. Zij had over meer nagedacht dan één der jonge dames, hare mededingsters, en bezat kennis aan een veel grooter aantal zaken van stellige wetenschap. Voor elk vak was zij door haar vader met eene handleiding toegerust: aardrijkskunde, plant- en sterrekunde, vaderlandsche geschiedenis, kerkgeschiedenis, grieksche en romeinsche geschiedenis en mythologie, anatomie van het menschelijk ligchaam. Uit zichzelf deed zij bovendien aan zielkunde.

Eene volledige voorbereidende academische opleiding, derhalve, waaraan alleen het latijn en het grieksch ontbraken. Vele jaren daarna heeft mevrouw Van Calcar, in hare *Dubbele roeping der vrouw*, zelf er op gewezen dat in Nederland geen akademie voor meisjes bestaat, geen hooger onderwijs voor vrouwen. Omstreeks 1840 was dit nog minder het geval dan thans. Wat is het gevolg geweest? In hare jeugd heeft mevrouw Van Calcar eene groote menigte denkbeelden en feiten in zich opgenomen, die naderhand, in plaats van tot hare vorming bij te dragen, een beletsel geworden zijn. *Son siège était fait*, op allerlei gebied, juist toen het begon aan te komen op eigen studie en eigen nadenken. Telkens als zij sedert een historisch onderzoek aanving, droeg zij hare van te voren vastgestelde begrippen in het verleden over.

Na haar zestiende jaar hebben, omtrent hetgeen vóór haar op aarde gebeurd is, zich geen nieuwe gezigtspunten voor haar ontsloten. Haar geest wordt eerst wakker, wanneer zij kinderen van hare eigen eeuw schetst; en het is bekend dat zij onder dien titel een werk in drie lijvige deelen uitgegeven heeft.

Echter moet niet alles op rekening der omstandigheden gesteld worden. Tot tweemaal toe, eerst als kind in haar eigen vader, daarna als jong meisje in geen geringer vernuft dan Da Costa, heeft mevrouw Van Calcar op haar levensweg iemand ontmoet die in alle opzichten haar meerdere was, en van wien zij dit ook ten volle erkende. Bovenal Da Costa was de aangewezen persoon om haar genialen aanleg de hoogere leiding te geven, welke aan openbare instellingen voor haar niet te bekomen was. Heeft zelfs hij niettemin al spoedig iederen regtstreekschen invloed op haar verloren, het is omdat het in hare bestemming lag in alles haar eigen weg te gaan. Zij had visioenen, maar geen historische of wetenschappelijke. Het stond geschreven dat zij eene sociale hervormster, meer dan eene dichteres worden, en hare natuurlijke auteursroeping in het behandelen van praktische vraagstukken bevrediging vinden zou. Sterk sprekende karakters willen genomen worden zooals zij zijn; en wij moeten er ons bij nederleggen dat er slechts datgene uit hen groeit, wat in hun bij zonderen aanleg besloten ligt.

Mevrouw Van Calcar is voor Da Costa eene hooge vereering blijven koesteren; en met ingenomenheid heeft zij, aanvankelijk in een tijdschriftartikel, daarna in een hoofdstuk van *Op de grenzen*, de geschiedenis harer eerste kennismaking met hem verhaald. Het moet omstreeks 1848 geweest zijn. Zij was toen nog niet openlijk als schrijfster opgetreden, maar voltooid in een huiselijken kring de opvoeding van een paar amsterdamsche meisjes. De vader van dezen, een man van smaak, getroffen door Elise's stijl, maar als vreemdeling niet durvende afgaan op zijn eigen oordeel, ried haar de stille proeven van haar talent aan een nederlandsch letterkundige van gezag te onderwerpen. Hare keus viel op Da Costa, wiens openbare voordragten zij al vroeg met geestdrift gevolgd had; en zij bragt hem hare eerstelingen.

Met zijne gewone welwillendheid nam hij die aan, en verzocht haar, over eene week terug te komen. Die acht dagen in het leven der jonge vrouw, nu geen kind meer, zijn misschien de meest bewogene geweest van al de voorafgegane vijf- of zesentwintig jaren. Met looden schreden ging zij haar vonnis vernemen, meer lust gevoelend, toen zij had aangescheld, stil weg te loopen, dan te wachten tot haar werd opengedaan. Weldra bleek hare vrees ongegrond. De geduchte regter ontving haar met een heuschen, aartsvaderlijken, oudtestamentischen groet ('Wees gezegend, mijne dochter!'), en zeide van hare proeven zoo veel goeds dat zij van dat oogenblik zich tot het auteursambt als aangesteld gevoelde. 'Dit was de dag mijner inzegening', herinnert zij met zekere plegtigheid.

Alleen zou het eerlang uitkomen dat zij, van wie Da Costa getuigde: 'Indien gij mijne dochter waart, zou ik trotsch op u zijn', niet bovenal door dochterlijke gezeglijkheid schitterde. Een jaar later zag de roman *Hermine* het licht; en zoo onzacht werd daarin de vinger gelegd op sommige zwakheden der gereformeerde orthodoxie in Nederland, dat men van die zijde Elise losliet: eerst Da Costa's vrienden, toen ook Da Costa zelf. 'Zij is niet van de onzen', heette het; 'zij is niet zuiver in de leer; wij kunnen haar niet gebruiken.'

Misverstand van geloovigen onderling! Was het waar dat Elise, door óók als hervormster en geloofshervormster zich aan te melden, eenigzins onder Da Costa's en der zijnen duiven schoot, het staat niet minder vast dat *Hermine* blaakte van godsdienstijver, en deze roman nog altijd de meeste waarde bezit, niet als roman, maar als bladzijde uit de nieuwere nederlandsche kerkgeschiedenis.

II

Het dichterlijke is in mevrouw Van Calcar's werken meer en meer naar den achtergrond geweken, maar nooit geheel en al verdwenen. In de ontknooping harer laatste novelle: *Eigen meester blijven*, is zelfs iets *zeer* dichterlijks. Eene schrandere en flinke jonge vrouw uit de volksklasse, ongehuwd, wier

wachtwoord levenslang geweest is onafhankelijk te blijven, ziet men in een oogenblik van verblinding zich daar rampzalig maken door, bij het naderen van den ouden dag, in een proveniershuis ten platten lande zich als hofjesjufvrouw te doen opnemen.

Men houdt dit verhaal aanvankelijk voor een pleidooi ten gunste van het vrouwelijk celibaat. Doch meer en meer komt het uit dat integendeel de fierheid der heldin slechts eene terugwerking is van de miskenning waaraan zij, door de zwakheid en ijdelheid van een vriend harer jeugd, indertijd heeft blootgestaan. Haar hart breekt ten laatste onder het gewigt der eenzaamheid. De stugge stof wordt allengs buigzaam, het marmer week, de verhandeling eene elegie.

Dichterlijk is, omstreeks het slot van *Kinderen der eeuw*, de zwerftogt van den voortvlugtigen jongen Parijzenaar, verloren zoon van weldenkende ouders, die over Antwerpen de wijk naar Holland neemt, en verdwaald raakt op de eilanden waar Holland en Zeeland ineenvloeijen. Men bemerkt dat de schrijfster, door eigen aanschouwen, met den aanblik van dit landschap en deze zeegezigten vertrouwd is. Haar verhaal is als eene reeks teekeningen met waterverf.

Dichterlijk is ook het beeld van een aanzienlijk jong meisje, Frances van Oldenstam, in mevrouw Van Calcar's eersteling. Door een diepgewortelden, onoverkomelijken weerzin tegen de orthodoxie harer huisgenooten, met vader en moeder aan de spits, is uit deze Frances eene sombere ongeloofige gegroeid, die, door Hermine's weldadigen invloed, zich uit haar pessimisme langzamerhand opheft en eene bezielde improvisatrice wordt.

De geheele *Hermine* is dichterlijk, zoo men wil. Dichterlijker dan één der andere boeken van mevrouw Van Calcar, als men daarmee de opbruischende geestdrift van een jong gemoed bedoelt dat, door denkbeeldige wezens, schepselen van eigen fantasie en tolken van eigen waarneming of ervaring, voor het eerst met kracht laat uitspreken wat daarbinnen omgaat. Heeft men de keus van het onderwerp (verborgenheden der zedekunde, godsdienstige strijdvragen) eenmaal laten gelden, dan zal men in onze nieuwere letteren niet gemakkelijk een tweede voorbeeld van zoo veel onstuimigheid in de behandeling

vinden. Door eene soortgelijke hoogere aanblazing gedreven, trok in *Indiana* en in *Lelia*, andere eerstelingen, George Sand te velde tegen hetgeen *zij* vooroordeelen noemde, of verheerlijkte *zij* hetgeen als eene zuiverder waarheid door haar erkend werd.

Voor het overige heeft mevrouw Van Calcar er zich nooit op toegelegd fraaije verhalen kunstig zamen te stellen. 'Men maakt,' zeide met groote deftigheid de artillerist, die aan zijne kameraden zou uitleggen hoe een kanon vervaardigd wordt, 'men maakt eerst een rond gat, en giet daar dan brons omheen.' Zulke ronde gaten zijn ook de helden en heldinnen onzer schrijfster. Om niet van Johan van Calcar of Savonarola te spreken, de Hermine van den roman, die naar haar genoemd wordt, is evenmin een menschelijk wezen als Gabriel Réveil uit *Kinderen der eeuw*. Beiden zijn afgetrokken denkbeelden; zijn de eigennamen van een manlijk en een vrouwelijk ideaal, het middenpunt vormend van een kleiner of grooter aantal daar omheen gegroepde beelden, die eigenlijk eerst het leven aanbrengen en het vertoog een drama doen worden. Door twee menschelijke schijn gedaanten, juist zoo regtzinnig en zoo vrijzinnig als de schrijfster wel wilde dat al hare medemenschen waren, hoort men den katechismus van het volmaakt bijbelsch christendom verkondigen. Tusschen de schepping der eene en der andere luchtverheveling zijn vijfentwintig jaren verlopen; doch het verschil van tijd is alleen hieraan merkbaar dat Gabriel's bijbelsch christendom het spiritisme in zich opgenomen heeft, Hermine's christendom nog niet, of slechts in geringe hoeveelheid.

In eene andere orde van denkbeelden, maar geheel op dezelfde wijs, is Robbert Boston het ronde gat van *De dertiende*. Geen lezer is in staat, zich van dit jonge mensch eene juiste voorstelling te vormen. Men woont zijne geboorte bij, en ziet hem allengs dertig worden. Men hoort hem verhalen dat hij tot tweemalen toe, toen hij zou promoveren in de medicijnen, weggebleven is van zijn doktoraal examen, en hij zijne professoren heeft laten zitten. Men gelooft op gezag dat uit den mislukten arts, liefhebberend in de theologie, tijdelijk geplaatst op een handelskantoor, zich een dilettant-filanthroop ontwikkeld heeft,

verbonden als onder-direkteur aan een Asyl Steenbeek of een Nederlandsen Mettray. Doch men zou het niet met zekerheid kunnen zeggen. Robbert Boston is geen mensch, maar een heen- en wederzwevend koppelteeken. Eigenlijk dient hij alleen om met de lezers uit logeren te gaan bij zijne tallooze broeders, van tijd tot tijd terug te keeren in de ouderlijke woning, of, als hij voor eene poos uit de voeten moet, eene reis naar Indie te maken.

Zoo er in *De dertiende* een hoofdpersoon voorkomt, dan is hij het niet naar wien het boek genoemd wordt, maar óf zijne moeder, de oude mevrouw Boston (nóg een dichterlijk beeld uit mevrouw van Calcar's galerij), óf de voortreffelijk geteekende broeder Quintus. Ware mevrouw van Calcar eene geboren romanière, gelijk zij eene geboren slaapwandelaarster en eene geboren geestezienster is, Quintus Boston zou misschien het fraaiste predikantskarakter van den nieuweren tijd geworden zijn op hetwelk onze belletrise heeft te wijzen.

De deugdzaam vrouwen, welke zij als hoofdpersonen aankondigt, hebben met elkander sommige vaste trekken van wijsheid, goedheid, redzaamheid of fierheid gemeen. Doch zij veranderen van maatschappelijke positie, naarmate de schrijfster zelf toeneemt in leeftijd. In *Hermine* is de heldin een jong meisje, eene weelderig opgevoede amsterdamsche koopmansdochter, die, wanneer haar vader door eigen schuld zijn fortuin verloren heeft en gestorven is, in betrekking gaat, maar vrij spoedig een goed huwelijk doet. Nanny, in *De dertiende*, de eenige zuster der twaalf broeders Boston, verbreekt haar engagement met een jong mensch die den verkeerden weg opging, en begint eene aan liefdewerken zich wijdende ongehuwde dame te worden. Eene der model vrouwen in *Kinderen der eeuw*, de weduwe Bressant, is eene moeder met vier volwassen kinderen. Aletta, in *Eigen meester blijven*, sterft aan de gevolgen van het verblijf in een oudemanne- en vrouwehuis.

Dit moge dienen als beeld van den invloed dien de persoonlijke stemming van mevrouw Van Calcar op de keus harer onderwerpen en de zamenstelling harer verhalen uitoefent. Heeft zij te kiezen tusschen een schoon geheel, en het uitwerken van een geliefd denkbeeld of het ten tooneele voeren

van een persoon dien zij noodig meent te hebben, dan geeft zij de eischen der kunst er aan. Reeds in *Hermine* vertoonden zich sporen van deze methode. In *Kinderen der eeuw* bereikt zij de uiterste grens.

De gedachte, waaruit deze laatste roman geboren werd, is in zichzelf zeer natuurlijk. In den zomer van 1858, kort na het voltooijen van *De dertiende*, vertoefde mevrouw Van Calcar eenigen tijd te Parijs, en maakte er kennis met vele personen en vele instellingen. Het werk, waarin zij hare herinneringen mededeelde, geeft niet den indruk alsof zij opgetogen huiswaarts gekeerd is. *Wat Parijs mij te zien en te denken gaf* is een boek dat, zoo het noch de schrijfster noch onze letterkunde tot eer verstrekt, ook de fransche natie niet van eene gunstige zijde voorstelt.

Doch in één opzigt zou mevrouw Van Calcar door haar uitstapje zeer gebaat worden, en wij met haar. Ik verbeeld mij althans dat het verblijf in de groote fransche hoofdstad haar voor het eerst levendig heeft doen gevoelen dat het terrein, waarop zij tot in haar *Dertiende* zich bewogen had, voor haar oogmerk te beperkt was. Had zij alleen bedoeld een karakterroman te schrijven, twaalf nederlandsche predikanten, allen uit één tijd en één genootschap, zouden eer te veel dan te weinig geweest zijn. Doch een geest als de hare moet tot het besef ontwaken dat wie de kerkelijke toestanden gaat schilderen van een klein land onzer dagen, - schilderen uit een kerkelijk oogpunt, met terzijdestelling van alle niet-kerkelijke en alle anders-kerkelijke landgenooten, - nog slechts een beknopt en niet boven alles belangrijk gedeelte der nieuwere zamenleving binnen zijn gezigtskring heeft opgenomen. Er woelen in de 19de eeuw nog andere hartstogten, broeijen nog andere denkbeelden in de geesten, doen nog andere, algemeener, dringender belangen zich gelden, dan die vertegenwoordigd kunnen worden door de zoonen der familie Boston, van Ds. Primus tot Ds. Decimus.

De vrucht van dit juiste inzicht vindt men nedergelegd in de *Kinderen der eeuw*. Wel speelt ook deze roman, gedeeltelijk althans, in Nederland en zijn de nederlandsche kerkbelangen door de schrijfster niet uitgesloten; wel blijft alles bij haar zich

om protestantsche geloofsvragen bewegen, in verband met maatschappelijke hervormingen: doch haar horizon heeft zich aanmerkelijk uitgebreid. Parijs is de voorname plaats der handeling geworden. De kleinere natie ziet men wijken voor eene grootere; gereformeerde toestanden voor roomsche; eene návolgende samenleving voor eene toongevende. Bij het opgaan der gordijn ontvangt de lezer den indruk dat het stuk speelt in een dier middenpunten van hedendaagsche beschaving, waar brandende kwestien het eerst gesteld worden en het eerst tot oplossing komen. De *Kinderen der eeuw* wreken en troosten het nederlandsch publiek, door hunne veelzijdigheid, van het kleinsteedsche en kleingeestige in *De dertiende*.

Zie nu echter hoe weinig moeite de schrijfster zich geeft, om de deelen van haar verhaal tot een geheel te verbinden! Voor haar oogmerk behoeft zij twee reeksen van personen: eene reeks mannen en eene reeks vrouwen. Sommige beelden uit de werkelijkheid, Frederika Bremer, Anton Wiertz, kunnen buiten rekening blijven.

Onder de mannen; want wij worden verplaatst in de jaren 1860 tot 1865, den bedriegelijken bloeitijd van het tweede fransche keizerrijk; onder de mannen moeten zich bevinden: een ongeloovig medicus, vertegenwoordiger der exakte wetenschappen, tevens sociaal-demokraat; een insgelijks ongeloovig frenoloog uit de oude doos, doch vreemd aan de politiek en minder stelselmatig anti-klerikaal; een filantroop van den echten stempel; een ander, die de filantropie misbruikt om carrière te maken; een eenvoudig rentenier zonder kinderen, die zijne vrouw liefheeft en omgang houdt met den pastoor; een celibatair uit de groote wereld, ondergegaan in vadzigheid; eenige zonen van goeden huize, waarvan de eenen zich vergooijen, de anderen min of meer teregtkomen; eenige edellieden en eenige bankiers van leeftijd; een modern theoloog, die zijn ontslag neemt als predikant; eindelijk en voornamelijk, zeker aantal personen uit verschillende standen der maatschappij, geleerden, denkers, kappers, fabriekarbeiders, bedienden uit restaurants, die óf met allerlei bijoogmerken het spiritisme aanhangen, óf in vollen ernst het spiritisme als eene nieuwe godsdienst eeren, de godsdienst der toekomst. De alle anderen

beheerschende manlijke hoofdpersoon moet een onwederstaanbaar Medium zijn, doch die zijn mediumschap alleen aanwendt in de dienst van een praktisch christendom en tot heil der lijdende of der verwaarloosde menschheid.

Voor het vrouwelijk geslacht moeten opkomen: eene fatsoenlijke fransche moeder, wier dochters in haar eigen onderhoud voorzien; eene ligtzinnige moeder uit de fransche groote wereld; eene getrouwde vrouw uit den franschen middenstand en van zekeren leeftijd, die kleingehouden wordt door haar man; eene jonge fransche vrouw van meer aanzien, die een *mariage de raison* sluit en te laat ontdekt dat zij een huichelaar gehuwd heeft; twee jonge hollandsche meisjes van geboorte en fortuin, waarvan de eene de gevolgen eener teleurgestelde liefde ondervindt, de andere, vrij van hart, naauwlijks weet voor welke fantastische reis- en levensplannen zij haar geld gebruiken zal; een burgermeisje, dat voor Aspasia gaat spelen en een middenpunt van den parijschen demi-monde wordt; andere burgermeisjes, fransche en hollandsche, waaronder eene schilderes, eene muziekonderwijzeres, eene pleegzuster, eene bloememaakster; verschillende beroemde dames uit den vreemde, voorstanderessen van hervormingen in de opvoeding; verschillende fransche vrouwen *entre deux âges*, die spiritistische séances bijwonen.

Natuurlijk worden er, onder deze kinderen der eeuw van beiderlei geslacht, sommigen gevonden wier levenswegen elkander kruisen, of die invloed op elkanders vorming uitoefenen. Een voorname gemeenschappelijke band is, in elk geval, het spiritisme. Door het geheele werk gaat als één verzuchting naar een nieuw geloof, naast één verzekering der schrijfster dat geen ander geloof noodig is dan *haar* christendom. Doch het scheelt veel dat 's lezers behoefte aan harmonie daardoor in voldoende mate bevredigd zou zijn. Tegenover tien personen, die met elkander in aanraking komen, staan er twintig en meer die elkander vreemd blijven. Telkens voert de schrijfster versche hulptroepen aan, telkens nieuwe kinderen der eeuw. Zoo vaak bemerkt zij niet dat, voor het teekenen van een heer of dame met wie zij bezig is den lezer kennis te doen maken, een levend stuk achtergrond ontbreekt, of zij brengt

uit haar onuitputtelijken voorraad, in den vorm van weder eene dame of weder een heer, zulk een repoussoir te voorschijn. Nog in het tiende, nog in het veertiende hoofdstuk van het derde en laatste deel, wanneer alle knopen schijnen moeten reeds sedert lang gelegd te zijn, heeft er aanvulling van personeel plaats.

Het lijkt eene diligence in een bergland, waar telkens, onder het stijgen, nog meer paarden voorgespannen worden. Ik herinner mij, een eind voorbij Turijn van stal gegaan met vier, den Mont-Cénis te zijn overgetrokken met zeventien. In mevrouw Van Calcar's roman komen er wel driemaal zeventien te pas, eer de top van den berg bereikt is. Om het publiek tevreden te stellen, heeft zij een bijwagen moeten aankondigen.

III

Met den besten wil zou ik niet in staat zijn eene naauwkeurige bepaling van mevrouw Van Calcar's medepligtigheid aan het spiritisme te geven. Medepligtigheid zeg ik, omdat het niet baten zou te verbergen dat, in overeenstemming met menigen wenk van mevrouw Van Calcar zelf, ik het spiritisme meer als een euvel dan als eene weldaad beschouw.

Zij is er dus tegen? Dit lijkt wel. Doch hoe doet onze schrijfster, en hoe is zij in het algemeen? Ik wenschte dat het geoorloofd ware van eene dame te zeggen dat zij moeijelijk bij haar staart te grijpen is; hoewel door de vele valsche vlechten, die in onzen tijd door vrouwen van allerlei jaren gedragen worden, het in zichzelf niet onbeleefd kan schijnen zoo men aan het bestaan van haar eigen haar toont te gelooven. Doch aan wie de schuld, zoo men uit mevrouw Van Calcar niet altijd wijs kan worden? Men niet altijd weet wat men aan haar heeft?

Aan haar protestantisme kan niemand twijfelen. Zij spreekt vaak over de roomschen alsof bij dezen de afgoderij erfelijk ware. Nogtans ontbreken bij haar de plaatsen niet waar zij katholieke kerkgebruiken en katholieke instellingen, regt-

streeks of zijdelings, aanbeveelt als een ideaal. Andere keeren weder anders.

Voor het christendom, gelooft zij, is eene zegenrijke toekomst weggelegd; doch, van de twee hoofdvormen waaronder het in de geschiedenis is opgetreden, vergelijkt zij het geloof van Rome bij de egyptische sfinx, tot aan den hals in het zand der woestijn begraven, het geloof van Genève en Dordrecht bij de egyptische pyramiden, bergplaatsen van mummien.

Het materialisme is hare *bête noire*; doch tevens vermoedt zij dat onze denkbeelden ‘een niet geheel en al onstoffelijk voortbrengsel der denk-organen zijn, met een proces van afscheiding van de allerfijnste substantie’.

Dezelfde buitenlandsche schrijvers en schrijfsters, Goethe, George Sand, die zij de eene reis in den ban doet, bekomen bij andere gelegenheden meer dan absolutie.

Het is bekend hoe hoog zij loopt met de barones Von Marenholtz, de apostel der Fröbel-methode voor Duitschland, België, en Frankrijk. Niettemin is er een hoofdstuk waar zij die dame, ijverend voor hare methode ‘alsof de Fröbelsche doozen alléén het geheim onzer ontwikkeling bevatten’, onder de utopisten rekent.

Vrouwen, die niet zichzelf genoeg weten te zijn, staan kwalijk bij haar aangeschreven. Doch schildert zij er die hare eigen meesters blijven, dan krijgt men slechts bedorven levens te zien.

Zij betuigt haar volslagen gebrek aan sympathie voor Abélard en Héloïse, en tegelijk houdt zij het er voor dat Pascal een minder eenzijdig wijsgeer zou geworden zijn, zoo hij eene huishouding had opgezet.

Voor *cito! cito!* schrijft zij *sitôt! sitôt!*, zonder dat men daarom regt heeft aan hare kunde of hare degelijkheid te twijfelen.

In *Hermine*, in de *Fantasmagorien*, breekt zij lans op lans voor de eer der hollandsche taal. In *De dertiende* persifleert zij met talent sommige nederlandsche dichters. Doch voor haar eigen hollandsch geeft zij zich weinig moeite; en, lagen de gebreken harer schrijfwijz niet op de oppervlakte, zoodat een geoefend korrektor ze gemakkelijk verwijderen kan, men

zou durven twijfelen of zij gedurende haar veeljarig schrijversleven ooit van één volzin, eer zij dien op het papier bragt, in haar hoofd een klad gemaakt heeft.

Te regt noemt zij het onvoegzaam, vreemden steeds boven eigen medeburgers te verheffen. Verlangt men echter kennis te maken met het toppunt der wanbeschaving, dan moet men in *Evangeline* haar de nederlandsche mannen, in *Wat Parijs mij te zien en te denken gaf*, de nederlandsche jongelieden hooren beschrijven. Of wel, men vergezelle haar naar het kerkhof Père-Lachaise, en herkenne met haar, in vier omkranste uilen aan de vier hoeken van een grafmonument, portretten van landgenooten.

Even tegenstrijdig gaat zij ten aanzien van het spiritisme te werk. Hare persoonlijke herinneringen, in *Op de grenzen van twee werelden*, doorvlecht zij met zulke welsprekende levensbeschrijvingen van moderne zieners en ziensters, dat omtrent hare ingenomenheid met deze helden en heldinnen geen onzekerheid bestaan kan. In *Kinderen der eeuw* daarentegen weet zij voor de gevaren van het spiritisme nauwlijks ernstig genoeg te waarschuwen. Tafeldans, klopgeesten, schrijvende of voorspellende mediums, worden er door haar voorgesteld als kwakzalverij, en toch ook weder als verschijnselen zonder bedrog of boerebedrog, die, hoewel van ondergeschikt belang, niettemin de aandacht der wetenschap verdienen.

Zij verfoeit Renan's *Leven van Jezus*, op grond der daarin voorkomende natuurlijke uitleggingen; hetgeen niet belet dat zijzelf de wonderen van Oud- en Nieuw-Testament voor spiritistische openbaringen houdt. Haar Gabriel Réveil verrigt, door de kracht van het magnetisme, nu een mirakel dat aan het verschijnen der schim van den profeet Samuëlaan koning Saul, nu een dat aan de overbodig verklaarde geneeskracht der badwateren van Bethesda, dan een dat aan de opwekking van het gestorven dochtertje van Jäirus herinnert.

Kortom, men vindt slechts vrede bij de voorstelling dat mevrouw Van Calcar's spiritisme noch als eene wetenschappelijke theorie beschouwd moet worden, noch als een leerstellig geloof, maar als een litterarisch hulpmiddel, somtijds

door haar gebezigd om aandacht te wekken voor hare godsdienstige beschouwingen, die daardoor iets buitengewoons bekomen, somtijds om in hare romantische verhalen het bovennatuurlijke te vervangen.

Mogelijk herinneren mijne lezers zich een modern fransch tooneelstukje, waar, zeer tot bevordering van het effect, een der hoofdpersonen, ten aanschouwe van het publiek, gechloroformiseerd en op die wijs eene aardige ontkenning verkregen wordt. Dertig jaren geleden zou die kleine komedie niet hebben kunnen ontstaan, of zou zij niemand bevredigd hebben, omdat de chloroform toen nog niet algemeen in zwang was. Wij daarentegen, bij ervaring of van hooren zeggen met het middel bekend, juichen de vinding van den schrijver toe. Hij komt ons voor, gebruik makend van de tijdsomstandigheden, het tooneel verrijkt te hebben met eene nieuwe dramatische werking.

Wanneer mevrouw Van Calcar in 1858 zich te Parijs bevindt, dan maakt zijzelf van dit beeld op vernuftige wijs gebruik. ‘Napoleon III,’ zegt zij ergens, ‘schijnt de toestand van het fransche volk te beschouwen als van iemand met gebroken beenen, die tot niets geschikt is of gebruikt mag worden, dan om zich gedwee in een stijfselfverband te laten pakken. En opdat hij niet schreeuwen zal, en geen neuswijze vragen doen over het zuiveren van de wonden en het zetten van het been, *heeft men hem met aether bedwelmd*. Doch wat zal het zijn, als die benevelde lijder ontwaakt, en ontdekt dat een kwakzalver hem tot verlamming gedoemd heeft? Zal hij niet wraak roepen en hulp? *Daarom laat men hem telkens eens weer aan het sponsje ruiken*. Hij moet in den dommel blijven. Hij moet droomen dat hij vliegt en in het paradijs is, terwijl hij als een blok daarneder ligt.’

Het sponsje, waaraan mevrouw Van Calcar hare lezers laat ruiken, is het spiritisme. In het antieke epos, het antieke treurspel, de antieke komedie, somtijds ook bij Vondel gelijk bij Shakespeare en bij Molière, wordt de knoop of de ontkenning gemakkelijk of belangwekkend gemaakt door de tusschenkomst van het bovenzinnelijke. In de middeleeuwsche heldedichten en de middeleeuwsche ridderromans is het wonder schering en

inslag. Mevrouw Van Calcar's behandeling van het spiritisme doet beurtelings aan den klassieken *deus ex machina*, en aan de romantische tooverwereld der midden-eeuwen denken. Zelfs valt er in haar aanwenden van dit procédé vooruitgang te bespeuren; toenemende kunstvaardigheid. In hare latere werken gebruikt zij het met meer zelfbewustzijn, en meer overleg, dan in sommige vroegere.

Onder de bijfiguren van *Eene star in den nacht* behoort een jonge Florentijn, vriend of leerling van Michelangelo, zekere Cardiero, die, geheel op de wijs der hedendaagsche spiritisten, bezoek ontvangt van den overleden Lorenzo Medici; en zelfs meer dan bezoek. Doch in den roman van 1852 is dit maar een tusschenspel, buiten verband met de eigenlijk gezegde handeling. Ziehier die bladzijde:

‘ - Welkom Cardiero! - is de gulhartige groet des priors. Maar gij zijt bezwaard en neergebogen, jonge vriend? wat is u overkomen? - vraagt Savonarola.

- Mij is iets wedervaren, eerwaarde vader, wat den stoutmoedigste ontzet en den dapperste doet sidderen...

Ieder staart hem verbaasd aan. Hij gaat voort:

- Een geest is mij verschenen...

- Een geest!... herhalen de broeders geheimzinnig, met gedempte stem, en Cardiero vervolgt:

Het is reeds eenigen tijd geleden dat ik des nachts nog laat aan mijn letteroefeningen bezig zijnde, een ligt geruisch om mij heen vernam; ik zag op naar den kant vanwaar het scheen te komen en ontwaarde eene nevelachtige gestalte, die mij naderde en steeds duidelijker werd. Als eensklaps verlamd bleef ik roerloos zitten; mijn oog werd met onoverwinnelijk geweld aan die wolkvormige gedaante gekluisterd, en ik herkende in houding en gelaat Lorenzo Medici! Zijne trekken waren somber en droevig, en hij was gehuld in een zwarten, verscheurden mantel, als iemand die rouw draagt. - Cardiero! sprak hij duidelijk, zeg aan mijn zoon [Pietro Medici] van mijnentwege, dat zoo hij niet aanstonds zijn gedrag verandert, hij welhaast uit Florence zal verdreven worden. - De gestalte verdween, en ik zat daar als versteend. Soms zeide ik mij, dat het een droom was geweest: dan weder dacht ik aan de zeker-

heid van dit gezicht. Ik had rust noch duur; kon het niet weêr vergeten, en durfde er met niemand over spreken. Ofschoon de zaak mij zoo had aangegrepen, dat ik zichtbaar verviel, was ik reeds op het punt om de geheele verschijning voor eene zinsbegoocheling te verklaren, toen ik het voorval aan mijn vriend Michelangelo mededeelde. Hij drong zeer bij mij aan, dat ik het bevel van onzen ontslapen beschermer zou volvoeren; maar, Pietro's heftigheid en opvliendheid kennende, aarzelde ik nog.

In den volgenden nacht echter staat de hertog op nieuw voor mij. In hevigen toorn bestraft hij mijne ongehoorzaamheid *en geeft mij om mijne ongeloovigheid een slag, die mij als een vreeselijke schok door de leden voer*. Des anderen daags wandelde ik naar Carreggi, om met hertog Pietro te spreken en hem alles te verhalen. Maar hij heeft mij met hooge misnoegdheid beloond, en mij aan den spot zijner vrienden en hovelingen prijsgegeven...

- Aan Medici wordt dus des Heeren woord vervuld, - antwoordde Savonarola, - dat zij die zich niet bekeeren op het woord der profeten, zich ook niet bekeeren zullen, *al ware het dat iemand opstond van den doode*. Wat denkt gij nu echter te doen, mijn zoon?' -

Mevrouw Van Calcar heeft regt, wanneer zij in *Op de grenzen van twee werelden* beweert reeds in 1852 spiritist of spiritualist of spirituoloog geweest te zijn. Haar weifelend spreken over de geesten in *De dertiende*, bij den dood van Ds. Tertius en reeds bij het naderend overlijden van den ouden heer Boston, maakt dit niet onzeker. Evenmin de kennelijke ontsteltenis waarmede zij eene enkele maal, in *Wat Parijs mij te zien en te denken gaf*, bij den aanblik van een kristallen tooverbal uit den ouden tijd, in het Louvre-museum, de 'moderne geest-oproepers' vermeldt. In hare kinderjaren eene slaapwandelaarster, heeft zij van jongsaf aan magische gebedsverhooringen, aan geheimzinnige voortekenen of waarschuwingen, aan de beteekenis van droomen geloofd; maar heeft ook altijd geleerd dat men aan die dingen geen overdreven waarde hechten moet. Zoo iemand, dan werd zij in de wieg gelegd eenmaal het spiritisme objektief te bestuderen, en het aan te wenden als hef-

boom in de litteratuur. Zoo deden met het mesmerisme Bulwer in *Zanoni*, George Sand in het tweede gedeelte van *Consuelo*, en vóór hen Hoffmann in de *Elixire des Teufels*.

Ik zeide reeds dat mevrouw Van Calcar in die kunst sommige vorderingen gemaakt heeft. Wanneer zij, twintig jaren na haar boek over Savonarola, hare *Kinderen der eeuw* schrijft, dan is het spiritisme haar niet langer, gelijk in het geval van Cardiero, slechts een incident. De geesten hebben opgehouden, zooals de schim van Lorenzo Medici, zich tot het toebrenge van stopen in de borst of slagen om de ooren te bepalen. Deze kinderachtige schakering van het verschijnsel is in den roman van 1873 naar de lagere sferen van den kapper Bornet en der modemaakster Vaillant gebannen. Als 'mexikaansche methode', toegepast door den spiritist Piérard, ziet men het thans van zijne gevaarlijke zijde optreden in de geschiedenis van den jongen Arthur Belfort, bijgenaamd den man zonder beenen; van zijne weldadige zijde, als ondergeschikt aan een door de filantropie veredeld magnetisme, in Gabriel Réveil en zijne pastorale werkzaamheid. Wel beheerscht de schrijfster ook nu hare stof niet volkomen; wel leidt zij, door te veel hooi op hare vork te nemen en telkens zelf bespiegeland of vermanend tusschenbeide te treden, de aandacht van het spoor. Maar voorname gedeelten der hoofdstukken in *Kinderen der eeuw*, die op het spiritisme betrekking hebben, zijn werkelijk fraai.

Gabriel Réveil is een Cagliostro der 19de eeuw; doch een die, met terzijdestelling van elk wereldsch bijoormerk, uit zuivere menschemin, zijn magnetisch talent en zijn groot fortuin slechts aanwendt om wel te doen. Ware hij arm, hij zou in sommige opzigten weinig verschillen van den filantropischen predikant Secundus, in *De dertiende*. Uit scheepjes aan het strand verhaaltDs. Secundus zijne zeeuwsche dorpsgemeente gelijkenissen van het koninkrijk der hemelen, gevolgd naar de nieuwtestamentische bergrede. Als een andere Zoon des Menschen zoekt hij het verlorene, en brengt het, in overijsselsche landbouwkolonien, naar vermogen teregt. Toch is Gabriel Réveil, die te Parijs havelooze scholen oprigt, kosteloos onderwijs aan behoeftige volwassenen verstrekt, en in

afgelegen buurten godsdienstoefeningen voor de verwaarloosde volksklasse houdt, niet louter eene herhaling van dit karakter. In onderscheiding van den nederlandschen predikant, - iemand met een goedhartig gelaat, blozend en welgedaan, wiens uiterlijk eerst met de jaren en door de droefheid zekere waardigheid bekomt, - vertoont Gabriel al dadelijk, ook in zijn voorkomen, iets van den schoonen en innemenden Christustype, door Da Vinci's *Avondmaal* gepopulariseerd. Wanneer men hem tegenkomt op de straat, dan zegt men onwillekeurig tot zichzelf (de mannen der Societeit behooren mevrouw Van Calcar om dien trek lief te hebben): 'Deze mensch moet een discipel van Jezus zijn!' Daarbij is hij een medium; een medium van geheel buitengewone medianieke kracht. Door deze internationale en tegelijk zuiver moderne gaaf, zoowel als door het uitgebreid tooneel zijner werkzaamheid, wordt hij een man van beteekenis. Ds. Secundus doet aan een zendeling in de provincie, - Gabriel Réveil aan een godsdienst-stichter in eene wereldstad denken.

IV

Nadat zij in het tijdperk van 1850 op 1860, laatstelijk in de afzondering van een eigen noordbrabantschen dorpshaard, een auteur van naam geworden was, stond mevrouw Van Calcar gedurende tien volgende jaren, op een ander dorp, in Zuid-Holland, niet ver van Den Haag, aan het hoofd van een opvoedingsgesticht voor meisjes, uit dezen zelfden tijd, geloof ik, dagteekent hare voornaamste werkzaamheid ten voordeele der bewaarscholen. Tevens is men haar sedert onder de apostelen der vrouwelijke emancipatie gaan rekenen. Daarna trok zij zich in het ambteloos leven terug, en wijdde zich weder meer aan de letteren.

Ik houd mij bij voorkeur aan de schrijfster, van thans en voorheen, en wil beproeven, gelijk ik een denkbeeld van haar talent als vertelster heb trachten te geven, dit ook van het eigenaardige in hare zegswijs te doen.

In *Hermine* improviseert de fantastische maar aantrekkelijke Frances van Oldenstam een skandinavisch sprookje, geschreven in een stijl waarvan ik mij niet herinneren kan elders in mevrouw Van Calcar's werken de wedergade te hebben aangetroffen. Het is eene op zichzelf staande proef. Vijf jonge meisjes uit het dal, vijf als weezen achtergebleven zusters, gaan hoog in het gebergte een eerwaardig kluizenaar een raad vragen, die in den doolhof van het leven haar ten rigtsnoer zij. Zijn antwoord bestaat in de wedervraag: Wat is in uwe oogen, voor ieder van u, het schoonste? Spreekt vrijuit!

Nanna noemt een vonkelenden dauwdrop, Munda eene parel in hare schelp, Selma eene kleine geurende veldbloem, Norma de sterren; tot eindelijk (want, vreemd genoeg, geen der meisjes spreekt van een welgemaakt jongeling) Helfride den prijs behaalt door de keus der anderen aldus aan te vullen: 'k Min de bloempjes, 'k min de sterren, 'k vind en dauw en parel schoon; maar wat eens mijn blik geboeid heeft, maar wat eens mijn hart verrukt heeft, - neen, dat meet ik met geen parel, met geen glans van zon of maan; dat was meer dan stergeflikker; dat was hemelsch, schoon op aarde. 't Was een oog door tranen lagchend, vol van reine, warme liefde, vol van zalige hemelvreugde - 't was de laatste blik der moeder, toen zij zegenend van ons ging.'

Gaarne stem ik toe dat men aan dit verzen geworden proza de débutante herkent, die in het aanwenden van allerlei vreemde vormen zich oefent en den haren nog niet gevonden heeft. Het pad zou gevaarlijk geworden zijn, - gevaarlijker dan de togt der vijf zusters naar de woning van den heremiet, - indien de schrijfster ware voortgegaan zich in die rigting te bewegen. Het was eene verzoeking. Maar de taal als taal is fraai; en al rijmen de verzen niet, zij winnen het van sommige rijmende in *Johan Steven van Calcar*. Niet zonder reden werden er groote verwachtingen gekoesterd van eene jonge vrouw die, reeds bij het aanbieden van haar eersteling, zich zoo welluidend wist uit te drukken.

Wanneer mevrouw Van Calcar haar *Op de grenzen van twee werelden* in het licht zendt, dan zullen er sedert het verschijnen van *Hermine* meer dan vijftig jaren verlopen zijn. In

dien tusschentijd heeft zij zich een eigen stijl veroverd, natuurlijker, gespierder, oorspronkelijker dan de vorige. Maar inwendig is zij verwarmd blijven worden door het oude jonge vuur.

Een voorbeeld van stoute beeldspraak uit dit werk, - waar het katholicisme bij het geschonden en droefgeestig gelaat der meer dan half bedolven egyptische sfinx, de protestantsche kerken bij de dynastien van mummien in de egyptische pyramiden vergeleken worden, - heb ik reeds aangehaald. Het volgende voorbeeld is minder ongemeen; over de uitdrukking echter ligt nog meer gloed: 'De bekwame Tubinger bouwlieden trokken met schrander vernuft en onverdroten kloekmoedigheid, naar den eisch des tijds en de hoogte der wetenschap, een nieuwen tempel op, die beloofde de gezuiverde kerk der toekomst te zullen worden. De glasheldere filosofie van het gezond verstand, gesteund door de slanke ijzeren zuilen van logica en kritiek, formeerden een doorzichtig volkspaleis, - want immers, volgens de voormannen, mag het geen bedehuis meer heeten? Daarbinnen moet alles helderheid en klaarheid zijn, en in den gevel prijkt de schoone leus: *licht, liefde, leven!* De nieuwe tempel is zonder voorhangsel of verborgenheden, dat is zoo; maar ook zonder altaar en zonder offer, zonder priester en zonder profeet. Doch zie, door de glazen wanden en het sierlijk ijzerwerk heen, ontdekken wij op den achtergrond den grijzen Dom nog, met zijn plompe massieve muren, de majestueuse kathedraal van het verleden met haar rijkdom van diepzinnige symbolen, met hare aandoenlijke overleveringen, met hare verheven mysterien en bekoorlijke allegorien, met hare eerwaardige heiligen, met hare aangrijpende orgeltoon en hartverheffende psalmen, met hare troostrijke beloften en heroieke profetien eener triomferende toekomst. Rijs op, rijs op, o kerk der voorgeslachten, - wier fundamenten zijn gedrenkt met het bloed der martelaren, - rijs op, hoog boven al onze fabrieken en stationsgebouwen. Hef uw torenspits ver boven al de rookkolommen onzer stoommachines heen. Trek oog en hart omhoog. Wijs ons te midden van het gedruisch der wereld met uw reuzenvinger ten hemel, en roep met uw metalen stem dit worstelend en slavend geslacht ten gebede - op de knieën!'

Doch ziehier, steeds uit *Op de grenzen van twee werelden*, eene proef van minder hooge vlugt. De schrijfster stelt er eene herinnering uit de kinderjaren te boek, toen zij, tusschen een eerste en een tweede verblijf te Amsterdam, met hare ouders eenige jaren in het stichtsch-geldersch Barneveld woonde en van het Schaffelaarsche Bosch leerde de natuur lief te hebben. Die rentenierende oudrijtuigschilder, zal men zien, met zijne hagelblanke slaapmuts en de groote witte knopen op zijne violetkleurige kamerjapon, is zelf een schilderijtje, artistieker dan hij op de paneelen zijner mooiste staatsiekoets er ooit een gepenseeld kan hebben: ‘Aan de regterzijde van ons huis woonde een arm linnenwever; aan de linker een rijk rentenier, die in zijn jeugd rijtuigschilder geweest was. Met beiden was ik zeer bevriend. Ik prefereerde des zomers den wever, die ook tuinman was en mij bloemen leerde kweeken. Op verre togten over de heide en door het bosch, als hij linnen naar groote boerderijen ging brengen, vergezelde ik hem, om die hoeven te zien of braaf pret te hebben met de boerenkinderen. Maar 's winters avonds ging ik liever bij den rentenier in de keurige nette kamer met de gladde matten, om prenten te kijken. Dan zat de baas in een hoogen leuningstoel aan de zijde van de blinkende breede haardplaat, waarop hij de voeten warmde; en tegen hem over de stemmige bejaarde dienstmaagd met een vreeselijk groot breiwerk, terwijl midden voor het flikkerende vuur een dikke kat zat te knipoogen tegen den pot met melk, die overhing. Mijn stoeltje was onder de groen geverfde klaptafel. Ik zie nog het genoegelijk gelaat van dien ouden man, zooals het onder de hagelwitte slaapmuts, en met witte vlokjes haar ter wederzijde versierd, mij vriendelijk aanzag. Alles blonk; van de witte tegeltjes langs de muren, tot zijn paars sitsen beddejak toe, met de dubbele rij groote witbeenen knopen. Hij had veel wonderlijke oude boeken, ook over kunst, en allen van een geheel anderen aard dan ik nog gezien had. Ik vond er ook een werk over heraldiek, en maakte mij door het nateekenen der wapens spoedig al de teekens en benamingen eigen. Een paar boeken interesseerden mij zoo zeer, dat ik ze van hem ter leen vroeg. Het waren de werken van Lebrun en van Lairese over de schilderkunst en het perspektief;

en nog een boek, dat mij bovenal boeide: over de uitdrukking der hartstogten op het menschelijk gelaat, met zeer fraaije schetsachtige platen, waarop menschelijke aangezichten in allerlei heftige gemoedsbewegingen waren afgebeeld.’

Er volgen nog verscheiden andere episoden uit ietwat later tijd, allen in denzelfden aangename toon: hoe het jonge meisje, onderwijzeres aan eene amsterdamsche school geworden, naauwlijks tijd vond om te huis hare maaltijden te gaan gebruiken; hoe de nog onervaren gouvernante, verdwaald in een gezin op de Veluwe, met acht dagen vakantie naar Amsterdam zou gaan, en zij aan boord van een beurtschip een nacht op de Zuiderzee doorbragt, zonder den wal te verlaten; hoe zij daarna in eene aanzienlijke familie van hoofd- of residentiestad, op gezelschapavonden, andere gouvernantes ontmoette, eene duitsche, eene engelsche, eene fransche, eene zwitsersche, en hoe die dames onder elkander de konversatie aan den gang hielden; hoe Elise met vier nederlandsche mededingsters, aan boord eener raderboot, van Amsterdam naar Medemblik reisde om te gaan solliciteren naar eene gemeenteschool, en hoe elke sollicitante het doel van den togt voor de anderen trachtte te verbergen.

Wie deze plaatsen in het boek zelf naslaat, zal er, bij zekere achteloosheid in de uitdrukking somtijds, doorgaans eene frischheid opmerken welke de buitengewone vrouw verraadt: ondanks de jaren en de tegenspoeden vast van geest gebleven, in honderd zaken levendig belang stellend, onvermoeid in het mededeelen harer gedachten. Er schuilt achter deze geestkracht en deze opgeruimheid eene groote mate van zelfbewuste onderwerping, - in twee andere werken van mevrouw Van Calcar door de zuchtende bekentenis aangeduid dat ‘de banden des levens niet bij elk even rekbaar zijn’, en daardoor menigeen aan huis en honk gebonden blijft, die anders gaarne eens uit de stad zou gaan. ‘She felt keenly the dilemmas which impecuniosity entails’, zeide onlangs van hare heldin eene engelsche romanière, dezelfde gedachte uitdrukkend, doch op minder kiesche en minder bevallige wijze dan onze landgenoot.

De *Fantasmagorien* van 1855 verplaatsen ons, wat een gedeelte der beeldspraak betreft, te midden van hetgeen men

de industriële periode van het leven der schrijfster zou kunnen noemen: toen zij haar echtgenoot naar eene steenbakkerij in de nabijheid van Breda gevolgd was, en de verbeelding der jonggehuwde gelegenheid vond hare krachten aan het idealiseren van ‘moppen en klinkers’ te beproeven. Zelfs is er een oogenblik spraak van geweest, het bundeltje daarnaar te noemen. De inhoud zou er niet onder geleden, maar de titel misstaan hebben; niet als onfatsoenlijk, onkiesch, gevaarlijk, of onzedelijk, maar omdat *Fantasmagorische klinkers en moppen* nu eenmaal noch welluidend geweest zou zijn, noch die harde voorwerpen een goed denkbeeld zouden gegeven hebben van het zwevende, dansende, schertsende, hetwelk de twintig kleine opstellen der verzameling eigen is. Een onwelwillend publiek zou uit de toepassing alleen hebben afgeleid dat de schrijfster met hare nieuwe maatschappelijke positie in onmin leefde; de noordbrabantsche bakkerij en ballingschap om strijd door haar verwenscht werden; en zij den hollandschen dichter der 18de eeuw, insgelijks door het lot naar die provincie gebannen, zou hebben willen najammeren:

Het duitsche Tomos, vreeze ik, zal
Mijn wiege en kerkhof zijn. Rampzalig ongeval!

Op het titelblad ziet men een jong mensch en een jong meisje, beiden de wanhoop ten prooi op een zolderkamertje, gestoffeerd met muziek-instrumenten en een schildersezal. De uitgever wilde maar één plaatje toestaan, en de graveur deed eene gelukkige keus. De geschiedenis van Theobald en Rosamunda is half en half eene tooververtelling, gelijk de meeste andere *Fantasmagorien*. De broeder doet aan kunst, de zuster zingt; maar de jongelieden leiden een kommervol bestaan. Op haar eerste concert is Rosamunda uitgelagchen; op de schilderijen-tentoonstelling heeft men Theobald's doeken in een donkeren hoek gestopt. Daar komt op een nacht het weldoend aardmannetje, dat onder hun huis in den grond woont, hun elk afzonderlijk in het oor fluisteren: ‘Beste jonge, lieve meid, gij moet meer krenten eten!’ Eerst vinden zij dit gek. Meer krenten? Doch wanneer de kabouter een volgenden nacht terugkomt en nogmaals verzekert: ‘Ik raad u ten beste, jongelieden,

hoort naar mij, gij moet meer krenten eten,' - dan gaat, bij den kruidenier aan de overzijde, Rosamunda een half pondje koopen. Op het stuk papier, waarin de krenten haar overhandigd worden, staat een artikel over Kunst te lezen, en broeder en zuster leeren daaruit hoe zij, die door echte het publiek hadden zoeken te behagen, zich vergist hebben.

'Verruil dan, zanger! dichter! schilder! verruil harp, penseel en pen, voor braadpan en kasserol; lardeer, marineer, konfijt, kook, bak, braad! en niemand zal zoo bot, zoo stomp van zinnen, zoo bekrompen van geest zijn, om uw genie niet op den regten prijs te stellen, uw talenten niet te zegenen bij het blij genot uwer bevattelijke kunstgewrochten. Al wat mensch is eet. O kunst! goddelijke kunst! wanneer zullen alle koks uw priesters, alle fornuizen uw altaren zijn! Elk die een mond heeft, met of zonder gebit, zal dan kunstgenot smaken. Men zal door de kunst gelaafd en verkwikt, gesterkt en doorvoed worden. In elke maag met gretigheid opgenomen, zal zij zich vereenzelvigen met hare dienaars en beschermers; en is dat niet het hoogste loon?

- Broeder, daar gaat mij een licht op, sprak Rosamunda. Laat ons de zuur verzamelde penningskens, die wij voor een kunstreis opgaarden, niet vermorsen. *Laat ons een restauratie beginnen.* Schilder gij chassinetten met wildbraad en gevogelte, - ik zal geen andere toonen begeeren dan het sissen van de pan, - en wij zullen bij den kruidenier niet enkel krenten, maar al het noodige koopen.

De kruidenier juichte het ontwerp toe; en toen hij eene aanzienlijke bestelling genoteerd had, nam hij zijn grootsten trechter, ging op de stoep staan, en blies uit al zijn magt den lof der nieuwe restauratie.

Toen kwam des avonds de kabouter nog eens even voor den dag, en fluisterde: Heb ik het niet gezegd? Gij moest den kruidenier te vriend houden, die trechters gemaakt heeft van de oude bazuin der faam. Houdt moed bij uw fornuis. Eerlang zal er een gouden schild boven uw deur staan, met de woorden: *Hofleveranciers* of zoo iets; en over zes jaren zult gij dik en vet zijn, terwijl gij anders binnen zes maanden als een skelet ter aarde wordt besteld.

Toen dit alles vervuld was en nog veel meer, en Rosamunda's naam in Oost en West met dien haars broeders op honderde potjes en flesschen vermeld werd, gebeurde het eens dat de kruidenier een oplettend oog op het chassinet wierp en uitriep: - Theobald, waarlijk gij modeleert niet onaardig; die *dinde truffée* doet mij watertanden; zij is met gevoel geschilderd; gij moest eens wat exposeren. En gij, Rosamunda, gij zingt zoo lief; gij moest u eens laten hooren. Gij begrijpt, ik zou dán eerst mijn grootsten trechter voor u opsteken.

Maar Theobald en Rosamunda waren zoo wijs van te zeggen: Neen, lieve beste kruidenier! wij mochten er eens weer mager van worden....'

Gezellig laat dit stukje den lezer in het onzekere. Heeft de schrijfster willen zeggen dat de meeste kunstenaars en letterkundigen verstandig zouden doen, hunne fortuin als neringdoenden te beproeven? Dan wel dat het spreekwoord, hetwelk de kunst niet om brood laat loopen, onwaarheid spreekt? Of ook dat, wanneer virtuozen van minder rang hunne schaapjes eenmaal op het drooge hebben, zij zich ongaarne aan nieuwe proefnemingen blootstellen? Er ligt over het verhaaltje iets schemerachtigs, hetwelk niet gedooft er slechts eene grofheid aan het adres des publieks in te zien. Bovendien is meer dan één uitdrukking geestig te pas gebragt.

V

Zoo er termen zijn, bij de somtijds verbijsterende afwisseling in mevrouw Van Calcar's typen en karikaturen, aan het bestaan eener specialiteit bij haar te gelooven, dan heeft zij in de eerste plaats die, dwaze vrouwen te kunnen schilderen. Adèle Quartus, in *De dertiende*, is er eene van die soort; mevrouw de douairière De Toulouse, uit *Kinderen der eeuw*, in nog hooger mate.

Uit een onderhoud der parijsche dame met dokter Beaujeu, leert men haar als eene vrouw van om en nabij veertig jaren kennen, die, zoo zij van de vreeze des Heeren weinig overlast heeft, des te meer door bezorgdheid voor hare leest gekweld wordt. - Dokter, fluistert zij, sedert ik drie maanden geleden

te Parijs kwam wonen, ben ik dertig pond zwaarder geworden! - De dokter schrijft haar een diëet voor: mager koud vleesch, bouillon met geroosterd brood, thee zonder suiker en zonder melk, geen meelspijzen, geen lekkernijen, geen fijne schotels. Bedenk mevrouw, zegt hij, het gevaar waarin gij verkeert! - Hoewel dit régime haar aan eene cellulaire gevangenis doet denken, vermant zij zich niettemin. - Welnu dokter, noem de dingen bij den regten naam! Als ik zoo blijf voortleven, wat dan? - In plaats van af te nemen, mevrouw, neemt gij dan op zijn minst met gelijke evenredigheid in zwaarte toe. Dertig pond in drie maanden, dat is honderd twintig per jaar. Gij zult dan over een jaar op twee honderd tachtig pond gekomen zijn, en over twee jaren op meer dan vier honderd. - Barmhartige hemel, houd op! Afgrijselijk! Een menschelijke hippopotamus te worden! Waar kan de sterveling niet toe gedoemd zijn hier beneden! - Zij barst in tranen uit, *echte tranen*. - Kalmte, mevrouw, kalmte, ik bid u. - Dokter, red mij! smeekt zij, beide handen naar hem uitstrekkend. - Ik zal u redden! verzekert de dokter, de kleine ronde blanke handjes der dame geruststellend drukkend. - Op deze plegtige verzekering schept zij adem. Dokter, stamelt zij snikkend, *ik wil mij niet door mijn gevoel laten wegslepen*. - Bravo, mevrouw, dat is een goed begin. - Ik wil redeneren. - Uitstekend! - Ik wensch mijn toestand te kennen, volkomen te overzien. - Mevrouw, ik breng hulde aan uw kloek verstand en uw heldhaftige vastberadenheid. - Verberg mij dan niets, zegt zij, statig de hand uitstrekkend. Kan ik er aan sterven? vraagt zij op zachter toon. - Mevrouw!... - Spreek, spreek het uit... - Zult gij het kunnen dragen? - Ik *moet* het weten. Is het einde... de... de... - - Ja, mevrouw. Dat is te zeggen: als gij mijn raad niet stipt opvolgt, dan zou een beroerte... of stikken... - Zwijg dokter, ik zal alles, alles doen - het onmogelijke. *Ik wil leven voor mijne kinderen*.

Nu gaat de dokter een recept schrijven, en dit geeft op nieuw aanleiding tot tegenstribbelen. De douairière kan niet innemen, *zooals andere menschen*. Pillen kan zij niet doorkrijgen: haar keel is te naauw. Poeders blijven aan haar verhemelte kleven. Druppeltjes bederven haar adem, en verraden dat zij medici-

neert. - Ik zal u iets geven, mevrouw, dat geen enkel van die inkonvenienten heeft.

- Ja maar, dokter, innemen doe ik niet. Genees mij zoo als gij wilt, maar niet op die ouderwetsche manier: *dat is goed voor de boeren*. Ben ik daarvoor nu te Parijs ziek geworden, om te moeten slikken alsof ik op het land was? Kan ik niet homoeopathisch behandeld worden? Wilt gij dat niet eens proberen? - Ik ken uwe kwaal volkomen, mevrouw, zegt de dokter met gezag. Er behoeft niets in den blinde beproefd te worden. Ik ken de uitwerking van elk middel op uw gestel. Maar gij moet medewerken door onthouding, en dagelijks een uur wandelen en een uur te paard rijden, zooals gij gewoon waart. Maar ge moogt niet meer dan vijf uur slapen. - Ook dat nog! zucht de ongelukkige. En dan nog innemen! Welk een martelares ga ik worden! - Schep moed, mevrouw. Indien gij mijn voorschrift naauwgezet opvolgt, kunt gij in één half jaar veertig a vijftig pond ligter zijn. - Pardon, dokter, ik wenschte alleen een twintig a vijfentwintig pond af te nemen: *maar dan zoo snel mogelijk*. - Dat is gevaarlijk, mevrouw. Wij mogen maar acht of tien pond per maand verliezen. Wij *moeten* langzaam gaan. Bedenk, de huid heeft zich uitgezet, en zou bij te snelle inkrimping... rimpelen. - Ach ja, ook dit gevaar loop ik nog! tobt de onnoozele. Was het dan niet veiliger, zou ik haast zeggen, te blijven zooals ik nu ben? Zorg alleen, dokter, dat gij mij juist op deze hoogte houdt, en geen lood zwaarder. Ik ben toch niet plomp of walgelijk? - Zij staat op, en ondervraagt lagchend den spiegel. - Gij zelf moet daarvoor zorg dragen, mevrouw. Met mijn leefregel hebt gij het in uw eigen magt. - Ach, lieve dokter, neem die zorg op *u!* Gij zult mij onnoemelijk aan u verpligten. Ik *wil* het niet in mijne magt hebben. Ik verlaat mij alleen en geheel op uwe kunst. Kom tweemaal daags, waak over mij, maar laat ik mij niet behoeven te bekommeren. *Voor het geregeld innemen zal mijne kamenier zorgen*. - En wie zal over de onthouding waken, mevrouw? - Ach, dokter, gij maakt mij wanhopig!

Zij wringt de kleine handen, zij springt op, *zij krijgt een idee*. Beste dokter, gij weet hoe ik u acht en vereer: *zoudt gij tegen een konsult hebben?* Gij zijt eenige jaren op het land geweest:

te Parijs gaat alles vooruit. Zou hier, waar intusschen zoo veel is uitgevonden, ook niet een nieuw middel tegen mijne kwaal ontdekt zijn, dat mij redt, zonder dat ik als een boeteling behoef te vasten? Denk eens over professor Trousseau. Hij werd bij mijne schoonmoeder te Versailles gehaald: dat kostte duizend franken! Zulk eene capaciteit moet dat zijn. Twintig franken voor elke gewone visite! - De dokter maakt zich boos, en neemt het vaste besluit de douairière voor elke visite tien franken te noteren. Geen honderdduizend franken en geen professoren ter wereld kunnen u exkuseren van mijn leefregel, mevrouw, zegt hij op gestrengen toon, en houdt zich of hij wil heengaan. Mevrouw! er blijft niets over dan te gehoorzamen, of binnen weinige weken te hijgen als een smids-blaasbalg en een monstrueus ligchaam te torschen. Enfin, mevrouw, als de dinde-truffée en de pâté-de-foie-gras gediend worden, dan sta het beeld van den walgelijke olifant of het lillend nijlpaard voor uw oog. Gij trekt de uitgestrekte hand bevend terug en - drinkt water en eet biefstuk met geroost brood. - Dokter, dokter, gij zijt onmenscheijk! Heb deernis met mij! smeekt de lijderes. - De hippopótamus, mevrouw! roept de dokter met holle stem, de hippopótamus! En op 't laatst digtgroeijen, geheel digt. Stikken en verhongeren in uw eigen vet....!

Ik zeg niet dat deze satire door fijnheid uitmunt; en, had ik hier en ginds niet wat bekort of wat verzacht (want maat houden en smaak toonen, daar hecht mevrouw Van Calcar niet aan), de lezer zou van oordeel wezen dat de schrijfster, wanneer zij schertst, haar doel voorbij schiet. Die parijsche dokter schijnt ons toe, te smoren in zijne eigen onwaarschijnlijkheid. Toch ontmoet men in deze en dergelijke plaatsen echte bezieling, opwellend uit eene levendige antipathie. Als de meesten harer zusters uit de middenklasse heeft mevrouw Van Calcar, in hare jeugd, zich hersenschimmen gevormd omtrent de vrouwen der hoogere standen. De ontgoocheling is niet uitgebleven; en nu moeten de douairières De Toulouse het bij haar ontgelden.

Ook in het talent, waarmede zij zwakke mannekarakters schildert, met name de beelden van karakterlooze predikanten, schemert het persoonlijk feit door. In *Op de grenzen van twee*

werelden verhaalt zij, sprekend over een lief jong meisje, wier opvoeding zij hielp voltooien: ‘Zij kon mij haar beknopte *roman du coeur* toevertrouwen, maar ik kon haar den mijnen niet openbaren, al hadden wij beiden er even weinig vreugd en evenveel harteleed door, daar het ons was gegaan als duizend andere onervaren jonge meisjes, die zich bitter vergissen in het voorwerp harer eerste liefde, omdat zij het te zeer geïdealiseerd hebben en versierd met de schoonste bloemen uit haar eigen warm hart, terwijl zij zich verbeelden dat die *in het andere hart* gegroeid zijn; waarna zij ze allengs zien verwelken.’

Men zou er een eed op durven doen dat de ondeugende predikanten-galerij van *De dertiende* aan deze teleurstelling haar ontstaan te danken heeft gehad; en wanneer men in *Eigen meester blijven* nogmaals een predikant, door zijne flauwheid en mensche vrees, de blijdschap van een vrouweleven ziet verstoren, dan wordt men in het vermoeden bevestigd. Een jeugdig nederlandsch theoloog, schijnt het wel, heeft indertijd op Elise den indruk van een man gemaakt, met wien zij desgevraagd de levensreis had willen aanvaarden. Doch toen het er op aankwam, viel Zijn Eerwaarde tegen; en daarna had Elise het ras, om zoo te zeggen, in haar zak. Tegenover één of twee, die in gedachte voor haar het ideaal bleven, wist zij er voortaan minstens tien te stellen wien geen verstandige vrouw haar kat, laat staan haar hart of haar lot zou hebben toevertrouwd.

Behalve zwakke predikanten komen in mevrouw Van Calcar's verzameling ook zwakke burgemeesters voor; burgemeesters die, ter wille van een nichtje, de wet op het lager onderwijs verkrachten; zwakke ouderlingen of diakenen, die, om toch *iets* te kommanderen te hebben, den despoot over weerlooze oude vrouwen spelen; zwakke broeders en zwakke vaders, die op de beurs van bloedverwanten leven, wien zij nog daarenboven de zorg voor hunne kinderen opdringen.

Een kostelijk exemplaar van dit geslacht is oom Melchior, in *Eigen meester blijven*: een verloopen kerel uit de kleine burgerklasse, die door Aletta's vader van jongsaf is moeten

voortgeholpen en bijgesprongen worden. Ten slotte heeft hij Aletta, die door *zijne* schuld in bekrompen omstandigheden achtergebleven is, ook nog zijne eenige dochter op den hals geschoven: een verwend en onhartelijk volwassen meisje, te traag om hare tante te helpen in den winkel, maar altijd van zessen klaar wanneer er van toiletmaken spraak is. Daar komt oom Melchior, tusschen eene reis naar Engeland, eene tweede reis naar de Vereenigde-Staten, en een verblijf te Amsterdam, zijne nicht een bezoek brengen en kwanswijs vol belangstelling kijken hoe zijne Doortje het maakt:

‘In den winkel vertoonde zich eene hooge gestalte, gewikkeld in eene oude, vale, blaauwlakensche almaviva, die, zorgvuldig over den schouder geslagen, eene versleten fluweelen voering zien liet.

Met een gil van verrukking vloog Doortje op den reiziger toe, die eene kleine zwartlederen tasch in de hand hield. - Papa, papa, o mijn dierbare papa! Komt gij me dan toch eindelijk hier vandaan halen! riep zij luidkeels snikkend, zich aan zijn hals klemmende, zoodat de boerinnen verbaasd en met open mond staan bleven, - want al ware hij haar uit een moordhol komen redden, zij had niet hartstogtelijker te werk kunnen gaan.

-Ga maar binnen met uw vader, zei Aletta kortaf, na den onwelkomen gast gegroet te hebben. En met een geschokt en verontrust gemoed vervolgde zij hare zaken.

Zoodra de stroom der bezoekers [het was kermistijd] wat kromp en Aletta kans zag, kwam zij binnen en stond niet weinig verwonderd hoe de anders zoo trage en onhandige Doortje thans netjes de tafel gedekt, en al wat er maar uit kast en kelder te voorschijn te brengen was, had opgezet. Zij had een groot vuur gestookt, alsof er een gemest kalf gebraden moest worden, en in allerijl water gereed gemaakt om koffij te zetten en eijeren te koken. Intusschen deed oom Melchior zich reeds aan brood en vleesch en bier te goed. Alsof hij in een logement aan reisgenooten een onthaal bereid had, zoo dringend noodigde hij zijne dochter en Aletta, óók eens van de ham te proeven, die onder het mes van den zeer vrijmoedigen gast aanmerkelijk kleiner geworden was.’

Langer dan een uur zit deze groote sladood van een klap- en lediglooper, al etend en drinkend, aanmerkingen te maken op de denkwijzen en de handelingen der vrouw die hem geld voor de reis naar Amerika zond, en uit liefde zijne dochter tot zich nam. Hij verwijt haar, Doortje niet fijn genoeg gevoed, niet fraai genoeg gekleed, haar muziek- noch taalmeester gegeven te hebben. Alles met een vollen, vetten mond, en onder het uitslaan der onbeschaamdste dankbetuigingen, gelijk der winderigste grootspraak. Bij het heengaan voorziet hij zich in den winkel van een volledig nieuw stel ondergoed op krediet, en vraagt Aletta, onder toezegging eener mythologische acceptatie, vijftig gulden aan kontanten te leen.

VI

Uit mijn studentetijd herinner ik mij eene vaderlandsche familie van aanzien, wier buitenverblijf (zij bewoonde 's winters en 's zomers een landgoedje niet ver van de stad) de jeugdige overmoed van één onzer 'Klein Bedlam' gedoopt had. Het gezin bestond uit de excentriekste menschen die ik ooit heb gekend. De vader en de moeder geloofden aan spookverschijningen. De dochters waren lunatiek, en ondernamen bij volle maan, in December of Januarij, nachtelijke togten op schaatsen. De zonen zongen 's avonds in het bosch, bij de gitaar, duitsche balladen uit de 18de eeuw. De bedienden zelf zagen er uit alsof zij door de lucht, op bezemstelen, naar den Blocksberg plagten te rijden.

Niet Klein, maar Groot Bedlam zou men somtijds de wereld wenschen te noemen waarin Elise's voornaamste werken, - *Hermine*, *Eene star in den nacht*, *De dertiende*, *Fantasmagorien*, *Joan Steven van Calcar*, *Wat Parijs mij te zien en te denken gaf*, *Kinderen der eeuw*, *Op de grenzen van twee werelden*, - ons verplaatsen; en daaraan schrijf ik het toe dat zij, bij meer dan één gelegenheid, reden gehad heeft te klagen over de stompzinigheid harer beoordeelaars. Het is niet gemakkelijk, op slag altijd regt te laten wedervaren aan eene schrijfster die het geloof harer lezers op zulke zware proeven stelt. De

onze, ik erken het, sprak meermalen uit een gevoel van onbetwistbare meerderheid, wanneer zij tegen de recensenten toornde.

Eene geestige opwelling in deze rigting, tevens een der vele bewijzen dat Elise, wanneer het gewed is, zich de kaas niet ongestraft van het brood laat eten, vindt men in het voorlaatste hoofdstuk van haar boek over Parijs: ‘Gij meent welligt, eenvoudige lezer, dat kritiek een tweeledig doel zou kunnen hebben: eensdeels het publiek voorlichten, anderdeels de auteurs vormen. Want gij zijt vast overtuigd dat een recensent een aesthetisch ambtenaar is, door het rijk der waarheid en schoonheid gebreveteerd om over de letterkunde te waken; en ge begrijpt dat zulk een hoogepriester eene heilige zalving ontving om, zooal niet alle dingen te weten, toch de allermooiste boeken der wereld te schrijven, tot voorbeeld van de zwakke aankomelingen die met moeite tegen den Parnassus opkruipen. Helaas, die zichzelf aanstellende beoordeelaren zijn doorgaans bloot *entrepreneurs d'écriture*, die met den zangberg niet meer te maken hebben dan de arme veger met het ijs dat onze lieve Heer geschapen heeft: de man moet er wat aan verdienen, anders zou hij met zijn klompen wel van de baan blijven. Kan hij niet rijden, hij voert toch den bezem; en wien hij niet lijden mag, jaagt hij wat veegsel voor de voeten. Hij vertelt aan ieder die het hooren wil dat hij de stoutste rijder zou zijn, *indien* hij het maar eens beproeven wilde. Het is zijn eenig vermaak, op het zien van elken nieuwen rijder uit te roepen: Toch zoo knap niet als ik! En om een bewijs van zijne kennis te geven somt hij in het breede al de fouten op die *hij* nooit zou begaan, wel te verstaan als hij maar op schaatsen was. Hij kan niet gelooven dat er een enkele rijder op de baan komt die niet zoo ziek is aan zelfbehagen als hij, en dus zichzelf genoeg kritiseert om van *zijne* keverkundige bedilzucht verschoond te kunnen blijven!’

Doch ik mag aan het slot van dit opstel mijne lezers niet onder den indruk laten alsof mevrouw Van Calcar's letterkundige arbeid elke eenheid miste, en wij bij haar slechts een luchtruim van fantasmagorien aantreffen, doorkliefd van ironi-

sche bliksemstralen. Maken wij liever, vóór het scheiden, de rekening nog eens op.

‘Ik ben een prozaïsche broeder; maar gij hebt poëzie en krulhaar genoeg voor ons beiden,’ zeide tot haar, toen zij een meisje van zestien was, een jonge bloedverwant van denzelfden leeftijd, opgevoed in haar ouders huis.

Men kan, na zoovele jaren, dit den jongeling slechts nazeggen. Elise *heeft* geest en gemoed voor meer dan één, en met grond is zij van hare buitengewone gaven zich al vroeg bewust geweest. ‘Ik kende,’ verhaalt zij, toen zij haar examen voor het lager onderwijs nog doen moest, ‘ik kende menigeen onder de zoonen van Minerva, met wiens luchtigen krullebol ik voorwaar niet had willen ruilen.’ Van jongsaf is het haar een raadsel geweest, waarom een meisje niet alles zou mogen leeren wat een student leert. Wel verre van op later leeftijd dit denkbeeld te laten varen of te herroepen, is zij door de ondervinding er in bevestigd; tot het allengs een harer strijdrossen werd.

Doch binnen deze zeer bescheiden grenzen bepaalt zich dan ook hare geestdrift voor de emancipatie der vrouwen; en zij zal thans zelf wel toegeven dat, al vereert het eene vrouw, sprekend over twee weinig gelezen en niet zeer heldere buitenlandsche auteurs, te kunnen zeggen: ‘Lavater en Stilling zijn de profeten mijner meisjesjaren geweest’, of: ‘Ik had kennis gemaakt met de zielkunde van Locke, met de monadenleer van Leibnitz, met de kategorien van Kant en met de stellingen van Herbart’, dit in zichzelf haar nog niet veel verder brengt. Op honderd jonge mannen, wien deze leerstelsels aan de hoogeschoolen ingeprent worden, zijn er naauwlijks drie bij wie zij beklijven: waarom zou het met de jonge vrouwen beter gaan?

Wie weten wil hoe mevrouw Van Calcar *thans* over sommige dames denkt welke aan kunst- en andere akademien alles geleerd hebben wat een student leert, die leze in *Kinderen der eeuw* zeker hoofdstuk genaamd: *Het Klaverblad*. Eene zwitsersche beeldhouwster, eene russische kandidaat in de medicijnen, eene amerikaansche sterrekijkster, krijgen daar den wind behoorlijk van voren. Is onze schrijfster allengs zelf

bang geworden voor den oogst der vrouwelijke draketanden die zij hielp zaaijen? Zijn slechts *deze* amazonen haar te kras? Ik kan alleen getuigen dat van hare revolutionaire denkbeelden over opvoeding niets anders overgebleven is dan eene groote vrijmoedigheid in het spreken over domme of flauwe mannen, en veel waardigheid, althans veel ijver, in het handhaven der regten van begaafde vrouwen.

Zoo mevrouw Van Calcar geacht wordt iets tegen het huwlijk te hebben, dan kan dit vermoeden alleen op bijzondere gesprekken of niet gedrukte voordragten steunen. In hare boeken is zij meer geneigd elke vrije liefde als misdadig of noodlottig voor te stellen, dan zelfs van een ongelijken of ongelukkigen echt de voorregten te verkleinen. Hare bezwaren komen in den grond der zaak altogader hierop neder dat, in de groote en in de middensoort-wereld, veel onberaden huwlijken gesloten worden doordat de jonge meisjes (verhelpe dit wie kan!) te weinig van het leven en van hare aanstaande echtgenooten weten. Al predikt Elise haar gevoelen niet van de daken, uit *Eigen meester blijven* kan men zien dat volgens haar de vrouwen in de maatschappij, zoo zij in hare jeugd niet trouwen met den man harer keus, daarna zich wel nuttig kunnen maken en hare onafhankelijkheid doen eerbiedigen, maar zij nooit zielsgelukkig worden. Men kan dit voor rekening der schrijfster laten, of haar het regt betwisten voor het bepleiten van zulke stellingen den kunstvorm eener novelle te bezigen. Het is daarom niet minder haar laatste woord.

Er blijft dus alleen haar mededoen met de klopgeesten.

Herlezen wij eerst nog eens eene dier bladzijden waar de schrijfster van haar geloof in hetgeen Bilderdijk de geestewereld genoemd en als een brandpunt van verheven en genotrijk verkeer bezongen heeft, met nadruk belijdenis aflegt.

Weder is er spraak van het jonggestorven discipelinnetje, aan hetwelk mevrouw Van Calcar onder het schetsen van Frances van Oldenstam gedacht heeft. Wij krijgen echter ditmaal geen roman, verlengstuk van *Hermine*. Wij krijgen geschiedenis, of hetgeen zich daarvoor aanbiedt:

‘Een dag of veertien vóór haar heengaan begon Marie hare overleden moeder in den droom te zien, en zich met haar te

onderhouden. Eenige dagen later zeide zij dat de overledene nu ook des daags bij haar kwam, als zij volkomen wakker was, en dat zij haar zoo duidelijk voor het bed zag staan, of zitten, en zij zoo gemeenzaam met haar sprak, alsof ze nog op aarde leefde. Zij was alleen verwonderd dat anderen haar niet zagen of hoorden, en wees naauwkeurig de plek aan, waar zij haar zag plaats nemen.

Eerst zag zij haar in haar dagelijksch voorkomen, en gekleed zooals zij dat gewoonlijk plag te zijn. Zij vernam echter dat dit slechts eene vermomming of schijngestalte was, om haar allengs gewoon aan den omgang met haar te maken; en later zag zij haar in een lang wit kleed, of veeleer als in een lichtend hulsel, waarvoor zij geen naam wist.

Zij bepaalde naauwkeurig het uur waarop de verschijning zou komen. Nu eens zeide zij: Mama komt morgen te twee uur, of van avond te zes uur; laat mij dan alleen, en zorg dat niemand hier komt. - Als het bepaalde uur kwam, zond zij hare verpleegster heen, en men hoorde haar een levendig gesprek voeren. Zij was daarna altijd ongemeen kalm en gesterkt. Zij legde nooit eenige vrees, maar wel groote vreugde en dank aan den dag, dat het God behaagde haar deze beschermengel toe te zenden voor den laatsten kamp.

Daar ik nimmer met Marie over geestverschijningen had gesproken, was mij dit geval hoogst opmerkelijk, en te eigenaardiger daar er zeer weinig sympathie tusschen moeder en dochter bestaan had. De stroeve strakke dogmatiek der moeder was eene kwelling voor het jonge meisje geweest, en had den vertrouwelijken omgang geheel en al verhinderd; daar Marie even schuw en bang was voor hare moeder, als deze wantrouwend en gestreng jegens de dochter. Zij miskenden elkander beurtelings.

Die moeder, in wier oog Stilling en Lavater verderfelijke ketterijen hadden gepredikt; die van niets meer afkeerig was dan van het denkbeeld van eenig verkeer met onze ontslapenen, ja, dit eene doodzonde achtte; die moeder *haast zich om van hare heerlijke vermogens gebruik te maken als geest*; zij spoedt zich naar de aarde; zij snelt naar haar bezwijkend kind in de ure van den grooten strijd. En o, hoe zalig zal zij te

moede zijn geweest, toen de vatbaarheid bij dat kind zich allengs ontplooidde om haar te bemerken en tot haar te kunnen spreken! Lang had zij hare dochter reeds omzweefd, maar te vergeefs. Met veel voorzorg moest zij zich eerst aan de slapende openbaren, daarna in den morgenstond, bij het ontwaken, en allengs sterker en duidelijker; - tot de volle gemeenschap verkregen was, en zij haar kind voorlichten en ondersteunen kon in die lange, bange worsteling, die zijzelf in troosteloze duisternis had moeten dóórkampen, en die te zwaarder was geweest door de vooroordeelen welke haar onvatbaar maakten voor het licht en de vertroostende invloeden, die de zalige geesten zoo gaarne uitoefenen ter hulp van hunne stervende betrekkingen, als dezen er maar eenigszins vatbaar voor zijn.'

Het verhalend gedeelte dezer beschouwing kan voor oningewijden slechts de waarde eener moderne verschijning der Heilige Maagd bezitten, of eener legende uit een middeneeuwsch vrouweklooster. Het ontbreekt ons aan de noodige gegevens om de meerdere of mindere objectiviteit der aan Marie te beurt gevallen visioenen te kunnen beoordeelen. Wij wanen eene bladzijde uit de kroniek van een gesticht voor Zusteren des Gemeenen Levens te lezen.

Doch na onze kennismaking met de buitengewone hoeveelheid gezond verstand, scherpzinnigheid, boekekennis en hekelzucht, waarmede mevrouw Van Calcar bedeed is, moet de beschouwing zelf onze verbazing wekken. Elise windt er geen doekjes om, dat zij de bezoeken der moeder voor werkelijk gebeurd houdt. Zelfs laat zij, aan gene zijde van het graf, die moeder zich tot de juister inzigten van Stilling en Lavater bekeeren. Op aarde een slagtoffer van anti-spiritistische vooroordeelen geweest, geneest de overledene, zelf geest geworden, nog in tijds van hare dwalingen omtrent de geestewereld, en kan zij nu hare dochter de goede diensten bewijzen van welke zij op haar eigen sterfbed maar te zeer verstoken gebleven is.

Er is bij mij geen twijfel aan dat mevrouw Van Calcar zoo denkt en schrijft, niet omdat zij opheeft met tafeldans of klopgeesterij, maar omdat de keerzijde van haar innigst wezen uit een onverwinlijken afkeer van den eeuwigen dood bestaat,

met eene onwederstaanbare behoefte aan persoonlijke onsterfelijkheid tot voorzijde. Zij schaart zich alleen aan den kant der klopgeesten omdat dit lagere, volgens haar, geheimzinnig zamenhangt met het hoogere.

In welke mate zij van de vernietiging gruwt, van het ophouden aller betrekkingen tusschen gestorvenen en levenden, daarvan kan men zich vergewissen door kennis te maken met het hoofdstuk: 'Père Lachaise', in *Wat Parijs mij te zien en te denken gaf*.

In een vers op Rachèl heeft Nicolaas Beets het betreurd dat, onder de vele begunstigers der vermaarde tragédienne, niet één vrome gevonden is om haar van een naam-jodedom tot een levend christendom te bekeeren. Mevrouw Van Calcar verwerpt in gedachte die onderstelling. Wanneer zij te Parijs bij het graf van Rachèl staat, en bedenkt dat Rachèl op haar sterfbed eene overleden jongere zuster heeft toegesproken met de woorden: 'Zoo is het dan waarheid, zuster, dat men elkander wederziet!', dan doet zij alle christenen en alle christenmakers in den ban, om slechts hulde te brengen aan de jodin die, *zij* alleen in eene stad met twee millioen inwoners, aan een terugzien na den dood geloofd heeft. Eere aan Rachèl (moge zij slechts niet tegen ons opstaan in het gerigt!) om dat woord tot die gestorven zuster! Schande over zoo talloos vele kwanswijs geloovige christenen en Franschen, die op de graven hunner dierbaren slechts 'regret', op hunne eigen graven slechts 'concession à perpétuité' weten te schrijven!

Daar de Franschen zich juist door een voorbeeldigen eerbied jegens de dooden onderscheiden, is deze uitval niet gelukkig te pas gebragt. Doch, naar kennis of waardering van uitheemsche zeden zal men in Elise's reisbeschrijving vruchteloos zoeken. Zij teekende slechts op, wat haar uit het hart naar de keel welde; en uit dat oogpunt is de plaats merkwaardig. Bij haar leven is Rachèl op zulk eene verheerlijking van haar gebeente naauwlijks verdacht kunnen zijn. En het andere gevoel spreekt bij mevrouw Van Calcar niet minder luid.

'Ik besta en ik zal bestaan!' vloeide het van Elise's lippen, in de eenzaamheid der amsterdamsche leerkamer, toen zij in

hare jonge meisjesjaren aanving de zielkunde te beoefenen. Men leest dit in *Op de grenzen van twee werelden*, waar ook de geschiedenis van Marie's gezigten aangetroffen wordt: 'Ik besta en ik zal bestaan! riep ik in een soort van verrukking, alsof ik van ons heerlijk rijkbegiftigd wezen mij vroeger in al zijne volheid nooit goed bewust was geweest; en met eene onuitsprekelijke gewaarwording, die ik niet anders dan *de gelukzaligheid van het zijn* kan noemen, voelde, wist ik, dat ik voor eeuwig moest bestaan, wat ook vergaan zou. Ik hield mij verzekerd dat, wie ooit een dergelijk oogenblik gesmaakt heeft, nooit aan het onvernietigbare zijns wezens als individu zou kunnen twijfelen. Daar was een loflied in mijn hart, en ik juichte in mijne onsterfelijkheid.'

Zulk een krachtig geloof, in een tijd als den onzen, verdient een opmerkelijk verschijnsel genoemd te worden. Voor den vlugtigen waarnemer is mevrouw Van Calcar eenerzijds slechts eene ongenaakbare christin, verslaafd aan haar bijbel, niet af te brengen van haar bidden en van haar hechten aan gebedsverhooringen; aan den anderen kant slechts eene onmogelijke spiritiste, dupe van haar medium Henry Slade, speelbal van hare barones Adelma von Vay, geboren gravin Von Wurmbbrand, de oostenrijksche clairvoyante. Ik neem de vrijheid, beide klassen van buitensporigheden te herleiden tot hetgeen ik noemde: een onuitroeibaar geloof aan eigen persoonlijk voortbestaan na den dood, wortelend in een hartstogtelijk afgrijzen van de onherroepelijke vernietiging.

Zelfs houd ik het er voor dat men, onafhankelijk van letterkundige verdiensten, de eigenlijke beteekenis der ongemeene vrouw, voor haar land en haar tijd, daarin te stellen heeft. Haar geloof en haar afschuw maken haar persoon tot een vereenigingspunt voor velen die in de veldwinnende meening der eeuw, omtrent 's menschen toestand na den dood, niet deelen kunnen. Het strekt mevrouw Van Calcar tot eer, vind ik, dat zij ter wille van haar lievingsdenkbeeld gaarne de soort van miskennis draagt, welke het spiritisme aan zichzelf en aan zijn grofzinlijken bijsmaak te danken heeft. In het algemeen vereert het de nederlandsche vrouwen dat onder haar er eene gevonden wordt die, vijandin van eene ziellooze ker-

kelijke regtzinnigheid, onbezweken wacht houdt bij hetgeen zij als de slagader der christelijke openbaring beschouwt.

De wereldsche geluiden zelf, welke mevrouw Van Calcar bij tusschenpoozen voortbrengt, schijnen mij toe een onderdeel harer eigenaardige roeping te vormen. Voor de orthodoxie is zij van het begin af verloren geweest: voor eene op zelfverdediging bedachte minderheid van vrijzinnig geloovigen, zijn hare satiren geen verwerpelijk hulpmiddel.

Altijd zullen velen zich te vergeefs zoeken op te dringen dat: 'Tourne-toi sur le flanc et crève comme un chien!' als eene bevredigende oplossing der raadselen van het menschelijk leven te beschouwen zij. Altijd zullen die velen het aangenaam vinden zoo, nevens het ontmoedigende, het belagchelijke dier zienswijs geestig in het licht gesteld wordt.

Mij althans zou het niet verwonderen zoo mevrouw Van Calcar meer en meer zich een aanhang vormde, en zij eindigde met, onder de zinspreuk: 'Zoo is het dan waarheid, zusters, dat men elkander wederziet!' een zichtbaar of onzichtbaar nederlandsch vrouwen genootschap tot aankweeking van godsdienstig leven te stichten.

1880.

Mevrouw van Westhrene.

De Oudvelders. Haarlem, 1877. Tweede druk. - Benijd en Beklaagd. Haarlem, 1880.

I

Ik heb een zwak voor hollandsche romanschrijfsters, getrouwde en ongetrouwde. Niet ééne van haar kan een nieuw boek uitgeven, of ik poog het magtig te worden; en, bemerk ik dat omstandigheden, onafhankelijk van mijn wil, mij ten achter hebben doen geraken, dan haal ik bij de eerste gelegenheid mijne schade in.

Er mengt zich onder die belangstelling een gedeelte zelfzucht. Een man leert meer van romanschrijvende dames, dan van romanschrijvende heeren. Hij vindt bij haar meer bevrediging wat kennis van het vrouwelijk hart aangaat. Kondigt een hollandsche roman zich aan als het werk van een jong meisje, dan tracht hij uit de keus van het onderwerp, uit de behandeling der stof, uit de karakterschildering der hoofdpersonen, uit hetgeen gezegd en uit hetgeen verzwegen wordt, af te leiden hoe een jong hollandsch meisje, uit den kring waarin men bij ons naar de pen grijpt om zijne gedachten te openbaren, denkt en gevoelt. Heeft hij reden om te meenen dat de schrijfster

eene getrouwde vrouw is, dan gaat zijne nieuwsgierigheid weder op andere ontdekkingen uit. De getrouwde hollandsche vrouw der werkelijkheid is in den regel een ondoorgroendelijk wezen. Schijnbaar gaat zij geheel in haar man, hare kinderen, hare huishouding op. Van een zoet geheim, dat op den bodem van haar leven ligt, of gelegen heeft, bemerkt men nooit iets. De gehuwde hollandsche romanière is de eenige die daaromtrent uit de school klapt, en bijdragen levert voor het zielkundig aanteekeningboekje der mannen.

De schrijfster der *Oudvelders* heeft zich iets zeer moeilijks tot taak gesteld. In een klein kader heeft zij eenige volledige levensgeschiedenissen willen vereenigen; geschiedenissen uit haar eigen land en haar eigen tijd; geschiedenissen die een harmonisch en poëtisch geheel vormen, zich laten groeperen om eene hoofdgedachte, en eene les in beeld brengen.

Nog lastiger heeft zij het zich gemaakt door afstand te doen van het hulpmiddel der intrige. Wel gebeuren er in haar roman, vooral naar mate deze het einde nadert, sommige theatrale dingen; maar de karakterstudie blijft hoofdzaak, en de geschilderde toestanden vloeijen bijna zonder uitzondering uit den aard der geschilderde personen voort.

Behoef ik te zeggen dat indien Hester Wene (zoo noemde aanvankelijk mevrouw Van Westhrene zich) al de zwarigheden, die zij op den gekozen weg ondervinden moest, zegevierend te boven was gekomen, hare *Oudvelders* verdienen zouden klassiek te heeten? Ziehier een paar voorname punten, waarin de schrijfster mij toeschijnt te kort te zijn geschoten.

Een der hoofdpersonen van het boek is een ligtzinnig, zwak, en slecht man; zoo slecht dat hij, wegens een in dronkenschap beganen doodslag, - begaan op zijn eigen kind, - tot vijf jaren tuchthuisstraf veroordeeld wordt, die hij gaat doorbrengen te Leeuwarden.

Voor Hester Wene, die velerlei kerkelijke en maatschappelijke vraagstukken flink weet aan te grijpen, welk eene gelegenheid om ons eene hollandsche strafgevangenis van den nieuweren tijd binnen te voeren! Welk een uitgebreid veld van waarnemingen voor de opmerkster! Van bespiegelingen voor de menschekenster! Van schetsen voor de teekenaars met de pen! Doch

helaas, wij krijgen van de belangwekkende leeuwarder gevangenis zelfs de voorpui niet te zien, laat staan het inwendige. Jan Rapenburg wordt, sterk en brutaal, er opgesloten; zwak en gedwee komt hij na vijf jaren er weder uit. Dit is al. Van zijn wedervaren, zijne omgeving, zijne zielsgeschiedenis, geen woord. Bij zijne thuiskomst dient hij meer om het karakter van zijn oudsten zoon aan het licht te brengen, dan het zijne.

Eene andere, niet minder kapitale leemte is het, dat de heldin van het verhaal een aantal jaren te Parijs doorbrengt, waar zij onder het oog van twee bejaarde hollandsche dames voor tragédienne wordt opgeleid, zonder dat de schrijfster ook maar met losse trekken iets van dat leven in den vreemde poogt te schilderen. Eveline gaat het land uit, Eveline wordt eene vermaarde aktrice, Eveline komt in het land terug. Maar wat betreft de omgeving waarin zij te Parijs verkeerdt heeft, de lessen aan het Conservatoire, de ontvangen indrukken, de overwonnen zwarigheden, de aangeknoopte betrekkingen, het land en de stad en de menschen, - daarvan verneemt de lezer even weinig als van de binnenzijde der strafgevangenis. De dames pensionnaires van koning Willem III, die in het buitenland hare opvoeding gaan voltooijen, zullen, verbeeld ik mij, wanneer de *Oudvelders* haar in handen komen, zich verbazen dat Hester Wene, die met weinig moeite de lotgevallen van Eveline, daarginds, belangwekkend had kunnen maken, de gelegenheid te eenemaal verwaarloosd heeft.

Zal ik mijne ware meening zeggen? Hester Wene's roman is voor een te groot gedeelte verzonnen, en alleen de niet-verzonnen gedeelten zijn waarlijk fraai. Niet-verzonnen noem ik het karakter van den predikant Egidius, levend van zijne stille liefde voor Eveline, en van hartzeer bezwijkend wanneer hij verneemt dat Eveline tooneelspeelster geworden is. Niet-verzonnen, de vrede dien Eveline vindt bij haar bedrijf. Niet-verzonnen de karakters van Sofie Rede en haar vader; de berouwvolle thuiskomst van den gepromoveerden Willem; het edel gedrag van Johan, als hij den rampzaligen ontslagene weder in de armen van vrouw en kinderen voert. Niet-verzonnen, bovenal, de tafereelen van huiselijke elende, voorafgaand aan de groote misdaad van het doodgeslagen kind.

De strijd tusschen Egidius en Eveline - den regtzinnigen predikant en het vrijzinnig meisje, - is in Nederland niet het eerst door Hester Wene geschilderd. Eene andere hollandsche schrijfster, die zich Van Walcheren noemt en *Penserosa* uitgaf, is haar daarin voorgeweest. Maar Hester Wene's proef is beter geslaagd, en de *Oudvelders* zijn een degelijker boek dan *Penserosa*. Toch moet men hopen dat de auteur der *Oudvelders* niet beproeven zal, het Egidius-onderwerp nogmaals te behandelen. Een verliefde orthodoxe dominé is en blijft, al sterft hij juist van pas op den dag zijner huwlijksinzegening, een onpoëtische type. De *Vicar of Wakefield* is poëtisch, doch niet verliefd en niet regtzinnig. *Jocelyn* is regtzinnig, verliefd, en poëtisch; maar de priestelijke wijding bindt hem aan het celibaat.

Doch Hester Wene is eene getrouwde hollandsche dame; en de getrouwde hollandsche vrouwen vinden het oorbaar en natuurlijk dat zelfs ideale godsdienstleeraren, zelfs geloofshelden, zelfs martelaren, trouwen en kinderen krijgen. Het is reeds eene voorname concessie dat Hester haar predikant Egidius laat sterven even vóór het ingaan der bruiloft. De toestand is zoo hagchelijk als het kan. Voltaire zou er om geglimlacht hebben. Egidius begeeft zich in den echt, letterlijk bij wijze van gezondheidsmaatregel. Een oudere kollega, zelf getrouwd, is uitvinder van het plan. Een medicus werkt het in de hand. Twee oude jongejuftvrouwen, tantes van de bruid, zeggen er amen op. De bruid leent er zich toe. Enfin, eene uiterst zonderlinge historie. Doch de waardige schrijfster blikst noch bloost. Zooals ik zeide: zij vindt zichzelf reeds zeer esthetisch dat zij zoo veel achterwege heeft gelaten.

Wil men haar van hare sterkere zijde leeren kennen, men zie welk eene flinke vrouw zij van tante Eva weet te maken, hoe natuurlijk het jonge meisje Sofie Rede geschilderd is, welk een pathos er spreekt uit het karakter van Johan, den braven zoon. In zulke onderwerpen is de getrouwde hollandsche vrouw thuis. Bekoorlijk is ook het hoofdstuk waar Egidius, als twaalfjarige knaap, zondags in de kerk den Heidelbergischen Katechismus opzegt. Die bladzijden zijn niet met eene pen geschreven, maar met een moederhart.

Als schets van hollandsch leven uit den nieuweren tijd heeft Hester Wene's roman vooral waarde, in zoover hij op ongezochte wijs het sombere en platte van dat leven doet uitkomen. Welk een gezin, het gezin van Jan Rapenburg! Dat deze menschelijke konijnen-fokkerij walging wekt; dat al hetgeen den mensch beminlijk maakt er gemist wordt; dat het er kwalijk riekt, en er gebrek is aan versche lucht, is nog het minste. De kinderen komen terecht, en dat verzoent. Maar welk eene verhouding van man en vrouw! Welk eene bespotting der liefde!

Hester Wene verloochent ook hier noch haar geslacht, noch haar landaard, noch haar leeftijd. Onder den naam van wettigheid, laat zij Jan en Cateau's echtverbindtenis in het bezit van een zweem van heiligheid. Mij schijnt het veeleer toe, alsof het afschuwelijk intérieur van die Cateau en dien Jan, getrouwe afspiegeling van hetgeen in een groot aantal hollandsche huisgezinnen dagelijksch brood is, de uitspattingen van het konkubinaat moet aanmoedigen. Zoo gij de jonge dochter blijft veroordeelen die, liever dan zulk eene getrouwde vrouw te worden, in het geheim van hare jeugd geniet, kunt gij het ook den jongen man blijven doen? Kunt gij, met de hand op het hart, verklaren dat het beter voor hem is een Jan Rapenburg te worden en Cateau voor zijne wettige vrouw te vragen, dan te leven zooals hij doet en de eene vrije verbindtenis aan de andere te knopen? Is niet het hollandsch huisgezin van Jan en Cateau de natuurlijke kweekplaats van allerlei barbaarschheid? Komt de humaniteit niet overal beter tot haar recht dan in dit zedelijk moordhol?

Doch op die wijs met vragen voortgaande, zou ik den schijn op mij laden de *Oudvelders* voor een immoreel boek te willen doen houden. Dat zij verre! Ik geloof alleen dat juist het talent waarmede de bedoelde hoofdstukken geschreven zijn, in strijd met de bedoeling der schrijfster, weezin tegen het nationaal huiselijk leven moet wekken. Het is een afgrond van verdierlijking waarvoor elk ongehuwd Nederlander onwillekeurig den Hemel bidt hem en de zijnen te willen bewaren.

1876.

II

Het aanhooren, het bijwonen misschien, van een of ander hoofdstuk uit de nieuwere *chronique scandaleuse* van Den Haag heeft mevrouw Van Westhreene, die, geen jong meisje meer, alles durven mag, en, wijze vrouw, den moed van hare meening bezit, voor de inkleeding van een hollandschen roman, spelend in den tegenwoordigen tijd en in de hoogere klassen der zamenleving, eene gewaagde anekdote doen kiezen. Zij laat in *Benijd en Beklaagd* een jong hoofdambtenaar, gehuwd en vader van een zesjarig zoontje, wegloopen met de vrouw van een jong advokaat, zijn besten vriend. De schoone trouwelooze is moeder van twee aardige meisjes.

De keus der schrijfster was dapper, maar niet gelukkig. De dagelijksche nederlandsche taal is te ongevormd, de dagelijksche nederlandsche landaard te plomp, dan dat zelfs het talent van mevrouw Van Westhreene, in een huiselijk verhaal, aan zulk een hartstogtelijk incident zijn vollen tragischen eisch zou kunnen geven. Alleen dan ook wat de gevolgen voor de nabestaanden aangaat, is uit de geschiedenis van Tendal en Auguste een treurspel gegroeid. In zichzelf is die geschiedenis ordinar. De verboden minnarij mist poëzie. Reeds bij het van stal gaan is Auguste terugstootend, Tendal triviaal. De schrijfster blijft voorbeeldig kiesch, doch dit gedeelte wordt geen roman.

De lichtzijde is dat de eigenlijke schilderij door dezen aanloop iets innemends bekomen heeft. Zijn de gebreken van het boek nationaal, ook al zijne deugden zijn dit. Geen hoofdstuk of men ontmoet er trekken van echt nederlandsch leven, uit den door de schrijfster gekozen kring. Zij is eene specialiteit voor het schilderen van nederlandsche vrouwen vooral, nederlandsche meisjes, nederlandsche kinderen. Haar laatste hoofdstuk (de thuiskomst van dan kleinen Tom) is bewonderenswaardig.

Wat rigting betreft, is mevrouw Westhreene's roman een protest tegen het hedendaagsch materialisme. Tendal en Auguste worden misdadig, omdat zij niets hoogers erkennen dan de zinlijkheid hunner eigen zelfzucht. De aardige en waardige oude mevrouw Aalout, ofschoon erg liberaal, blijft in haar

denken en hopen zich 'de meerdere gevoelens van haar kanarievogel of haar poes.' Ergens in het tweede deel legt de schrijfster in het voorbijgaan eene spiritualistische geloofsbelijdenis af.

Men kan twijfelen of de algemeene denkwijzen onzer dagen met het slechte of goede in de menschen regtstreeks verband houdt. Het verschijnsel is in geen geval nieuw. Maar het verhoogt nog het nationale in *Benijd en Beklaagd*, dat de schrijfster zoo wakker partij kiest voor de regten van het gemoed en het geweten. Onderscheidt de nieuwste nederlandsche zamenleving zich werkelijk door zekere overhelling naar het grofzinlijke, dan vervullen nederlandsche vrouwen, welke uit overtuiging daartegen opkomen, eene waardige roeping.

Zoo ik op mevrouw Westhrene's verhaal één aanmerking maken mogt, dan zou mijne kritiek niet zoozeer den zedelijken val der overspelige Auguste treffen, als den fysieken der bekoorlijke Elizabeth.

Voor de schildering der gevolgen van dezen heb ik niets dan lof. Elizabeth, onder het gaan zich bedienen van een krukje; Elizabeth's glanzig zwarte haren, wittig geworden van den schrik, - deze bijzonderheden vormen een fraai geheel met het ongemeene in het karakter van het meisje, met het krachtige in haar zacht gemoed, met hare liefde voor de oude grootmoeder.

Maar de val zelf?

De achttien- of twintigjarige doet met haar voogd en haar broeder een reisje in Zwitserland. Wat vermoeid, laat zij op een ochtend de twee heeren hun eigen weg gaan, en onderneemt, in de nabijheid van het logement, geheel alleen, eene kleinere wandeling. Hoe het komt weet zij niet, maar, door onoplettendheid, door eene haar aangeboren onvoorzigtigheid, treedt zij te ver naar eene zijde van den weg waar slechts wat struikgewas den afgrond onzichtbaar maakt. Zij stort naar beneden. Of neen. 'Zij was *niet* naar beneden gestort,' schrijft de voogd aan de grootmoeder, 'maar welligt aan haar kleedje blijven hangen; misschien ook had zij in haar val de dennen gegrepen, tusschen welke zij lag. De afstand was niet zoo groot, of men kon er heelhuids afkomen, en zij die ons omringden, en wisten dat Elizabeth er nog slechts uren

had gelegen, hadden meer hoop dan vrees. Doch onze stem kon haar bereiken en - zij antwoordde niet. Zij moest dus bewusteloos zijn. Het gevaar, begrepen de Zwitsers, stak hoofdzakelijk in den langen tijd dien zij daar nog zonder hulp, en wie wist in welken toestand, zou moeten liggen, eer redding mogelijk was.'

De oom en voogd verhaalt ook op welke wijs deze toeging: 'De rots, die zich bijna loodregt verheft, heeft op verschillende hoogten breede kloven en spleten, waartusschen het hier overal groeiende dennenhout te voorschijn komt en kreupelboschjes vormt. Op een van die boschjes, het dichtst bij den top, was Elizabeth gevallen; zoodat er nu mogelijkheid bestond om de redding van boven af te beproeven, niet van uit het dal; geen ladders reikten zoo hoog. Waarde mevrouw, Elizabeth is gered. Men heeft haar bij fakkellicht losgemaakt uit het kreupelhout waar zij tusschen lag, en in den bak gelegd die, van stevige touwen voorzien, naar beneden was gelaten en, zoo voorzigtig als bergbewoners die aan zulke gevaren zijn gewend, dat kunnen, weer werd opgeschen. Elizabeth was moeilijk te herkennen.'

In een brief van den broeder, aan dezelfde oude dame, komen nog de volgende bijzonderheden voor: 'Oom heeft u alles geschreven. Ook, dat mijn beste zuster bijna niet te herkennen is. Maar daarin ligt geen gevaar, zeggen de dokters. Haar gezicht is vol schrammen en vreeselijk gezwollen. Maar wat moet zij veel angst hebben uitgestaan, eer zij buiten kennis raakte! Haar haar is grijs.'

Ook Elizabeth zelf geeft, wanneer de beterschap aan het intreden is, eene beschrijving van het gebeurde. Zij zegt: 'Ik weet niet eens of ik een gil heb gegeven, toen ik viel; maar toen ik daar op die struiken lag, heb ik om hulp geroepen; dat weet ik nog. Ik was bijna vlak voorover gevallen, en niet op dons terecht gekomen; ik weet nog dat ik onlijdelijke pijn had, diep in mijn hoofd, over mijn geheele gezicht en aan mijn ééne been, aan mijn enkel. Maar als ik een van beiden nog eens moest beleven en ik kiezen moest wat - dan koos ik de pijn boven den angst dien ik had: ik lag met mijn gezicht voorover en ik zag de diepte beneden mij.'

Men doet een dichterlijk verhaal onregt, dit gevoel ik, wanneer men bij één bijzonderheid zoo lang verwijlt en, door toelichtingen aan drie of vier verschillende plaatsen ontleend, dat bijzondere als ontrukkt aan zijn natuurlijk verband. Doch het geldt de belangen van het genre zelf, waartoe mevrouw Van Westhreene's roman behoort. Wanneer een auteur in die mate naar eenvoudigheid, naar natuurlijkheid, naar huiselijkheid streeft, dan is het dubbel noodig op de kleintjes te letten. Eén onvaste, één verkeerde trek, kan een geheel beeld misteekend doen schijnen.

De voorstelling eischt dat de degelijke, begaafde, geestige, edelaardige Elizabeth voortdurend onze bewondering of onze deernis; zij verbiedt dat Elizabeth's persoon, ook maar in het voorbijgaan, onzen glimlach wekken zal. De schrijfster heeft dit niet in het oog gehouden. De trog, waarin de arme Elizabeth opgeheschen wordt, kan niet als de drager eener jonkvrouwelijke gestalte worden toegelaten. De schrammen in Elizabeth's gezwollen aangezigt bederven den zilverglans harer grijsgeworden haren. Hetgeen Elizabeth omtrent haar enkel en haar been verhaalt, stoort insgelijks het poëtische van den indruk. Bovenal, ons schoonheidsgevoel kan de gedachte aan een bevallig jong meisje niet verduren dat, in de houding eener zwemmende, voorover ligt op eene groep struiken, de hielen in de lucht, het gelaat naar beneden. Het tragisch voorval is ontaard in eene vreemdsoortige, bijna humoristische vertooning. Ons medegevoel zwijgt. Wij gaan hopen dat de rokken der jonge dame behoorlijk in de plooi zullen gevallen zijn. Wij meesmuilen om de dienstvaardigheid van al die Zwitsers.

Mevrouw Westhreene legt in hare verhalen zoo veel gemoed, dat de verleiding, op zulke uitwendigheden niet altijd acht te geven, voor haar dubbel sterk is. Haar afschuw van Tendal's zelfzucht, van Auguste's liefdeloosheid, doet haar de mogelijkheid eener dichterlijk-misdadige betrekking, tusschen die twee, van te voren en als moedwillig vernietigen. Evenzoo maakt hare sympathie voor Elizabeth haar blind of onverschillig voor hetgeen de beeldtenis van deze, in de schatting van den onzijdigen lezer, benadeelen moet.

Doch dit zijn uitzonderingen. In den regel onderscheidt de

schrijfster zich juist door eene dichterlijke keus van kleine trekken. Ik wijs op de vele waarmede het karakter der oude mevrouw Aalout, het karakter van Elizabeth zelf, het karakter van het provinciale nichtje Mina geteekend wordt. Op de niet minder overvloedige in de laatste hoofdstukken, waar de kleine Tom en zijne moeder Anna de voornaamste rollen vervullen:

‘Toen zij nog eenige minuten met elkander hadden gepraat, zeide Anna tot Elizabeth:

- Ik denk dat Tom slaapt: zullen we zamen naar boven gaan?

Zij kon het niet langer uithouden; zij *moest* hem zien!

Toen zij bij zijn bedje stonden, fluisterde Anna:

- Hij is veel langer geworden, en magerder. Mijn arme jongen; hij lacht in het geheel niet.

- Morgen zult ge wel weer een lachje zien, troostte Elizabeth.

- Ga even achteruit, fluisterde Anna; en zij boog over Tom heen, om hem te kussen.

- Als hij er wakker van geworden was, mogt hij geen vreemd gezigt zien; misschien zou hij geschrikt zijn, - zeide zij. En beiden verlieten onhoorbaar de kamer.’

Langdurige oefening en buitengewone gaven zijn noodig, om met zoo weinig woorden, zoo ongezoekt, zulk een afgewerkt tooneeltje te schetsen. Bij mevrouw Van Westhrene schijnen de gaven eerst onder de oefening ontwaakt te zijn. Bij andere auteurs is de lentetijd van het leven ook de bloeitijd der fantasie. Daarna komt het onderzoek, de studie. Met haar is het anders gegaan. Gedurende eene reeks van jaren vertolkte zij alleen de fantasie van derden, en eerst nadat zij eene vrouw van leeftijd geworden was, trad zij zelfstandig als, dichteres in proza te voorschijn.

Dit voorbeeld is leerzaam en bemoedigend. Aan haar langdurig overzetten uit vreemde talen, en aan het geweten waarmede zij dit vaak ondankbaar werk verrigtte, dankt mevrouw Van Westhrene eene dikwijls verrassende heerschappij over hare eigen spraak. De *Oudvelders*, haar eersteling, zijn door alle lezers terstond herkend als een werk van blijvende waarde, geschreven in uit het hart gekomen

hollandsch. Van een nog veelzijdiger talent getuigt *Benijd en Beklaagd*. Trots de onwaarschijnlijkheid van één toestand, zijn alle karakters in dezen roman, zonder uitzondering, fraai van teekening; de hoofdkarakters het fraaist. De geest, waardoor het boek gedragen wordt, is de krachtige en beminlijke eener ongemeene vrouw. Men heeft met personen te doen welke eene beteekenis hebben, omdat zij de uitdrukking zijn van zedelijke werkelijkheden, weerspiegeld door een denkend verstand en eene dichterlijke verbeelding. Men ziet bij deze schrijfster tot op den bodem van het menschelijke in het algemeene zijn, en deze vernieuwde kennismaking met ons menschelijk beter-ik laat een weldadigen indruk achter.

1880.

Mevrouw M.C. Frank.

Hoe zij oude vrijster werd. Een nederlandsch-indische roman door M.C. Frank, schrijfster van: 'Oost-indische menschen en dingen geschetst'. Leiden, 1877. Twee Deelen.

Het zou niet beleefd zijn den trap van ontwikkeling te bepalen waarop de nederlandsch-indische schrijfster van dit verhaal hare lezers en lezeressen in Nederland stelt.

Ik spreek niet van de onnoozele maleische wordekens en zegswijsjes, wier beteekenis wordt voorgesteld tusschen haakjes; ofschoon een alfabetisch registertje aan het slot van elk deel dezelfde dienst bewezen, en den smaak minder gekwetst zou hebben. Ook laat ik sommige onfrissche plaats- en natuurbeschrijvingen ongemoeid. De indische stedeboew en de indische plantegroei wijken, evenals de kleine gewoonten van het indisch leven, zoozeer af van hetgeen daaraan beantwoordt in Europa, dat sommige herhalingen welligt onvermijdelijk zijn.

Doch dat telkens aanstippen van den gang der vertelling! Dat reden geven van eenmaal gekozen uitdrukkingen! Dat verklaren van de gevoelens en drijfveren der handelende personen! Inderdaad, zoo deze roman bestemd ware slechts bij de nederlandsche waschtobbe en in de nederlandsche keuken gelezen te worden, de auteur had niet nederbuigender kunnen zijn.

Het uitwendig voorkomen van het boek is met dit afdalen in overeenstemming: twee ouderwetsch dikke deelen in ouderwetsch groot-oktavo, versierd met twee gesteendrukte titels, die aan het jaar 1840 en het ouderwetsch *Leeskabinet* herinneren. Het ééne lithografietje stelt voor: de misteekende slaapkamer eener bataviasche heerehuizing, waar een misteekend bataviaasch freuletje op den grond zit kaart te spelen met eene misteekende baboe. Het andere geeft van een zeilschip het misteekend dek te aanschouwen, waarop een misteekend manspersoon in nachtgewaad met een ponjaard loopt te dreigen, terwijl eene misteekende vrouw, óók in nachtgewaad, overboord springt, steunend met een misteekenden voet op een misteekend kanon. Indien uitgemaakt moest worden of het regterbeen dier dame al dan niet aan de linkerzijde zit, zouden in eene jury van anatomen de stemmen staken.

De bedoeling van den roman echter is geenszins zoo onschadelijk als toon en uitzigt doen wanen. De naam der schrijfster, - want ofschoon zij in den loop des verhaals somtijds den schijn aanneemt een man te zijn, noemt het titelblad haar eene schrijfster, - heeft in Indie een goeden klank. Eerst stil, daarna openlijk, leverde zij twee bundels aan het nederlandsch-indisch leven ontleende novellen; novellen waaronder merkwaardige proeven van karakterstudie en opmerkingsgaaf voorkwamen, gepaard met eene schrijfwijze die somtijds schijnen kon het platte te naderen, doch menigvuldiger zich door ongemeenheid onderscheidde. Kortom, proeven van een ongeoeffend en in het wild gegroeid, maar oorspronkelijk en krachtig talent; van eene beurtelings warme en satirieke ader. Op die kleinere vertellingen, atteggiader doortrokken van denzelfden geest en gestoffeerd met dezelfde beelden, is thans, met uitbreiding van kader en eerezucht, doch zonder verandering van het overige, een groote roman in twee deelen gevolgd.

Hoe zij oude vrijster werd is half en half een anti-vrouwelijke-emancipatie-roman, maar niet in den gewonen zin. De heldin heeft bij zich zelf geen vooroordeelen tegen het huwelijk te overwinnen. Integendeel, zij staat al spoedig op het punt eene verbindtenis te sluiten overeenkomstig de inspraak van haar hart; en zij wordt daarin alleen verhinderd door een zamenloop van

omstandigheden. Die zamenloop is in hooge mate onwaarschijnlijk; gelijk, in het gemeen, al wat tot het timmerwerk van het verhaal behoort uiterst zwak in elkander zit. Louise van Dam blijft *singleblessed* met haar eigen vrijen wil, omdat zij, den man van hare keus gemist hebbende, voortaan alle verdere aanzoeken afslaat. Geen moeder, geen gelukkige vrouw geworden, groeit er uit haar eene voortreffelijke onderwijzeres en opvoedster, eene lieve zuster, eene trouwe vriendin, eene ideale tante, en levert zij in haar persoon het bewijs dat ongehuwde dames van haar stand eene benijdenswaardige hoeveelheid geluk om zich heen kunnen verspreiden. Zij heeft een broeder, die van jongsaf schertsend tot haar plag te zeggen: 'Louise, je bent voor oude vrijster in de wieg gelegd.' En, hoewel onder veel strijd en zware beproevingen, zij maakt die stelling waar. Eene korte narede onderrigt het publiek dat Louise eenigzins een portret is, genomen naar de herinnering eener overledene die de schrijfster niet nader aanduidt.

De stof is daarmee echter geenszins uitgeput, en het voornaamste moet nog komen. *Hoe zij oude vrijster werd* heet niet te vergeefs 'een nederlandsch-indische roman'. Niet alleen is de geheele inkleeding uit nederlandsch-indische toestanden getrokken, maar de schrijfster levert eene in beeld gebragte kritiek der nederlandsch-indische zamenleving van tien of vijftien jaren geleden; en die kritiek, dikwijls luimig, dikwijls scherp, is meestentijds hartstogtelijk. Uit den gebrekkigen, den mislukten roman spreekt eene getergde, gekrenkte, gekneusde menschelijke ziel. Men gevoelt dat, bij het dagvaarden der herinneringen, het gemoed der schrijfster in opstand komt; zij met de zamenleving van haar tijd daarginds eene oude rekening te vereffenen meent te hebben; en zij in hare nederlandsche afzondering te rade is geworden die schuld aan Indie te kwijten.

Naarmate de indo-europesche maatschappij in onze dagen meer en meer een europeesch karakter aanneemt, komt er ook scherper afscheiding tusschen de standen of kasten. De egalitaire paradijstoestand van de eerste vijftig jaren dezer eeuw is voorbij. Een eigenlijke adel kon zich niet vormen, maar wel zeker soort van patriciaat, en daarnevens eene suprematie van geld en eene van opvoeding. Met ieder jaar splitst de

vroeger onverdeelde massa zich duidelijker in kringen, elk met een zelfstandig bestaan. Voor een tweeden en een derden stand is plaats; en hetgeen waar ruimte voor is, ontstaat van lieverlede. Op dit oogenblik is de splitsing voldongen. De twee standen zijn er, en leven in vrede nevens elkander. Gelijk in nederlandsche provinciesteden de fijne onderscheiding luidt: 'Wij zien elkander niet, maar wij zijn wél.'

Niets natuurlijker, vind ik, dan dat sommigen dergenen, dames en heeren, wier indische herinneringen dagteekenen uit den tijd dien den tegenwoordigen onmiddellijk is voorafgegaan, bij dien overgang nu en dan in de klem geraakt zijn en er onder geleden hebben. Nergens kunnen nieuwe maatschappelijke toestanden geboren worden, of zeker aantal bijzondere personen worden kinderen der rekening.

Wanneer ik de schrijfster van *Hoe zij oude vrijster werd* de nederlandsch-indische samenleving onder zulk een terugstootend licht zie brengen, dan stel ik mij haar onwillekeurig voor als eene die dat overgangstijdperk mede-doorleefd, en er welligt persoonlijk al het onaangename van ondervonden heeft. De door haar geteekende strijd, - waarin de heldin, alles wél bezien, óndergaat, ten minste slechts met lamgeschoten vleugelen ontkomt, - is de periode geweest toen indische bourgeoisie en indisch ancien-régime nog niet regt wisten wat zij aan elkander hadden; het ancien-régime nog vijandig en afstootend tegen de bourgeoisie overstond, en de bourgeoisie nog onder verdenking lag op slinksche wijs eene plaats te willen veroveren die haar niet toekwam.

Met andere woorden: indische lezeressen en indische lezers die zich boos zouden willen maken over hetgeen de schrijfster van Indieverhaalt, moeten in het ongelijk gesteld worden. Deze *histoire contemporaine* is op dit oogenblik reeds grootendeels *de l'histoire ancienne*, en men moet het boek lezen gelijk men de californische romans van Bret Harte leest: feiten van gisteren, heden verouderd.

Met de litterarische kunst van *Hoe zij oude vrijster werd*, zeide ik reeds, is het in sommige opzichten niet best gesteld. De ingenieur Van Elsen, de ware bewerker van al Louise's ongelukken, lijdt in zulke mate aan zedelijke bloedarmoede dat hij er on-

waarschijnlijk, onmogelijk door wordt. De heldin zelf is voor eene heldin onuitstaanbaar lijdelijk; eene niet te dulden duldster. De auteur heeft haar eigen ander-ik de gal zoo afgetapt, dat Louise eene opgezette duif gelijk. Haar persoon is niet het levend middenpunt van het boek, maar een kapstok waaraan de schrijfster episoden en incidenten ophangt.

Onder die episoden intusschen zijn er delicioese, onbetaalbare, meesterlijke. Onbetaalbaar noem ik een aantal details van het lange verhaal dat Willem, in het eerste deel, aan zijne zuster doet. Delicieuze de familie Verzijll en het maagdelijk weeuwtje Elize, met haar tweeden echtvriend Morsch. Meesterlijk de kleine inlandsche scènes hier en daar, en de groote in het tweede deel, waar de jonge mevrouw Morsch, als pleitbezorgster van Louise, de oude mevrouw Bergers het pistool op de borst komt zetten, en hetgeen daarvan het gevolg is. Dit alles is zóó fraai, dat men er vele zwakke punten, vele slordigheden, vele herhalingen, vele aanvulsels, schier om vergeeft.

Maar het mooiste of merkwaardigste van het boek is en blijft de gepassioneerde vrouw die er in ademhaalt. Bijna twijfel ik of men in Nederland voor dit bijzondere hart zal toonen. In Indie zal de schrijfster bij de eenen sympathie, bij de anderen vijandschap wekken. Dezen zullen er haar eene Nemesis, genen eene Furie noemen. Niemand echter zal hare betrekkelijke meerderheid loochenen.

1877.

Maleia.**Hanna, door Maleia. Arnhem. 1878.****I**

Het vraagstuk der vrouwelijke opvoeding blijft de aandacht der nederlandsche schrijfsters boeijen; en, let men op den pseudoniem, door de auteur van *Hanna* gebezigd, ook de aandacht van indische.

Of beteekent 'Maleia' alleen dat de schrijfster, in Nederland opgevoed, in Indie geboren werd? De toestanden ten minste, te midden waarvan zij hare lezers verplaatst, zijn zuiver nederlandsch.

Onkerkelijk nederlandsch, voeg ik er bij; want de strijd, waarin de schrijfster zich werpt, loopt niet over de vraag of de nederlandsche meisjes al dan niet in eene godsdienst moeten opgevoed worden, en zoo ja in welke; maar enkel, welke soort van onzijdige of godsdienstlooze opvoeding de voorkeur verdient: eene theoretische, die in de eerste plaats wetenschappelijke ontwikkeling beoogt, dan wel eene praktische, waarbij vorming voor het huishouden op den voorgrond staat?

Het is een strijd van vrijzinnigen onderling, in het leven geroepen door de wet op het middelbaar onderwijs.

Ziehier op welke wijs Maleia het aanlegt om ons te winnen voor hare stelling: 'Leer het meisje liefhebben, denken, arbeiden, zij zal dan in iederen kring en onder alle omstandigheden een schoone taak weten te vervullen.'

Maleia neemt de fantasie te baat, en schildert, in den persoon van op één na de oudste uit een groot gezin, een modelmeisje. Hanna ziet er lief uit, Hanna heeft een charmant humeur, Hanna is eene gehoorzame dochter, eene getrouwe zuster, eene schrandere aankomende meesteres. Hanna's zuinigheid, arbeidzaamheid, handigheid, vormen met haar aangeboren smaak, haar vernuft, haar geopenden zin voor het schoone in de natuur, de kunst, en de letteren, een beminlijk geheel.

Mathilde daarentegen, Hanna's ietwat oudere zuster, is behaagziek, ijdel, traag, onhartelijk, wereldsgezind. Zij vernedert hare moeder, verwaarloost hare tante, veracht hare jongere broeders en zusters, maakt misbruik van Hanna's goedheid, beult de dienstmeid af, zoekt aan tafel de lekkerste stukjes vleesch voor zichzelf uit, koketteert met een luitenant, en is jaloersch van eene vriendin, even wuft als zij, die insgelijks met den luitenant koketteert.

Vanwaar het hemelsbreed verschil tusschen de eene en de andere zuster? Hanna werd grootgebracht op het land, door eene schrandere en liefhebbende bloedverwante, het ideaal der opvoedster naar Maleia's hart. Mathilde daarentegen groeide, na den vroegen dood des vaders, onder het oog eener onverstandige, onontwikkelde moeder op, die haar toeliet zich aan het lezen van romans te verslaven, en zelf het slechte voorbeeld gaf.

Behoef ik te zeggen dat Maleia's pleidooi, ten gevolge dezer inkleeding, menige zwakke zijde vertoont? Bewezen moest worden dat, zoo Mathilde op dezelfde wijs was opgevoed als Hanna, ook Hanna's deugden en talenten zich bij Mathilde ontwikkeld zouden hebben. Doch niet alleen ontbreekt dit bewijs, maar de schrijfster bewerkt het tegendeel van hetgeen zij zich heeft voorgesteld. Hoe gelukkiger zij slaagt in het schetsen harer ondeugende Mathilde, des te vaster wordt 's lezers overtuiging dat zelfs een engel uit den Hemel niet in staat zou zijn geweest Mathilde's inborst te veranderen.

Dit is de schaduwzijde van den romantischen of dichterlijken

vorm! Het eene beeld wordt onwillekeurig aan het andere opgeofferd, de logica aan het perspectief, de bewijsvoering aan licht en bruin.

De natuur brengt Maria's, de natuur brengt Martha's voort. Daar kan geen opvoeding iets aan doen. De Martha's loopen gevaar eenzijdige huishoudsters, de Maria's eenzijdige droomsters te worden. Schilderen en schakeren kan men die twee tijpen tot in het oneindige. Ze als gronden eener stelling doen aannemen, nooit.

En wat zullen de direktices der hoogere burgerscholen voor meisjes zeggen, wanneer zij Maleia, als afschrikkend voorbeeld eener *te* wetenschappelijke opvoeding, eene jonge dame zien stellen die van wege haar romanverslinden door Kingsley bij een opiumschuiver zou vergeleken zijn, of op welke de woorden van het motto uit Doudan passen: 'La passion de la lecture, si innocente en apparence, n'est pas sans péril: elle est un genre de paresse, et peut-être le pire de tous, parce qu'il fait l'effet du travail?'

Neen waarlijk, novellen zijn geen argumenten; en Maleia zal zich tevreden moeten stellen met de sympathie van lezers en lezeressen die niet naar hare orthodoxie in eene onderwijskwesitie, maar alleen naar haar talent als schrijfster vragen. Zie hier eene proef van dit laatste:

'Mathilde zat in een gemakkelijken lagen stoel met den laatst uitgekomen sensatie-roman in de handen. Met onbegrijpelijke snelheid werden de bladen door de tengere vingers omgeslagen, met zenuwachtigen spoed gleden de oogen over de regels. Uren achtereen had men haar aldus gade kunnen slaan, geen lid verroerde zich aan haar; maar wie de trekken van het gelaat had waargenomen, zou daar nu en dan een ligte beweging, een verhoogde tint hebben kunnen opmerken, waaruit bleek dat Mathilde's zenuwen niet deelden in de rust der ledematen. Geen wonder, 't was een boek om te *verslinden*, volgens Mathilde's eigen getuigenis, en dat beteekende in haar mond de hoogst mogelijke lofspraak. Men zou er zijn eten, drinken, slapen om kunnen vergeten.

Ook zijn plichten? Mathilde heeft dit niet beweerd. 't Zou echter kunnen zijn, dat iets waar was zonder haar beweren.

Haar slapen heeft ze er gisteravond een uur om vergeten, en toen ze zich te half één nederlegde, nam Morpheus wraak, door op zijn beurt haar nog een poos te laten wachten. 't Gevolg hiervan was, dat haar ochtendsluimering onrustig was door droomen. Wat waren de elementen aan het woeden! de donder ratelde, de aarde dreunde, het huis kraakte, zoo meteen stort het in! Met een schrik ontwaakt ze en bespeurt, dat de natuur in rust, maar de mangel op den zolder boven haar hoofd druk in werking is. Wat! is het reeds half negen! gauw dan de haren bij elkaar in een net gestopt, de muiltjes gekregen; och, waar heeft Neeltje die nu weêr gezet? Nu, dan de laarzen maar; maar dat rijgen! wacht, hier een gat en daar een gat. Zoo, nu zitten ze.'

Een man zou zulk eene bladzijde niet kunnen schrijven. De mannen hebben eene soort van dwazen eerbied voor alle mooie jonge meisjes zonder onderscheid, die 's morgens in haar slaapkamer een roman zitten te lezen. In dit opzigt bewijzen vrouwelijke novellisten diensten aan de litteratuur. Vooral in het verklappen der leelijke geheimpjes van medezusters aan wie zij een hekel hebben (en Maleia *heeft* een hekel aan Mathilde) zijn zij onbetaalbaar.

Dadelijk ook bemerkt men dat Maleia eene vrouw is die aan opvoeding doet. Mathilde moet vroeg naar bed. Mathilde mag niet wakker liggen, vooral niet van een roman. Dat is ongezond voor meisjes van dien leeftijd. De brave Hanna doet altijd met slaan van elven haar boek digt, en slaapt tot aan den morgen. Zoo behoort het.

Die laarzen, die muiltjes, die in een net gestopte haren, zijn kostelijke kleine trekken. De rammelende mangel, boven Mathilde's hoofd, voltooit ze. Die mangel is klassiek. Aan zulke kleinigheden herkent men het nationale eener teekening. Nergens op aarde wordt in huis gemangeld, behalve in Nederland. En niet overal in Nederland, niet in alle nederlandsche huizen; maar juist in de woningen dier middenklasse waar Maleia's novelle ons verplaatst. De arme is niet rijk genoeg om zich de weelde van een eigen mangel te kunnen veroorloven. Het huis van den rijke is weldoortimmerd en groot: er wordt gemangeld zonder dat hij het bemerkt. Alleen de midden-

stand mangelt, en heeft van het mangelen overlast. In gezinnen met één meid wordt tegen extra-loon bijstand ingeroepen. Er zijn mannen en vrouwen uit het volk die voor eene kleinigheid te uwent dit werk komen verrigten. Op uithangbordjes in achterbuurten staat somtijds te lezen: 'Hier gaat men uit mangelen'.

II

Eenige bladzijden verder vinden wij:

' - Mathilde, als je een boodschap voor Hendrik hebt, denk dat de man moeielijk wachten kan.

- Ja, mama, zoo aanstonds, - zegt Mathilde's mond; maar haar gedachten zijn bij het spannend tooneel, waar Arthur zijn leven waagt voor dat der beeldschoone Laura, waarna hij de bleeke bezwijmde een kus op den geurigen mond drukt, waarop de schoone oogen zich ontsluiten, waarop er een blik gewisseld werd zoo treffend, zoo vol van de sterkste en meest verschillende aandoeningen, als slechts een Marlitt vermag te schetsen.

- Heeft de juffrouw ook boodschappen? - klinkt het wat later uit Hendrik's mond. Zijn verschijnen dwingt Mathilde, de droomenwereld voor die der werkelijkheid te verlaten. Na een oogenblik denkens zegt ze: - Neen, Hendrik, ik heb niets. Ja toch, Hendrik, - wordt hem in den gang nageroepen, - een briefje bij freule Fels; wacht even dat ik het schrijf.

Hendrik wacht met oppassers-lijdzaamheid; maar onderwijl gaan zijn gedachten naar het huis van den heer Brams, dien hij óók bedient, en die hem gisteren nog heeft toegevoegd: - Jou luie kerel, loop naar de weerga met je mevrouwen, je zorgt maar dat je hier op tijd bent, betaal ik je minder dan de anderen? - Neen, dat deed de heer Brams niet, en Hendrik wilde zijn drie huizen gaarne allen goed bedienen, en dit kon ook wel, meende hij, als de luî de briefjes maar gereed hadden en al de boodschappen tegelijk meêgaven.

Naar Hendrik's bescheiden meening zou dit de luî niet meer tijd kosten of moeite geven; integendeel. Maar het voegt nu eenmaal niet, dat een oppasser zijn bescheiden meening uitspreekt, en dus wachtte hij geduldig de bel af, die hem zijn verlossing kwam melden in den vorm van een rooskleurig briefje. In allerijl verliet hij nu het huis, en bespeurde niet dat Neel de meid hem nog trachtte te beroepen, toen hij reeds halverwege de straat was.

Wat was er gebeurd? Eer Mathilde weer tot Arthur en Laura terugkeerde, waarbij ze zich steeds in Laura's plaats fantaseerde, terwijl Arthur veel had van luitenant X. met de donkere oogen en de mooie snor, viel het haar in, dat ze den luitenant waarschijnlijk dien avond op een partijtje zou ontmoeten en dat het garnituur, clair-de-lune, bij madame Fleury besteld, nog niet was bezorgd. Hendrik moest er dus volstrekt nog heen als hij terugkwam.

- Ge weet, Mathilde, zegt haar moeder, dat het aan het andere einde der stad is, en dat hij daar juist heen is. Waarom denkt ge niet bij tijds over uw boodschappen?

- Ik meen, mama, zegt Mathilde, dat uw geheugen u óók wel eens parten speelt.'

Het is eene verdienste van Maleia's verhaal dat het ons, op die ongezochte wijs, telkens blikken gunt in eene bepaalde afdeeling der nederlandsche wereld. Onbewust vinden wij ons verplaatst in eene hollandsche of geldersche provinciestad, waar de freules niet talrijk genoeg zijn om een eigen kring te vormen, het garnizoen eene gebeurtenis is, één oppasser drie huizen bedienen kan, en geen omnibus of tramwagen den man in de gelegenheid stelt, even eene extra-boodschap te gaan doen. Dáár groeijen de Mathilde's op, en leven er met hare verbeelding in de malle wereld van een middelmatigen roman. Indien er van zulk een meisje weinig terecht komt, kan men dan zeggen dat er veel aan verbeurd is? Gaat iets bij haar te gronde dat verdiend zou hebben behouden te blijven? Blijft bij haar iets sluimeren dat de moeite van het wekken of aankweken zou geloond hebben? Men moet het betwijfelen; maar het beeldje is naar het leven geteekend. Zeker worden er in Nederland tienduizend jonge vrouwen gevonden die

sprekend op Mathilde gelijken. Gelukkig nog indien, op later leeftijd, een buitengewone voorspoed of eene groote smart haar bestaan wat minder onbeduidend komt maken!

‘ - Is juffrouw Mathilde thuis? - werd een uur later aan Neeltje gevraagd door een tenger bleek persoontje, hoog gehakt, wit gevoil'd, ondanks het zomerweder, en ingespeld. Het dametje werd in het salon gelaten en Neeltje ging de juffrouw roepen, doch vond haar half ontkleed en met loshangende haren in haar roman verdiept. - Laat de freule maar bovenkomen, zei Mathilde, die scheen te meenen dat familiere omgang van alle gène ontsloeg en recht gaf tot eene onaptijtelijke ontvangst in een ongeredderde kledkamer.

- Zoo, Tilde, is 't weêr 't oude liedje? Niet klaar, druk gehad, allerlei oponthoud?

- Kom, ondeugd, houd je maar stil, 't is dat prachtige boek van jou dat onder 't kappen mijn handen heeft verlamd. Line, je stuurt me toch gauw dien anderen roman van dezelfde schrijfster? want ik kan niet lang zonder; alles is even saai om je heen als je zoo'n boek uit hebt, en dat vergeet men het best weêr in een anderen roman. Stuur me weer wat van Marlitt of Ouïda, en vooral van Braddon.’

Line bewondert de schitterende rozen in Mathilde's borduurwerk.

‘ - Wat zijn ze beeldig genuanceerd, charmant gevarieerd, gracieus gearrangeerd!

Van de geborduurde bloemen kwam het gesprek op de echte. Het scheen echter dat de bloemenkennis der meisjes nauw was zamengeweven met die der bouquets van het laatste bal. Daarna kwamen de toiletten op het tapijt, en kon men vernemen dat mevrouw S. geen smaak had. Bewijs daarvoor was dat de bouquet op haar hoed, in plaats van achteraan, zooals dit jaar de mode was, terzijde zat, zooals verleden jaar gedragen werd. Voorts werd uitgemaakt dat Louise een ton van een hoed, Cor een monster van een japon, Marie een ploertstuk van een mantel droeg. Vervolgens werd mevrouw D., de nieuwe inwonsters der stad, behandeld: hare oogen, neus, stem, gang, toilet, leeftijd, geboorte, fortuin, kortom alles, behalve het ééne wat een mensch

tot mensch maakt, haar ziel. Welkes geestes kind zij was, van welk gehalte haar edeler deel, of dit recht of geen recht had op den adellijken titel, scheen een vraag te zijn, die der meisjes van zeer ondergeschikt belang voorkwam.'

Op nieuw bemerken wij dat Maleia eene zuster is die over zusters schrijft. Geen man zou van mevrouw D.'s 'edeler deel' gewaagd, zou Mathilde of freule Line de uitdrukking 'ploertstuk' in den mond gelegd hebben. Doch voortreffelijk wordt Mathilde's karakter volgehouden wanneer zij Line vraagt: haar spoedig het nieuwe werk van dezelfde schrijfster te zenden, omdat zij niet lang zonder kan. *'Alles is zoo saai om je heen als je zoo'n boek uit hebt, en dat vergeet men het best weêr in een anderen roman.'* Natuurlijke uitdrukking eener menschkundige opmerking! Meestal worden romans alleen onderscheiden in zedelijke en onzedelijke, ordentelijke en onordentelijke. Maleia herinnert ons dat deze splitsing niet voldoende is. De romanschrijfsters van onzen tijd kunnen het niet helpen zoo hare werken een ontzenuwenden invloed op jonge vrouwen uitoefenen; doch dit doen die werken niettemin. Te midden eener kunstmatige beschaving prikkelen zij de verbeelding der lezeressen, ten koste van alle andere geestvermogens; en in waarheid kan gezegd worden dat zulke meisjes, na volbrachte lektuur van elk nieuw verhaal, digter het ideaal der genotvolle stupiditeit genaderd zijn welke de bekoring en de straf van iederen vorm van dronkenschap is.

III

In de schets, hoe Mathilde haar dag eindigde, komen nogmaals allerlei sprekende trekken van burgerlijk nederlandsch leven voor. De geheele huishouding is op stelten omdat Mathilde naar het bal moet. Op zichzelf zijn de bijzonderheden zoo nietig en kleingeestig dat gij eene omgeving gaat verachten waar zij voor gewigtig doorgaan. Zijn dit menschen? vraagt gij. Of is het eene lagere soort van wezens, in menschelijke schijn gedaante? Doch Maleia heeft deze klasse

naauwkeurig waargenomen, en zij schildert haar met de bezieling van een hartstogtelijken afkeer:

‘Met een ruk wordt Hanna's kamerdeur geopend, en moeder staat voor haar als het beeld der onrust, terwijl ze met afgebroken stem uitbrengt: - Hanna, kom toch gauw, bid ik je; Mathilde moest al lang weg zijn, en ze is nog niet half klaar. Haar horloge was meer dan een half uur achter, en Neeltje is naar den stalhouder, want de vigilante was vergeten te bestellen, en nu komt het uit dat ze aan geen handschoenen ook heeft gedacht, en we kunnen nergens haar waaier vinden.’

Zou het vertoonen van zulk eene moeder door den beugel kunnen, zoo wij niet wisten dat de aarde, behalve vele zotten, ook een groot aantal zottinnen voedt?

‘Mathilde staat met half opgemaakte haren, wanhopig zoekende naar haar spelden. - Ze had al een paar dagen zich met die enkelen beholpen, maar nu kon het niet. Verbeeld je eens dat je chignon op een partij afzakte, en ze had nog geen tijd gehad nieuwe te koopen! Vervelend, dat dit nu ook juist zoo trof. - Hanna neemt de eene speld na de ander, uit haar eigen vlechten, en terwijl deze langs hare schouders neerglijden, is Mathilde 's coiffuur spoedig gereed.

Onderwijl werd Frans om handschoenen uitgezonden. Maar de jongeheer, die zich juist van Mathilde's roman had meester gemaakt en weinig gesticht was over het onrustig bezit van zijn buit, vond goed zijn ontevredenheid lucht te geven door zijn oudste zuster naar de maan te wenschen, en door het toeslaan der deur op een wijs die niet geschikt was zijn moeders zenuwen te kalmeren.

Een oogenblik later had een nieuwe oproeping plaats, en nu was Emma aan de beurt; hetgeen Ko de opmerking deed maken dat hij zich maar gereed zou houden, want dat bij een volgende lichting hij óók wel in dienst zou worden gesteld.

Emma zat weldra in Mathilde's kamer, waar geen enkele stoel leeg was, op den grond een plooiel te rijgen in de mouw van Mathilde's japon; terwijl Hanna bezig was daarmede den hals te voorzien. Inmiddels stond de moeder voor eene kast,

waar zij vergeefs tusschen een hoop linten, plooisels, dassen, hoeden, naar een geborduurd zakdoek zocht. Doch wacht, daar komt achter een hoopje kousen de punt van den waaier voor den dag. In haar ijver om dezen te voorschijn te brengen bemerkt zij niet, dat zij iets medesleept. Een slag tegen den grond doet allen omzien. Een fleschje naphtha ligt in honderd scherven, terwijl de inhoud zich niet alleen aan het tapijt, maar ook aan de in bewerking zijnde japon meêdeelt. Met een vluggen greep behoedt Hanna haar nog van geheelen ondergang, doch een natte plek is onverbiddelijk aanwezig. Door aanhoudend veegen en wrijven slaagt zij er eindelijk in, zijn bestaan twijfelachtig te maken.

Daar komt de vigilante aandraven, en een oogenblik later de ademlooze Neel. Daar is ook Frans terug, die de handschoenen op tafel werpt, omdat zijn hoog misnoegen niet gedooft ze verder te brengen. Ko ijlt er meê naar boven, en terwijl moeder en zuster een laatste *touch* geven aan Mathilde's toilet, glijdt het buigzame leder over de dunne vingertoppen.

Doch, o wee, het nommer is te klein; en de lenige stof, zoo buigzaam naar alle omstandigheden, wordt weerbarstig tegenover de ééne omstandigheid van een te groote hand. Enkele oogenblikken duurt de strijd tusschen eigenares en handschoen. Nu wordt het knoopje met een haak geforceerd; maar tegen dwang verzet zich zelfs de goedaardigste handschoen, en een scheuring ontstaat.

Nieuwe agitatie! Mathilde zoekt naar naald en garen. Hanna ijlt naar haar kamer. 't Is er donker. Maar dit verhindert niet dat zij weldra terugkomt met een handschoenendoos en een zakdoek van fijn en glanzig batist. Weldra is de ramp van zoo even hersteld, en een oogenblik later rolt de vigilante weg met haar last, in huis een gewaarwording achterlatend van onrust en verwarring, die slechts verzacht wordt door het besef dat de aanleiding daartoe had opgehouden te bestaan.'

Welk eene bezoeking wordt het leven, wanneer men bedenkt dat in alle landen geheele scharen van personen, zichzelf rekenend tot de kern der natien, met zulke beuzelingen

zich onledig houden! Te vergeefs beweren de dichters dat dit alledaagsche op muziek gezet kan worden. Door sommige bijzondere personen welligt? Doch de groote menigte zal wel nooit veranderen. Het eenige wat de kunst vermag is de Mathilde's te nemen gelijk zij zijn, maar voor hare geesteloosheid wat vernuft in de plaats te stellen.

IV

Wij zagen Mathilde opstaan, bezoek ontvangen, en zich kleeden om uit te gaan. Het is slechts billijk dat wij haar ook zien thuiskomen.

't Is één uur in den nacht. Een ruk aan de huisschel doet Neeltje, die op haar stoel was ingedommeld, verschrikt opspringen en slaapdrongen naar voren gaan. 't Is juffrouw Mathilde, die tamelijk opgewonden uit de vigilante wipt. Weldra weêrklinken nachtslot en ketting door het stille huis. Meesteres en dienstbode gaan zamen naar boven. 't Is of de eene vleugelen, de andere lood aan de voeten heeft. Aan haar kamer gekomen neemt Mathilde het lichtje uit de handen van Neel, die de donkere zoldertrap opstommelt.'

't Is - 't is - 't is - deze herhalingen getuigen niet van vaardigheid in het laten afwisselen van den zinbouw. Maar het nationale der teekening lijdt er niet onder. Het nachtslot en de ketting, het lood in de schoenen der meid, zij maken alles goed. Zoo gaat het toe, 's avonds laat, in de huizen der hollandsche bourgeoisie.

'Een naphthalucht doet ons bij het intreden van Mathilde's kamer naar den neus grijpen. Een nachtlampje verspreidt er een fantastisch licht. 't Is een wonderlijk gemengde indruk, dien dit vertrek maakt. Die bonte mengeling van mooie kleeren, hier en daar verspreid, die rozentak hier, die ceintuur ginds, zouden u bijna doen gelooven dat ge in de ontvangkamer eener modiste waart, indien de aanwezigheid van een ledikant u niet dadelijk uit dien waan bracht door u toe te roepen: hier slaapt men! Dat ledikant echter is, even als de kamer, met zichzelf in tegenspraak. Het noodigt

tot rusten, en schijnt tegelijk den slaap uit de oogen te willen weren door zijn rijk gebloemd omhulsel. Hetzelfde cretonne dat een tuinkamer bevallig kleedt, maakt een vermoeienden indruk op een plaats waar men voor ziel en zinnen rust zoekt.

Zou het jonge meisje, dat zich op haar leger herhaaldelijk omlegt, iets daarvan ondervinden? Welk een onnatuurlijk blosje kleurt die wangen! Neen, hier is meer dan een woelig geteekend bedgordijn, dan een onaangename reuk, wat den slaap uit de oogen houdt! Is het de nawerking van den dans, of het late uur, of gestreelde of gekwetste ijdelheid? Is het de worm der jaloerschheid? Misschien dat alles te zamen. Op nieuw zoekt zij rust in een andere richting. Nu schijnt het toch dat de natuur tot hare rechten gaat komen. De oogleden sluiten zich half. Maar hoe onrustig gaat die adem! Hoe poogt zich die hand op te heffen! Wat pijnlijke trek om den mond! 't Gaat haar als de Laura uit haar roman. Het water van den vloed komt al hooger en hooger, maar er is geen reddende Arthur. Daar ginds staat wel een luitenant met donkere oogen en mooie snor. Doch hij ziet haar niet, hij hoort haar niet. Hoe zou hij ook? Zijn geheele aandacht is immers ingenomen door een gesluierd meisje; en door de witte voile heen ontdekt Mathilde de welbekende trekken - van Line.

De doodsangst doet haar ontwaken, en haar oog rust op dezelfde voorwerpen als bij het indommelen. 't Zijn haar regenmantel en hoed aan een kapstok, en daarnaast over een stoel haar witte sortie en witte kap, die door haar kranke verbeelding in levende wezens werden herschepen. Arme Mathilde!

V

Tegenstanders van de boekdrukkunst zouden dien laatsten uitroep als wapen kunnen bezigen. De europesche zamenleving vloeit over van arme Mathilde's, en er ware aanleiding genootschappen tot afschaffing van het romanlezen op te rigten,

in navolging der genootschappen tot afschaffing van den sterken drank. Misschien zou Maleia, door zich in Nederland aan het hoofd van dergelijke beweging te stellen (zelf geeft zij het denkbeeld zijdelings aan), een goed werk doen.

Dit is zeker dat de schrijfster aan een krachtiger aandrang gehoor geeft, wanneer zij de noodlottige gevolgen dier verslaafdheid, dan wanneer zij de zegeningen eener goede opvoeding schildert. In plaats van 'door enkele kleine vlekken geruststellend menschelijk', is hare Hanna onrustbarend braaf en averegts volmaakt. Niet alleen de kleine vlekken ontbreken, ook de hoogere vrouwelijke wijding. 'Hanna's beurs was niet ruim', zegt Maleia, 'maar haar hart en hoofd waren vindingrijk; en het is opmerkelijk hoe de vereenigde werking van die twee wonderen kan doen, waarvoor Lourdes' jonkvrouw en Maju's geesten verlegen uit den weg gaan.'

In kringen waar, op dien toon, over de Maria-vereering gesproken wordt, kunnen zich geschikte kindermisjes of huisonderwijzeressen, geen edeldenkende jonkvrouwen vormen, begeerlijk als echtgenooten voor edeldenkende jonge mannen. Er groeit dan ook uit Hanna, in weerwil van vele goede eigenschappen, niet meer dan eene bruikbare bonne of gouvernante harer jongere broeders en zusje.

De zoo veel gelukkiger teekening van Mathilde bewijst hoe waar het is, dat het gemoed welsprekend maakt. Maleia is van den verderfelijken invloed der meeste misjes-lektuur diep overtuigd. Hare geheele ziel komt er tegen op. Haar levendige afkeer openbaart zich in hare schets van Hanna's tegenbeeld.

Er is aan Mathilde niets goeds, zal men zeggen. De bekoorlijkheden harer jeugd gaan onder in de vulgaire gebreken van slordigheid en nalatigheid. Niet alleen haar karakter boezemt weezin in, maar hare slaapkamer zelf. Het ruikt er naar vlekke-water. Nog in de duisternis van den nacht maken hare woelig geteekende bedgordijnen een vermoeijenden indruk. Mathilde's handschoenen passen niet, omdat Mathilde's handen *te groot* zijn!

Zeker schaaft die overdrijving aan de werking van het beeld. De schrijfster zou meer lof verdienen, zoo zij Mathilde's

futiliteit ook had weten voor te stellen van eene geestige, lachwekkende, vrouwelijke zijde. Maar dit neemt niet weg dat de karakterschildering talent verraadt. Hanna is eene pop gebleven, Mathilde een levend wezen geworden.

VI

Wie met Maleia's eigenlijke bedoeling kennis wil maken, leze ten slotte hetgeen zij over de methode der oude dame zegt, Hanna's voorbeeldige opvoedster:

‘Niet de dadelijk onzedelijke roman werd het meest door de nadenkende pleegmoeder geducht, maar die groote stroom op letterkundig gebied, die altijd nieuwen toevoer schijnt te ontvangen, ook uit Oost en Zuid en West, en wiens gehalte zoo uiterst middelmatig, ja ook minder dan dat is. Geen enkele aanmerking is te maken op de rechtstreeks zedelijke strekking. De stijl is soms boeiend, het talent in enkele gevallen zelfs onmiskenbaar, en toch is het treurig om te zien, hoe veel kwaads juist deze romansoort in de lezende meisjeswereld te weeg brengt, en wel door hare negatieve eigenschappen ter eene, hare overdrijving ter andere zijde. Verstand en hart toch laat zij bij hare lezers in ledige rust; daarentegen prikkelt en spant zij hun verbeelding in hooge mate, terwijl zij den hartstocht bij hen opwekt, in plaats van dien te leiden.

In sommige gevallen is zij doortrokken van eene ziekelijke soort van godsdienstigheid, en weet zich aldus toegang te verschaffen tot een bepaalden kring van menschen; doch in ieder geval werkt zij op den duur verderfelijker op hare lezers. Zij is berekend op hun geestestraagheid, spaart hun daarom alle inspanning, alle zelfwerkzaamheid, zooals nadenken, vergelijken, in zich opnemen, geeft daarentegen een sterken uitwendigen prikkel aan den geest, die den onervarene misleidt, hem in den waan brengt dat hij al lezende een verhoogd geestesleven leidt, terwijl juist het omgekeerde plaats heeft. Zij gelijkt op de alcohol, die schijnbaar opwekt, doch in werkelijkheid verstompt, en heeft ook dit

met deze verderfaanbrengher gemeen, dat zij hoe langer hoe meer behoefte wordt. Het romanverslindend meisje kan evenmin buiten haar boek, als het snuivend besje buiten haar snuifdoos; en gelijk de laatste nimmer verzuimt haar onsje snuif bij den kruidenier te halen, alvorens het laatste greepje tusschen vinger en duim verdween, zoo zal de eerste soms alles vergeten, behalve haar tijdig bezoek bij den eigenaar der leesbibliotheek.'

1879.

Mr. William ten Hoet.

Het woud van de Vier Perken. Fantasie-roman door Mr. William Ten Hoet. Twee Deelen. Tiel, 1879.

Ziehier een boek na welks lezing men zich bijna opgewekt gevoelen zou eene geschiedenis der romantische school in Nederland te schrijven, beginnend met het jaar 1830 of daaromtrent; dan wel, zoo het woord geschiedenis aanmatigend klinkt, eene schets.

De reden ligt voor een deel, geloof ik, in den reeds tamelijk gevorderden leeftijd des auteurs. Aan een heer met grijze haren, in eene komedie van Molière, wordt door een toevallig bezoeker gevraagd waarom in zijne woning zekere schoone jonge boerin zich ophoudt. 'C'est la nourrice d'un petit enfant que j'ai', antwoordt met zelfvoldoening de oude landedelman. Als zulk een zuigeling, uit den natijd, beschouwt men onwillekeurig ook den roman: *Het woud van de Vier Perken*. Het boek is jong genoeg. Er komen bladzijden in voor, welke de nieuwste school niet verloochenen zou. Men is aangenaam verrast er eene zoo frisch gebleven muze te ontmoeten. Maar tevens gevoelt men keer op keer, onder het lezen, zich in een ouder tijdperk verplaatst. De gedachten gaan terug naar de romantische litteratuur van dertig, veertig jaren geleden. Men waant te droomen.

In een biografisch woordenboek vind ik dat in 1832, niet ver van Nijmegen, in het liefgelegen Beek, een jong notaris overleden is, Cornelis Ten Hoet Jr., die in dicht en on dicht de vaderlandsche letteren beoefende. Wat ik van zijne verzen las, deed mij aan een volgeling van Klopstock denken. Hij gaf echter ook eene berijmde vertaling van *Hermann und Dorothea*. Zijn proza wijdde hij aan de verheerlijking der provincie Gelderland, als wier lustoord bij uitnemendheid hij zijne geboortestad Nijmegen beschouwde.

De schrijver van *Het woud van de Vier Perken* heeft met dezen Cornelis Ten Hoet, aan wiens gedichten hij herhaaldelijk motto's voor zijne hoofdstukken ontleent, meer dan alleen den geslachtsnaam gemeen. Ook Mr. William ten Hoet doet zich kennen als een Nijmegenaar van afkomst. Met de eenzijdigheid, die de zoonen van doode steden zich dubbel sterk aan hunne oude moeders hechten doet, verheft ook hij Nijmegens lof. Het woud van de Vier Perken is een bij Nijmegen gelegen bosch geweest. De roman speelt in de huizen en de straten van het oude Nijmegen. Het eenig onderscheid tusschen de litteratuur van Cornelis Ten Hoet en de litteratuur van William ten Hoet is, dat die van William één geslacht digter bij dat der nu levenden staat, en zij het werk juist daar weder opvat waar het den oudere ontglipte.

Ver achter ons inderdaad ligt in het *Woud van de Vier Perken* eene poëzie als die van *Gustaaf en Amanda* (1827), welke in rijmlooze nederlandsche verzen, die thans moeite zouden hebben zich voor antiek te doen erkennen en aannemen, den rijzenden morgenstond beproeft te schilderen:

'Zie (hervatte Leander)
 bereids beginnen de wolkjes,
 Ginds aan den oostlijken hemel,
 als blozende rozen, te gloren;
 Reeds omzooft een rand
 van goud en purper de kimmen:
 De opgang der zon is nabij!'

Ver achter ons een prozastijl die het verhaal eener wandeling tusschen Nijmegen en Ubbergen (1825) aldus aanvangt:

‘Wanneer men lust heeft, om van uit de stad eene kleine en onvermoeijende bergwandeling te doen, met genot van die heerlijke gezigten, welke aan zulk eene wandeling eigen zijn, en daarvan het belangrijke en aantrekkelijke uitmaken, zoo kan men zijn verlangen volkomen bevredigd vinden, enz.’

Voor deze ondiepe maar betrekkelijk zuivere taal, deze alledaagsche maar rustige denkbeelden, is bij William Ten Hoet eene diepzinnigheid in de plaats gekomen wier voornaamste kenmerk gejaagdheid is. ‘Wat is het’, vraagt hij al dadelijk in eene voorrede die den vorm eener toewijding aan prinses Marianne der Nederlandenaangenomen heeft, ‘wat is het, dat den mensch in den dichter, den dichter in den mensch; wat is het, dat den poiètès: den mensch door zijn Schepper met een deel van Zijn scheppingsvermogen bezielde en toegerust - wat is het dat hem aandrijft tot spreken, tot schrijven, tot het uiten zijner meest innige gewaarwordingen door toon of vorm, door woord of daad?’

Zoo, bij het zamenstellen zijner *Proeve eener geschiedenis der Nederduitsche dichtkunde*, de oude heer Jeronimo de Vries in het begin dezer eeuw een roman tegengekomen was welks schrijver zich dus zijdelings als dichter opwierp, hij zou niet hebben geweten wat met het boek aan te vangen. Welk eene drukte! zou hij uitgeroepen, en misschien gelijk, misschien ongelijk gehad hebben. Sommige romanschrijvers zijn wel degelijk dichters; en het strekt de romantische school tot eer, op eene vroegere denkwijze dit gezigtspunt te hebben veroverd.

Nog grooter gat zou door wijlen professor Van Kampen in de lucht geslagen zijn, zoo hij in dezelfde voorrede eene uitboezeming als de volgende aangetroffen had: ‘Galilei was een dwaas. Zou de aarde bijgeval ook hebben stilgestaan - als hij gezwegen had? Of was het de anderen om wat meer te doen, dan om gelijk te hebben? Eppur si muove! Hij had zijn wetenschap voor zich moeten houden en er zijn nut mee doen. 't Was dwaas van hem, zulk eene mate van bevatting te willen vergen met geweld, die partij niet bezat. 't Zat er niet dieper, en wat wou hij er aan doen? Zoo iets erkent niemand. Ik heeft altijd gelijk. Enfants terribles van dat slag der ik-heden hebben alle eeuwen hier en daar morsig gemaakt; en

de onze 't meest misschien. Ze zijn te vroeg uit handen van de baker geraakt, die ze door schoppen, krabben en bijten (om van ander ongevoeg te zwijgen) van zich weerden, omdat zij niet geloofden - die noodig te hebben. Hun natuurlijke leiding is dus verzuimd - ze zijn niet droog gewénd. Ze gelooven ook aan geen natuurlijke leiding, - net zoo min als aan wat anders. Als de gloeiende Satan ze de ijzeren klaauwen in de lillende ingewanden slaat ten doode, kraaijen ze “bobo au ventre” - en maken 't ander oogenblik ons 't leven zuur door gratuite onzindelijkheden. Pas op, aanstonds slikken ze den zilveren paplepel met de toegediende medicijn mee door - en dan heet het nog uwe schuld, als ze in een laatste stuipjen stikken.’

Ten Hoet las Multatuli; ik geef dit toe. Maar de opmerking bevestigt slechts dat onze litteratuur sedert de heeren Van Kampen en De Vries allerlei nieuwe, voorheen vreemde bestanddeelen in zich opgenomen heeft. De bellettrie kreeg van lieverlede een wijsgeerig tintje, en zette zich op den voet, onder den naam van humor, godsdienststelsels en levensbeschouwingen onder het publiek te brengen. Mr. Ten Hoet is een bewonderaar van het christendom. Hij reageert in sommige opzigten tegen de moderne begrippen. Aan zijne vormen echter is dit niet te bespeuren. Ook bij hem vindt men het humoristisch procédé van den nieuweren tijd. Schertst hij, wanneer hij Galilei afvalt? Is het zijne ware meening dat de menschen tegenwoordig te vroeg uit handen van de baker geraken? Hij doet in elk geval denkbeelden aan de hand, opent gezigtspunten, wekt tot bespiegeling en zelfbespiegeling op. Is hij een regtzinnig geloovige, hij is het voor eigen rekening. Meer bedoelt hij niet dan het christendom aan te bevelen als een dichterlijken blik op het leven.

Men ziet hieruit voor welke verscheidenheid van doeleinden, voor welke bij oogmerken, mag ik zeggen, de schrijvers van onzen leeftijd allengs den roman zijn gaan gebruiken. Humorist met Multatuli, is Mr. Ten Hoet het tegelijk met Andersen. Het *Woud van de Vier Perken* behoort voor een groot gedeelte tot het gebied der tooververtelling. Op de eene bladzijde wordt de lezer bij de filosofische raadselen van het leven bepaald; op de

andere met een kindersprookje beziggehouden. Een nijmeegsch athenaeum-professor uit den ouden tijd treedt tegelijk als boschmonnik op, en staat, als boschmonnik, met de geestewereld in betrekking. Eigenlijk is hij een vogel in de gedaante van een alchymist, of een alchymist in de gedaante van een vogel. Zijn bediende is een zingend papegaaaitje, onder welks leiding, als orkest-direkteur, in eene door glimwormen verlichte concertzaal, de leeuwrikken en de nachtegalen repetitie houden. Meester en knecht zijn weldoende geesten, vrienden der armen, beschermers der onschuld, patronen van het volk, belooners van kinderdeugd. De kleine Bart en de kleine Hanneke ondervinden het.

Deze kleine Bart is eigenlijk de engel van den roman, en Hanneke de engel. Aan het teekenen van die twee beelden heeft de auteur zijne beste krachten besteed. Hij schijnt te hebben willen aanduiden dat er een geheimzinnig verband bestaat tusschen braafheid en voorspoed. Mogelijk ook heeft hij zich slechts vermeid in het schilderen der levensvreugde welke voor den weldenkenden arme is weggelegd, wanneer voor eene enkele maal het geld zijne woning komt binnenstroomen, en de zon van het geluk zijn pad beschijnt. De auteur stelt zich de wereld voor, als aangelegd op het voortbrengen van dergelijke harmonische oplossingen. De grondtoon der natuur en van het menscheleven is hem iets muzikaals, als het zingen der vogelen in het woud. Bij zijne wijsgeerige van daareven, komt eene groote en kleine terzen-theorie. Ook deze neemt hij in zijne litteratuur op. Het is alsof de romantiek zich niet in het openbaar zou durven vertoonen, zoo zij niet bewijzen kon ook aan de toonkunst gedaan te hebben.

Behoef ik opzettelijk te verzekeren dat Mr. Ten Hoet zich daarenboven met de vaderlandsche geschiedenis onledig heeft gehouden? Het *Woud van de Vier Perken* is een historische, een nederlandsche, een geldersche, nog nauwkeuriger een nijmeegsche roman, spelend in een onbepaalden tijd vóór de kerkhervorming. Ergens in eene aanteekening polemiseert de auteur tegen Walter Scott, doch zooals een achterkleinzoon tegen een overgrootvader polemiseert. Sir Walter en Mr. William zijn van dezelfde familie. Met buitengewone zorg worden som-

mige nijmeegsche aangelegenheden van de jaren 1400 tot 1500 vermeld. Een geheel hoofdstuk is gewijd aan het beleg van Nijmegen door Karel den Stoute, in 1473. Geldersche kroniekschrijvers, de onvermijdelijke Slichtenhorst, de moeijelijk te ontkomen Smetius, zien zich met eerbied geraadpleegd. Jacob van Lennep, mevrouw Bosboom-Toussaint, Oltmans, Schimmel, en zoo vele andere veteranen van den historisch en roman in Nederland, hebben naauwlijks vlijtiger gestudeerd. Ten Hoet doet aan Potgieter, aan Bakhuizen van den Brink denken, in den goeden ouden tijd, toen de een versjes op Maarten van Rossem dichtte, de ander *Culemborgh* schreef. Een motto uit *Don Juan* herinnert dat onze auteur een jonger tijdgenoot is van Beets, die Byron vertaalde. Zijne sympathie voor het christelijke in het katholicisme, voor het bonte en nationale der nederlandsche midden-eeuwen in het algemeen, schijnt wel bij de historische novellen van Alberdingk Thijm geborgd. Tot in nietigheden herleeft bij Ten Hoet de romantiek van 1830. Zelden prijken er bij hem, boven een nieuw hoofdstuk, minder dan drie of vier motto's, in drie of vier verschillende talen.

De idylle van den kleinen Bart en de kleine Hanneke heeft een drama tot tegenhanger; een bloedig en satanisch drama, gevolgd naar de geschiedenis van Faust en Mefistofeles, vermengd met die van Ulysses en Circe. De nijmeegsche student Rick van Mulecom, bemind door de onschuldige Viola, haakt naar het bezit der noodlottige Faustina: eene nieuwe beligchaming der talmudische Lilith, bezongen door Marcellus Emants. De wijze raad van een leermeester wordt door Rick in den wind geslagen, en Rick verkoopt, voor een kus van Faustina, zijne ziel aan den toovenaar Virgilius. Zulk eene voorname plaats beslaat in Ten Hoet's roman deze episode dat, behalve sommige hoofdstukken van het eerste deel, bijna het geheele tweede er door ingenomen wordt.

Eindelijk komt in aanmerking de satirieke, sociaal-demokratische strekking van sommige uitweidingen en sommige noten. Het *Woud van de Vier Perken* handelt in de midden-eeuwen, maar vloeit tegelijk over van zinspelingen op den tegenwoordigen tijd. De auteur bestrijdt sommige misbruiken in onze zeden

en onze wetgeving; kiest voor de brave armen partij tegen de slechte rijken; zou vele dingen op aarde gaarne te eenemaal zien veranderen; en bezigt, om daartoe te geraken, beurtelings den hefboom der ironie en der invektieve. Alles onverminderd zijne dichterlijke idealen, zijn kinderlijk geloof, zijne geringschatting van jaartallen, zijne geldersche geleerdheid, zijne belezenheid in het algemeen, en zijne bijzondere opvatting van den hartstogt der liefde. Hij verzekert dat zijn geheele boek eene veroordeeling der zinlijkheid en eene verheerlijking der zuivere tederheid is. En wanneer men op het verschillend uiteinde der paren Bart en Hanneke, Rick en Faustina let, dan vindt men dit voorgeven bevestigd.

Ik heb dezen roman ter lezing ontvangen, met het vereerend verzoek er mijne meening over te zeggen. Dit behoeft thans niet meer, dunkt mij. De schrijver is een begaafd en beschaafd man, die, onder het toenemen in leeftijd en in menschekennis, achtereenvolgens de geheele nederlandsche letterkunde der laatste halve eeuw naar den geest in zich opgenomen, al hare duitsche, engelsche, fransche, italiaansche veldtogten medegemaakt, en nu beproefd heeft, bijgestaan door de persoonlijke herinneringen zijner jeugd en de historische zijner geboorteplaats, in één dichterlijk kader dit alles zamen te vatten. Op die wijs is uit het *Woud van de Vier Perken* tegelijk eene praktische Ars Poëtica, eene bloemlezing van denkbeelden, een provinciaal archief, een kabinet van middeleeuwsche oudheden, eene kritiek onzer moderne maatschappij, en eene levensbeschouwing van eigen vinding gegroeid. Meer dan genoeg om dezen fantasieroman als een merkwaardig werk te doen beschouwen, mits men van een schrijver, die zijne riddersporen nog verdienen moet, niet dadelijk het hoogste verge.

Mij bekoort Mr. Ten Hoet noch wanneer hij bij tusschenpoozen verzen schrijft, noch wanneer hij filosofeert, noch wanneer hij naief, noch wanneer hij melodramatisch, noch wanneer hij deftig is. Zijne kwinkslagen daarentegen schijnen mij toe, naar meer te smaken; en ik wenschte dat in het *Woud van de Vier Perken* een grooter aantal bladzijden voorkwam zoo aardig als die van het tweede deel, waar jonker Udo aan de dames Catharina en Marie de geschiedenis van den waarzegger

Virgilius vertelt Deze Virgilius der middeneeuwsche fantasie is niet maar een naamgenoot van den dichter der Aeneïs. Hij is die dichter zelf, opgestaan uit de dooden of door een wonder in het leven gebleven, en toovenaar geworden. - Comparetti, Virgilio nel medio evo, 1872.. Ik bedoel het oogenblik dat de slimme toovenaar den Duivel verschalkt, en deze, pas ontboeid, uit ijdelheid weder door het kleine gat in de rots kruipt:

‘De Duivel lachte helder op, dat het daverend door de bergen klonk. In 't ander oogenblik sloop hij weer door de opening naar binnen.

Toen hij er inzat deed Virgilius er netjes het zegel weer op, zoodat de Booze bedrogen was en niet meer naar buiten kon, maar andermaal was opgesloten. Daar begon hij te schreeuwen:

- Virgilius! Virgilius! - wat gaat gij nu beginnen?

- Blijf maar zitten, geëerde Heer en Vriend! zei Virgilius. Ge hebt het daar warm. Geloof mij, de buitenlucht deugt u niet. Blijf maar zitten tot den jongsten dag. Ontvang de verzekering mijner ingekankerde hoogachting, mitsgaders twee porties extra morgenhulde. Ik groet je - tot het plezier je nooit weêrom te zien!’

Tot het genoegen Mr. Ten Hoet wél weerom te zien, - en spoedig ook, - wanneer hij andermaal in zijne kronijken zulk eene vrolijke vertelling zal aangetroffen hebben.

1880.

Dr. Jan ten Brink.**Het verloren kind, door Dr. Jan Ten Brink. Leiden, 1879.****I**

Goedgeteekende hollandsche karakters zijn in onze hollandsche romans van den tegenwoordigen tijd zulke zeldzaamheden, dat, al ziet de witte raaf ditmaal zwart (zwart als een gereformeerd predikant van twintig of dertig jaren geleden, die zelfs in huis zijn kerkelijk gewaad niet aflegt), men een dankbaar werk verrigt door er de aandacht des publieks op te vestigen.

Ik neem van het laatste hoofdstuk van Dr. Ten Brink's roman de laatste bladzijden. Nu eenmaal in het *Verloren Kind* de karakterteekening hoofdzaak is, de verwickeling bijzaak, wordt door het afschrijven van dit slot niemands genoeg bedorven:

‘Het loopt tegen de laatste dagen van September.

De drukkende hitte is een weinig verminderd, maar toch is het warm in den tuin der pastorie te Osterwolde.

Heldere zonnige weken volgden elkaar op, en schenen een schoonen zomer te willen verlengen.

Boomen en bloemen verkondigen evenwel, dat de herfst zal beginnen! Het zware groen der vruchtboomen schijnt donkerder van tint. De appels beginnen te blozen en te kleuren; vele rijpe, gele peren zijn afgevallen en wachten op eene zorgvuldige hand, die ze zal verzamelen.

De dahliaas en de asters staan wijd ontloken met hare

heldere kleuren te pronken. Alles blijft nog blaken van zomervreugde, schoon somtijds een enkel verdord blad ritselend naar beneden valt. Het is een lust te zien, hoe heerlijk dominee Walker's vruchtenboomgaard beladen is met ooft. De pruimenboomen aan den oever van de Niezel storten een groot deel van den rijken oogst in het water.

De bewoners der pastorie schijnen weinig acht te slaan op deze schatten. Alles wacht naar de komst van den vasten tuinier. Juffrouw Walker, de predikantsvrouw, zamelt soms een mandje met vruchten, maar kan haar overvloed niet beheerschen. Eene kleine zwakheid, vrees voor spinnen en andere onaangename insecten, houdt de lieve oude vrouw op een afstand.

Het is één uur des middags. De zonnestralen koesteren al die rijpe en rijpende gaven der natuur. Volledige stilte heerscht in het rond.

In den tuin vertoont zich niemand. Had men evenwel de hoogte beklommen, waarop het tuinhuis stond, misschien zou men een paar vroolijke stemmen vernomen hebben, daar de vensters aan den waterkant hoog waren opgeschoven.

De koepel van dominee Walker had gedurende de laatste drie jaren in troostelooze eenzaamheid onder het hooge groen ledig gestaan. Nu was plotseling nieuw leven binnen de stoffige wanden geboren.

Juffrouw Walker komt met verwonderlijk snelle schreden door den tuin, en haast zich naar het zomerhuis. Iets buitengewoons spreekt uit hare trekken. Zij scheen iets van den zonschijn daarbuiten in hare vriendelijke oogen te hebben medegebracht, toen zij de deur van den koepel opende.

Twee jongelieden, die voor een venster stonden, keerden zich haastig om. Frans en Adrienne vroegen als uit één mond:

- Hoe is het gegaan?

Juffrouw Walker knikte bemoedigend. Het klimmen had hare ademhaling wat belemmerd.

- *Zij* is bedaard naar binnen gelopen. Ik heb nog een oogenblik gewacht. Alles gaat goed. Laat ons hopen!

Frans haalt ruimer adem...

Te halfeen van dienzelfden zonnigen September-morgen trad dominee Walker zijne studeerkamer binnen. Zijn stap is slepender

dan weleer, maar toch verschijnt hij met opgeheven hoofde in zijn boekenvertrek. Naar zijne oude gewoonte ziet men hem statig in 't zwart: witte das, zwarte jas, en zwart fluweelen kapjen op den kalen schedel. De lange grijze hairen achter de ooren weggestreken en over de schouders zwierend, schenken iets karakteristieks aan zijn voorkomen. De uitdrukking van zijn gelaat en zijner helderblauwe oogen herinnert aan de zware rampen, die hem hebben geteisterd. Even in de zestig schijnt hij ouder dan hij is. Zijne gestalte is ongebogen. Slechts het hoofd buigt zich soms, als hij in gedachten verdiept stilstaat of zit.

Welke beelden zweven voor zijne fantasie?

Hij ziet, als immer, zijne zonen. Hij denkt aan Hendrik, geschandvlekt door een vonnis - na zijn ontslag uit de gevangenis verdwenen, zonder taal of teeken achter te laten. Hij denkt aan Adolf, geschandvlekt door zijn karakterloozen wandel, verongelukt als soldaat van het Oost-Indisch leger. Hij denkt aan Frans, geschandvlekt door de keuze van zijn beroep, in het openbaar besproken, geprezen of gelaakt, om zijn talent als, tooneelspeler.

Twee deugnieten en één akteur - dat was er van zijne zonen geworden!

Waarom had hem dit lot getroffen?

Zijn zoon, de zoon van den predikant te Osterwolde, tooneelspeler - dieper ergernis was hem niet denkbaar.

Hij zou Frans niet terugzien. De laatste jaren zijns levens zou hij in sombere eenzaamheid slijten. Hoe geheel anders had hij zich zijn ouderdom voorgesteld! Omringd van zijne kinderen en kleinkinderen, gekroond door de hoogachting van geheel Osterwolde, had hij zonder eenige zorg en kommer den laatsten adem willen uitblazen. En nu...

Toen hij zoover gekomen was in zijn gedachtengang, schudde hij het hoofd mistroostig.

Wat was dat? Zag hij een droombeeld of was het werkelijkheid?

De deur van zijn studeervertrek werd zonder gedruisch ontsloten.

Een lief, klein meisje in 't wit gekleed, ziet angstig om zich heen. Zij nadert. Dominee Walker kan zijne oogen niet

gelooven en blijft onbeweeglijk zwijgend zitten. Het kind schijnt eene bovenaardsche verschijning, zoo schoon, zoo liefelijk komt zij tot hem, een glans van licht verspreidend in de sombere kamer met hooge boekenkasten.

Het mooie gezichtjen wendt zich naar hem toe. Hij kent de uitdrukking dier donkere oogen! Het rijke zwarte hair, door een helderrood lint omstrengeld, golft over de schouders. Het witte kleedjen, de breede cintuur van hetzelfde rood, als de lokken siert, staan haar om te stelen. Zij houdt twee bloemen in de hand - eene witte dahlia en eene dubbele witte aster.

Op Dominee Walker vastberaden toetredende, zegt ze plotseling:

- Grootpapa! Ik ben het verloren kind!

Het is den grijsaard of hij duizelt. Schemering schijnt over zijne oogen te dalen. De zoete stem van het vreemde meisjes trilt als muziek in zijne ooren. Hij schuift zijn bril omhoog en staart haar met bevende lippen aan. Eindelijk vraagt hij:

- Wie ben je, lieve?

- Ik ben het verloren kind, dat oom Frans heeft gevonden!

- Hoe heet-je?

- Ik heet Adrienne Walker!

- Adrienne Walker?

De ontroering belette den ouden man bijna, deze woorden uit te spreken. Alles was hem een droom - één zaak werd hem duidelijk: zijne kleindochter stond voor hem.

Hij legt de hand op het aanminnig hoofdjen en zegt:

- Heet-je Adrienne Walker? Is het waar? Hoe kom-je hier zoo?

- Ik kom met mama en oom Frans uit den Haag. Die twee bloemen zijn voor u, grootpapa! Van ma, en oom Frans!

De kleine Adrienne geeft den predikant hare bloemen over. Dominee Walker wordt aangegrepen door eene gewaarwording, alsof iemand hem de hand der verzoening had gereikt en alsof hij die hand had aanvaard, toen hij de bloemen van het mooye kind ontving.

Was zijn zoon Frans over zijn drempel gekomen?

Had de tooneelspeler het gewaagd?

En wat wilde Adolfs weduwe?...

Adrienne keek hem angstig aan. Het gefronste voorhoofd van den grijsaard deed haar schrikken.

- Grootpapa! Ik wil weg!

Dominee Walker glimlacht oogenblikkelijk en zegt met zijne vriendelijkste stem:

- Maar vertel me eerst iets van je mama en van je papa en van oom Frans!

- Papa is dood, maar ik krijg gauw een nieuwen papa!

- Zoo!

- Ja! oom Frans wordt mijn papa en dat vind ik heel prettig!

- Waarom?

- Ik houd zooveel van hem! Hij is zoo lief voor mij en hij kan zoo mooi vertellen!

Dominee Walker luistert naar de aardige babbelaarster, en moedigt haar aan met korte vragen. De kleine Adrienne staat links van den grooten stoel en legt hare beide handen op de armleuning. De grijsaard verlustigt zich in de stille aanschouwing van het mooye kind. Eene weemoedige zachte smart maakt hem het hart week en de wangen vochtig. De oogen van Adolf zien hem aan. Hoe menigmaal had hij in vervlogen jaren, toen Adolf een kind was, den knaap aan zijne zijde zien staan, als na dat heerlijke meisjen! Dan had zijn hart van stille vreugde geklopt, en hij had uren lang gestaard op den flinken jongen met zijne stralende zwarte oogen...

Hoe lang hij ook naar de drok snappende Adrienne had willen luisteren, zonder na te denken over wat er eigenlijk voorgevallen en hoe het kind tot hem gekomen was, - hij werd plotseling gestoord, daar de deur van zijn studeervertrek langzaam openging. Juffrouw Walker trad zachtkens binnen en staarde met groote verwachting naar het tweetal.

Aanstands rees de predikant van zijn zetel en vroeg:

- Hanna, is dit kind onze kleindochter?

- Ja, Lukas! Ik wilde je verrassen en had er je daarom niets van gezegd. Is ze geen engel?

- Een engel? Ja, zeker! Een lichtstraal is ze in mijn duistere pastorij!

- Haar moeder, de weduwe, is gekomen. We kunnen het kind van onzen armen, gestorven Adolf niet verstooten!

- Neen, dat kunnen we niet, maar...

- Maar?

- De kleine spreekt altijd door over oom Frans!... hij ook hier?

- Ja!

Dominee Walker verzinkt in gepeins. Zijne echtgenoot ziet met een vurige bede in het hart hem zwijgend aan.

De kleine Adrienne verlaat den leunstoel en loopt naar het geopende venster. Zij klimt op de vensterbank en ziet uit naar den tuin.

De predikant heft het hoofd op en mompelt met gesmoorde stem:

- Den tooneelspeler ontvangen... nooit!

Juffrouw Walker komt nader en legt hare vermagerde hand op den schouder van haar man.

Daarna spreekt ze, terwijl hare oogleden trillen om den opkomenden tranenvloed te weerhouden:

- Och, Lukas, zeg dat niet! Het is zoo eenzaam, zoo doodsch, zoo koud in ons huis... Wij hebben een braven, zeer braven zoon, eene schoondochter, een allerliefst kleinkind. Wij, kunnen nog vreugde beleven van onzen ouderdom! O, verscheur mij het hart niet, door Frans af te wijzen. Hij wordt geprezen, geacht, gewaardeerd door ieder, die hem kent! Hij heeft onzen naam eer aangedaan! Nog nooit heb ik je tegengesproken in de drie-en-dertig jaren van ons trouwen! Altijd heb ik je gehoorzaamd, iederen dag heb ik al mijn best gedaan, om je het leven aangenaam te maken! Verwoest nu mijne laatste hoop niet! Wij kunnen ons kleinkind niet behouden, als wij Frans verstooten! Frans heeft Adrienne altijd liefgehad en nu hare wederliefde gewonnen... Kom, Lukas, wees edelmoedig... laat alles vergeven en vergeten zijn!

Dominee Walker boog het hoofd. Hij blikte verstrooid naar de twee witte bloemen, die hij steeds in de hand had gehouden. Zijne gelaatstrekken spiegelde den grooten strijd af, welken hij met zichzelf in zijn bekrompen hart streed.

Juffrouw Walker zag hem met den pijnlijksten angst aan. Hare door lijden verzwakte, donkere oogen vulden zich met tranen. Hare stem haperde toen zij vervolgde:

- Drie-en-dertig jaren lang heb ik je iederen zondagmorgen hooren zeggen, dat de christelijke liefde alles overwint, alles te boven komt, alles verdraagt... Lukas! geef nu het voorbeeld, verdraag en vergeef!

De kleine Adrienne had zich verlustigd met naar den tuin te staren.

Eensklaps ontdekt ze hare moeder en oom Frans, die van den koepel afdalen.

- Daar is mama! daar is oom Frans! jubelt ze luid. En zich voorover buigend roept ze naar buiten:

- Wij komen dadelijk, mama! Grootpapa komt ook!

Zich van de vensterbank afwerpend, vliegt zij naar hare grootouders.

Juffrouw Walker zag den grijsaard plotseling het hoofd afwenden.

Hij verborg zijne tranen.

De kleine Adrienne had overwonnen.

En haar grootvader bij de hand nemend, riep ze:

- Kom, grootpapa! gauw naar beneden, gauw naar den tuin!

Dominee Walker klemde hare hand vast in de zijne en volgde haar met langzame schreden.'

II

Zoo eindigt het verhaal, als welks hoofdpersoon de predikant van Osterwolde wel niet genoemd wordt, maar dat in het eerste hoofdstuk van hem uitgaat en in het vijftiende voor goed tot hem terugkeert, na tusschentijds herhaaldelijk bij hem aangelegd te hebben.

De eigenlijke geschiedenis van het *Verloren Kind* is de zielsgeschiedenis van dominé Walker. Heeft de auteur het zoo niet bedoeld, hij heeft het zoo gedaan, en het publiek zal zijn boek daarnaar beoordeelen.

Gunstig beoordeelen, ik herhaal het; want de karakterschets is geslaagd, en vormt een der fraaiste beelden welke onze litteratuur in het laatste half dozijn jaren voortbragt.

Slechts gedeeltelijk kan dit aan de omgeving liggen. Behalve de oude predikant en zijne vrouw, en de kleine Adrienne, is alleen de zoon Hendrik, de verloopen theologant, die besteed wordt bij een boer en eindigt met op eene dorpskermis een smokkelaar overhoop te schieten, buitengewoon van teekening. Adolf, de tweede zoon, gelijkt te zeer een konventionelen losbol, gevolgd naar de *Studentetypen* van Klikspaan. Adrienne, die Adolf's dupe wordt, mist dientengevolge, in 's lezers schatting, vrouwelijke onderscheiding. Frans, de tooneelspeler, heeft maar weinig talent, en eene goede hoeveelheid pedanterie. Hij slaagt in de rol van August, uit Van den Berg's *Neven*, maar voldoet niet wanneer hij in Frédéric Lemaître's beroemde karakters moet optreden. Hij schrijft dit hieraan toe dat Hugo en Dumas eigenlijk maar half verstand hebben van de dramatische kunst die voegen zou voor hem, Frans. Kortom, een dier jongelieden welke zich van hunne middelmatigheid niet bewust zijn, en uit hun tekortschieten stof tot zelfverheerlijking putten.

De auteur heeft dit wijsselijk aldus voorgesteld, ten einde dominé Walker eene reddingsplank te kunnen toesteken. De verzoening met Frans zou onmogelijk geworden zijn, indien Frans een ernstig tooneelspeler geweest was, slechts levend voor zijne kunst, en zijne eer stellend in het bereiken van het hoogste. Daarom is van hem eene soort van braven burgerzoon gemaakt die meest van al uitmunt in de brave burgerlijke komedie, en wien een predikant, al blijft hij het hoofd schudden, na eene veeljarige scheiding, desnoods de hand der vaderlijke vergiffenis reiken kan.

Zeer weinig van dit alles is regstreeks aan de werkelijkheid ontleend, zoogenaamd. Men stelle zich (tusschen die twee jaartallen valt de handeling) de nederlandsche acteurswereld van 1849 tot 1859 voor! Men brenge zelfs, met behulp van een onschadelijk anachronisme, de vorderingen in rekening welke sedert 1859 tot heden de dramatische kunst in Nederland gemaakt moge hebben! Welk vader, die eene academische opleiding ontving; die, zij het ook maar in eene provinciestad van den gelderschen Achterhoek, sedert jaar en dag een achtbaar ambt bekleedt; die zijn vrij aanzienlijk vermogen edelmoe-

dig opofferde om drie zoonen op onbekrompen voet te Utrecht te laten leven en studeren, - zal het niet smartelijk vinden dat de jongste en oppassendste dier knapen, na te hebben afgezien van zijn kandidaats-examen in de theologie, zich bij een reizend tooneelgezelschap aansluit? En ware die Benjamin slechts minder oppassend! Kon hij tot zijne verontschuldiging aanvoeren een geniaal doordraaijer te zijn! Maar neen; de lauweren, door Frans geplukt, zijn kruidenierslauweren. Frans is het ergste wat een voortvlugtig muzezoon, die de studie voor de kunst liet varen, overkomen kan: eene mediokriteit. De loopbaan, welke Frans gekozen heeft, moet zich den ongelukkigen vader voordoen onder de terugstootendste vormen. Zijn eenige overgebleven zoon een beunhaas onder de beunhazen geworden! Uitmunten in het opsnijden van deugdzame tiraden, het voorstellen van een onjeugdig jongeling, een in de maan gebakken dramatisch karakter! Toejuichingen van een onbevoegd publiek! Lieling van het minst ontwikkeld gedeelte der nederlandsche natie!

Doch geef acht dat deze belangwekkende, deze bijna tragische zijde van het geval, de aandacht van dominé Walker te eenemaal ontsnapt! Hij zou over Frans' tooneelspelen getobd en gejammerd hebben, ook al ware Frans een Garrick of een Talma gebleken. Hij had niet luider kunnen weklagen, al had Frans, in plaats van zich voorbeeldig te gedragen, schuldige amourettes aangeknoopt met het damespersoneel van alle nederlandsche schouwburgen te zamen; al ware hij een lichtmis, een drinker, een dobbelaar geworden. Den ouden predikant gaat het niet aan dat het verheven ideaal des tooneels vaak en gemakkelijk bezoedeld wordt. De levensvraag of zijn zoon een talent, een genie, een kunstenaar is, laat hem koel. Wat hem de vrees doet koesteren dat zijne grijze haren met smart ten grave zullen dalen, is alleen dat zijn zoon 'akteur' geworden is. Verder dan dit vooroordeel ziet hij niet.

In één woord, dominé Walker is een stumper. Niemand zou in de werkelijkheid met zulk een predikant omgang wenschen te houden. Als godgeleerde beteekent hij niets; als redenaar even weinig. Een getrouw herder wordt hij eerst, wanneer zijn hart door de droefheid gebroken is. Zijne vrouw behandelt hij als

eene huishoudster, en komt, na meer dan dertig jaren huwlijks, voor het eerst tot het inzicht dat zij, wat gemoed betreft, bóven hem staat. Zijne zwakheid als vader is fabelachtig. Als een schaaap laat hij zich scheren door twee ontaarde zonen: een deugniet en een doeniet. Schenkt de Hemel hem eindelijk een braven derden zoon, die geen ander gebrek heeft dan weerzin te gevoelen voor het ambt van godsdienstleeraar en liever de planken dan den kansel te willen bestijgen, hij zwicht voor eene antipathie boven welke menige hofjesjufvrouw zich verheven zou getoond hebben. Hij slingert den goeden Frans, die denken moet dat de oude heer door broodnijd gedreven wordt, weinig minder dan zijn vaderlijken vloek naar het hoofd.

Over de verdere personen en gebeurtenissen van den roman spreek ik niet, omdat zij slechts zijdelings den gemoedsstrijd van dominé Walker raken. De auteur heeft er zich op toegelegd van al de voornaamste hoofdstukken kleine, in zichzelf afgeronde novellen te maken, die zich dan weder op een of ander punt aan het grootere verhaal vastknoopen. Zoo krijgen wij de geschiedenis van Osterwolde's advokaat en notaris Mr. J. Muller Belmonte en zijne dochters; de geschiedenis van den ouden Don Juan Leuven van Houtenisse, die strikken spant aan Adrienne's onschuld; de geschiedenis van Adrienne zelf, en hoe deze, ten einde Don Juan te ontloopen, de vrouw van den jongen Adolf werd. Heengeslingerd door dit alles is de geschiedenis der bezoeken die dominé Walker te Utrecht aan zijne zonen gaat brengen; de geschiedenis van Hendrik's minnekozen in de herberg De Wildeman, met de gevolgen daarvan; eindelijk, het verhaal hoe Adolf, vóór hij als koloniaal naar Harderwijk vertrekt, zijne ouders den mantel komt uitvegen.

In den roman zelf vindt gij de verklaring hoe dit alles is kunnen uitloopen op de voortreffelijke bladzijden aan het slot: *Een lichtstraal in de pastorij*. Ik wijs er slechts op dat door Dr. Ten Brink aan dit boek buitengewone zorg is besteed, en hij zijne stof heeft opgevat als een dichterlijk onderwerp, eene dichterlijke behandeling waardig. De taal is die welke bij de pastorij van Osterwolde voegt: zuiver hollandsch, zonder andere dan hollandsche versierselen. De schildering van het landschap, van den tuin, van de vertrekken der pastorij zelf, boeit door

juistheid en soberheid van trekken. Het zeggen der kleine Adrienne: *Ik ben het verloren kind!* is, in verband met den titel en met de gemoedsbezwaren van den ouden predikant, een benijdenswaardige greep. De bedaagde predikantsvrouw verhaalt in één zinsnede een geheel vrouweleven, wanneer zij in ongekunstelde woorden tot haar echtvriend zegt: *Nog nooit heb ik je tegengesproken in de drie-en-dertig jaren van ons trouwen!* Gelukkige uitdrukkingen van die soort komen herhaaldelijk voor; reeds dadelijk in het eerste hoofdstuk.

Dat het karakter van den hoofdpersoon niet eene dier dwaze en brutale fotografien is, welke schrijvers zonder talent pogen te doen doorgaan voor schetsen naar het leven, heb ik reeds aangetoond. Dominé Walker is de onwaarschijnlijkste der predikanten, zoo men wil, en nogtans de waarschijnlijkheid zelf, niet alleen, maar eene beminlijke en dichterlijke waarschijnlijkheid daarenboven. Waarom? Voor een deel omdat de schrijver gelukkig was in zijn teruggaan tot het jaar 1849, zoodat hij uit de tot rust en helderheid gekomen herinneringen zijner eigen jeugd putten, en die heugenissen idealiseren kon, zonder aan de waarheid ontrouw te worden. Voor een ander deel omdat hij, op zijn tegenwoordigen leeftijd, gevoelt dat romans te schrijven kwâjongenswerk is, tenzij men zich een verheven doel voor oogen stelle, en door levenswijsheid en menschekennis aan vulle wat men aan goddelijk genie te kort komt.

De mate dier kennis, tentoongespreid in de karakterschildering van den predikant van Osterwolde, is ongemeen. Onder het kleed van den kerkelijken dignitaris klopt, in het beslissend oogenblik, het hart van een echtgenoot; onder dat van den echtgenoot, het hart van een vader; onder dat van den vader en grootvader, het hart van een mensch. Dominé Walker boezemt belangstelling in, omdat zijne gebreken die zijn welke kunnen zamengaan met een onbedorven menschelijken aanleg, en er deugden in hem schuilen van welke ieder onzer in zijne goede oogenblikken wenschen moet een deel te bezitten.

Het scheppen van zulke beelden behoort tot de voorregten der poëzie; en van die roeping toonde de auteur van het *Verloren Kind* zich te goeder uur doordrongen.

1879.

Justus van Maurik Jr.

Uit het volk. Amsterdamsche novellen en schetsen, door Justus van Maurik Jr. Amsterdam, 1879.

I

De heer Justus van Maurik Jr is, in weerwil zijner jonge jaren en betrekkelijk nog weinige werken, reeds zulk een goed bekende van het publiek, dat, wanneer ik zijn naam noem, mijne lezers aanstonds weten over wien ik spreek. Zoo schaarsch zijn tegenwoordig in Nederland de kluchtspelschrijvers met talent!

Van die bijzondere gaaf draagt ook het bundeltje novellen de blijken, waarin de heer Van Maurik nu onlangs, onder den algemeenen titel *Uit het Volk*, twee grootere en drie kleinere verhalen of schetsen bijeenvoegde, allen getrokken uit het lager leven te Amsterdam.

Een kluchtspel van de goede soort althans, menschkundig, vrolijk, nieuw, is de geschiedenis van den Jeremias Janssen, amsterdamsch winkelier in grutterswaren, raapkoeken, en lijnmeel, die, in gezelschap van zijn vriend Busman, amsterdamsch winkelier in hoeden en petten, op een regenachtigen zondag eene rotterdamsche suikertante zal gaan bezoeken, maar, doordat te elfder ure een man van meer aanzien en vermogen hem opdraagt meteen te zorgen voor twee honden, die van eene rotterdamsche tentoonstelling moeten afgehaald worden, het

doel van zijn reisje mist; - ofschoon het van achteren uitkomt dat juist die tegenspoed hem een buitengewoon en onverhoopt voordeel aanbrengt.

Hem of haar, die mij van optimisme zouden willen beschuldigen wanneer ik de komische kracht dezer vertelling onwederstaanbaar en haarzelf een meesterstukje noem, moet ik verzoeken hun oordeel op te schorten. Laat hen de proef nemen! Geen binnenkamer zoo naargeestig, waar, zoo *Een Vriendendienst* er door een huisgenoot aan de anderen voorgelezen wordt, de stroefste lippen zich niet tot een glimlach van welgevallen plooiën zullen.

Men moet zich door de zes of acht eerste bladzijden niet laten afschrikken. Zij verraden den nog ongeoeffenden schrijver, wien het geheugen sommige trekken speelt. De parapluie van Janssen's echtgenoot, in stilte door hem medegenomen naar Rotterdam, is de eenige bijzonderheid dier inleiding aan welke men aandacht heeft te schenken. Eerst met het optreden van den heer Bergkamp, den groothandelaar wien Janssen niets wil weigeren omdat hij ieder jaar bij Janssen de geheele provisie grutterswaren voor zijne schepen inslaat, begint de eigenlijke handeling.

Busman en de schuchtere Jeremias bevinden zich intijds aan het station van den Rijnspoorweg, en zullen met een ochtendtrein naar het oord hunner bestemming vertrekken. Het plaatsbureau wordt geopend. De vrienden reizen derde klasse:

‘ - 'k Zal voor jou meteen een kaartje nemen, Janssen - zegt Busman, - straks rekenen we wel af.

De toevloed van passagiers is intusschen vrij groot geworden, en Busman moet queue maken vóór 't loket.

Jeremias ziet van verre toe, en wenscht zich in stilte geluk dat hij zoo'n ferm reisgenoot heeft; want zijn vriend is in woordenwisseling geraakt met een heer die zich vóór hem wilde heendringen. Busman laat zich de kaas niet van 't brood eten, denkt Janssen, terwijl hij vol bewondering staat te kijken.

Plotseling voelt hij een hand op zijn schouder, en als hij zich omdraait om te zien wie 't is, weet hij niet hoe gauw hij zijn hoed zal afnemen. Een allervriendelijkste glimlach plooit zijn lippen terwijl hij zegt:

- Als ik nu toch kon denken dat u dat was, meneer Bergkamp, ben ik wát!

- 't Doet me plezier dat ik je hier nog tref, Janssen; ik kom juist van je huis, waar je vrouw mij vertelde dat je al naar 't station waart, - antwoordt de aangesprokene: een uiterst net gekleed en voornaam uitziend heer.

Met een open mond staart Jeremias hem aan; want hij begrijpt volstrekt niet wat mijnheer Bergkamp hem te zeggen kan hebben.

Vriendelijk lachend vervolgt de andere: - 't Komt je vreemd voor dat ik je hier opzoek, en daarom zal ik maar gauw zeggen wat daarvan de reden is.

Janssen's gezicht zegt duidelijk: - Asjeblijft.

- 'k Hoorde gisteren van mijn boekhouder dat je vandaag naar Rattendijk [Rotterdam] zoudt gaan, en ik dacht: dat tref prachtig, want Janssen is juist de man dien ik hebben moet; je kunt me een grooten dienst bewijzen.

't Gezicht van den grutter neemt een allervoorkomendste plooi aan, en zijn mond zegt:

- O, meneer Bergkamp, met genoeg - als u dan maar zegt wat 't is.

- 'k Zal je vertellen, Janssen: te Rattendijk is hondententoonstelling geweest, zooals je weet, en 'k heb voor de aardigheid er mijn twee honden naartoe gestuurd, - heden is de laatste dag, en de sluiting. Ik ga morgenavond naar buiten, daardoor heb 'k vandaag te veel te doen om zelf nog uit de stad te gaan, en 'k wou toch vóór dien tijd graag mijn tweetal weer thuis hebben. Nu dacht ik, dat jij wel zoo vriendelijk zoudt willen zijn de honden op 't tentoonstellingsterrein in ontvangst te nemen en ze door een besteller aan 't spoor te laten bezorgen. Hier heb je 't bewijs van inzending, - daar heb je entré op - en hier zijn de nummers van mijn honden: 'k heb ze voor je opgeschreven: N 203, dat 's Asa, een deensche dog, en N 110, Fight, een bull-terrier. Wil je zoo goed zijn?... en zonder een antwoord af te wachten drukt de heer Bergkamp hem de papiertjes in de hand, terwijl hij er bijvoegt: - Denk er om, Fight is een beetje lastig, vooral bij andere honden. En nu, adieu, bij voorbaat verplicht;

eventueele onkosten zal ik je natuurlijk in dank restitueeren...

En voordat Jeremias van zijn verbazing bekomt, is de heer Bergkamp in zijn vigilante gestapt en weggereden.' -

Die twee honden, dat spreekt, worden nu het uitgangspunt eener reeks kleine avonturen. Bij loeienden wind en stroomenden regen komen Janssen en Busman te Rattendijk aan. Nadat zij in een stations-koffijhuis zichzelf en jufvrouw Janssen's parapluie, die binnenstbuiten gewaaid is, wat opgeknapt hebben, begeven zij zich naar het tentoonstellingsterrein, waar het blaffen en bassen van een heirleger honden den armen Janssen, die een ingeschapen afkeer van deze dieren heeft, in eene onaangename, zenuwachtige stemming brengt. Een aristokratisch sekretaris van kommissarissen-der-tentoonstelling doet de verlangde twee exemplaren te hunner beschikking stellen; doch er heeft daarbij eene vergissing plaats. De nummers van den katalogus komen niet overeen met het volgnummer der inzendingen. Janssen en Busman krijgen twee verkeerde honden mede. Terwijl zij dien tengevolge in twist geraken met een vrolijk duitsch heer, eigenaar van het wederregtelijk weggevoerd tweetal, heeft een keeshond, vastliggend in een hok, zich meester gemaakt van den achterzak van Janssen's jas, waarin door juffrouw Janssen een broodje met rookvleesch was gestoken. Het misverstand heldert zich op, en de echte nummers van den heer Bergkamp, N 110 en N 203, komen voor den dag.

Asa is een groote, leeuwesterke deensche dog, die met Busman aan den loop gaat en, bij den uitgang van het tentoonstellingsterrein, met ketting en al zich weet los te rukken uit Busman's greep. Janssen volgt met den bull-terrier Fight, wiens slepende gang en gluisperige oogen aanvankelijk niets kwaads doen vermoeden. Bekommerd over het verlies van Asa, zoeken de twee winkeliers alweder troost in een koffijhuis. Doch hier dreigt de klucht een treurspel te zullen worden.

Fight, die onder Janssen's stoel aan een ketting ligt, krijgt de zwarte poes der buffetjufvrouw in het oog en te pakken. Woedend gevecht, eindigend met den dood der kat. Alleen door Busman's tegenwoordigheid van geest wordt Jans-

sen uit eene netelige positie en, tegelijk met Fight, uit het koffijhuis gered. Op straat ontmoeten zij een politie-agent, die hunne vragen naar den voortvlugtigen Asa met de mededeeling beantwoordt dat Asa opgepakt, en door de goede zorgen van het politiebureau teruggebracht is naar - het tentoonstellingsterrein. De inlichting blijkt juist te wezen.

Eindelijk en ten laatste geraken Janssen en Busman in het ongestoord bezit der twee honden van den heer Bergkamp, en bezorgen die aan den trein. Doch intusschen is de geheele voor- en de geheele namiddag verlopen, zonder dat óf Busman óf Janssen de voorgenomen bezoeken aan hunne bloedverwanten hebben kunnen brengen. Zij beproeven nog, meteen vroegeren trein, tegelijk met de honden, naar Amsterdam terug te keeren; doch hunne retourbiljetten derde klasse zijn alleen geldig voor een lateren en laatsten. Zonder het aangezigt zijner erftante ook maar aanschouwd te hebben; zonder de parapluie zijner vrouw (Busman zal haar in stilte laten repareren); komt Janssen 's avonds óver tienem weder thuis, moede als een hond, verkleumd van het hondeweêr, en in gedachte het hondebaantje verwenschend dat hem door den heer Bergkamp opgedragen werd.

De schrandere lezer heeft aanstonds opgemerkt welke aangename verjongingskuur, in deze geschiedenis van Jeremias Janssen, de legende van Pieter Stastok en Pieter Spa ondergaan heeft. Ook Van Maurik geeft ons den nederlandschen lummel, onschadelijk en onbevattelijk, braaf en zot, goedhartig en vreesachtig, een wezel en een ezel in één persoon. Maar hij geeft ons de oude fabel in een nieuw kleed. Omtrent de dagteekening van het verhaal kan geen misverstand overblijven. De honden-tentoonstelling doet ons onmiddellijk begrijpen dat wij met Jeremias Janssen aan den ingang eener latere beschavingsperiode staan.

II

Justus van Maurik's verdere novellen kunnen op dien lof geen aanspraak maken. Na en naast de haarlemsche inkleeding van die der *Camera Obscura*, heeft de amsterdamsche der zijne geen reden van bestaan. Het is verdrietig, onder den naam van Mie de Porster of Toon den Straatmuzikant, altijd weder de geschiedenis van het Diakenhuismannetje te moeten overlezen, verstocken van den klassieken stempel waarmede eens en voor altijd Hildebrand haar merkte. Het eigenaardig amsterdamsche der kleine wereld, waarin Van Maurik ons verplaatst, is noch eigenaardig teekenachtig, noch eigenaardig geestig, noch eigenaardig dichterlijk. Voor een *slang*-woordenboek mogen sommige uitdrukkingen zeker belang hebben, de litteratuur kan deze varianten missen.

Gelukkig voor den auteur kunnen zij ook door hém gemist worden, en beloven zijne *Tooneelstudien*, zijne *Pakketten voor Dames*, zijne *Bittere Pil*, zijn *Janus Tulp*, voor de toekomst betere dingen. Een dier blijspelen wordt door hemzelf omschreven als een 'dramatische grap in twee bedrijven:' uitmuntende kwalifikatie, dunkt mij, tot aanduiding van het geheele genre. Met uitzondering van *S of Z*, zijn laatste werk, waarover nader, zijn Van Maurik's spelen meer dramatische grappen dan blijspelen; en zij danken aan die eigenschap hare plaats onder de jongste voortbrengselen onzer letteren.

Ik behoef slechts de *Gedichten* van den Schoolmeester en de *Snikken en Grimlachjes* van Piet Paaltjes te noemen, om voor deze stelling instemming te verwerven. De oorspronkelijkste zijde onzer litteratuur is de klucht. In tijden dat wij niets anders weten te leveren, blijft *die* ader vloeijen. De heer Van Maurik zal nog veel hollandsch moeten leeren, voor hij den Schoolmeester op zijde komt; zichzelf nog veel hooger onderwijs moeten geven, eer hij Piet Paaltjes evenaart. Maar hij heeft een talent van dezelfde autochthonische soort. Ik meen dit bewezen te hebben door de geschiedenis van Janssen; het blijkt nog duidelijker uit de voor het tooneel geschreven stukken.

Tooneelstukken zijn het eigenlijk niet. Die heeft zelfs Bredero

niet kunnen maken. Overal waar de klucht niet op den voorgrond treedt, is bij Van Maurik de stijl óf schoolsch óf grof; de taal ondragelijk. *Tooneelstudien* is, in den vorm van zangstukjes of coupletten, doorvlochten met rijmelarij van eene ergerlijke soort. In *Pakketten voor dames* lijdt de handeling jammerlijk schipbreuk. Het doel der *Bittere Pil* wordt zoo kwalijk bereikt, dat wij advokaat Arthur en dokter Waldemar met ieder bedrijf slechter opgevoed gaan vinden; met ieder bedrijf krachtiger partij gaan kiezen voor de vrouwelijke emancipatie in het algemeen en de mishandelde Thekla in het bijzonder. *Janus Tulp* zou niet ten einde te brengen zijn zonder de hulp van Barend, den bediende, die in de twee laatste bedrijven eensklaps hoofdpersoon wordt en voor zich beslag legt op het weinige belangwekkende dat in de handeling nog overgebleven is. Als tooneelstukken zijn deze vier werken, de twee kleinere en de twee grootere (een vijfde: *Eens gekocht blijft gekocht* kwam mij niet in handen), onherstelbaar misbouwd.

Doch met zulk een oordeel mag de kritiek een schrijver niet afschepen die wel is waar niet schrijven, niet dichten, niet zamenstellen kan, maar daarentegen datgene bezit wat de besten hem benijden mogen: eene nationale komische kracht, welke, al is het maar in één of twee tooneelen, overweldigt en medesleept. *Tooneelstudien* is misschien niets dan een voorwendsel om een acteur van talent gelegenheid te verschaffen, achtereenvolgens in drie of vier karakters op te treden. Maar de opzet van *Pakketten voor dames*, maar het tweede tooneel, tweede bedrijf, tweede tafereel der *Bittere Pil*, maar het geheele eerste bedrijf van *Janus Tulp*, is éénig in onze dramatische litteratuur van den nieuweren tijd. Justus van Maurik behoeft in die partijen niemands mededinging te vreezen. Een nieuw gebied is daarin door hem voor het tooneel veroverd. Dit is eene beperkte, maar degelijke verdienste.

Het getuigt van zin voor het komische in sommige hedendaagsche nederlandsche toestanden, zich eene advertentie in de dagbladen te denken waarbij aan ouders en voogden, aan jonge weduwen en jonge dochters, die voor één rijksdaalder zich een dusgenaamd dames-pakket aanschaffen, als lokvink wordt voorgespiegeld: 'Een bon voor een echtgenoot, jonkman van

zeven en twintig jaar, goed van uiterlijk en inborst, en bezitter van een kapitaal van *f* 10,000, dat hij als huwelijksgoed medebrengt.' Weinig satiren der heerschende nationale zeden zijn zoo onschuldig vrolijk, en tegelijk zoo scherp of juist, als deze.

Niet minder aanschouwelijk treden de gebreken der tegenwoordige nederlandsche dienstbodewereld aan het licht, wanneer drie keukenprincessen, - potsierlijke menaden geworden door overmaat van koffij en overmaat van pons, - verdubbeling van loon, verdubbeling van vrijheid, en algemeene emancipatie komen eischen. Het is als eene lachwekkende ontploffing van al hetgeen er domst en zelfzuchtigst in de lagere standen onzer maatschappij broeit of schemert.

En wat dunkt u van den kleinen, ouderwetschen, amsterdamschen barbier, tevens aanspreker, die door eene onverwachte erfenis aan het hoofd van drie ton gouds komt, of waant te komen? Voorwaar, geen der aandoeningen, der opwellingen, door Justus van Maurik in deze beelden geschilderd, is vleijend voor de nederlandsche volksklasse. Wij wonen het openbaar worden van gevoelens bij die; van hetgeen in de dierewereld voorvalt, maar weinig verschillen. Doch er is zoo veel geest en zoo veel leven in dit lagere! De keus der trekken is zoo gelukkig! Janus Tulp is zulk een volmaakt barbier! Het gebaar waarmede hij, eensklaps rijkgeworden, zijne mede-aansprekers voortaan 'kraaijen' noemt en hun zijn steek achterna werpt, is zoo verrassend menschkundig!

Er worden tegenwoordig in Nederland vele pogingen aangewend om het nationaal tooneel een weinig op te beuren. Een gering aantal oorspronkelijke werken droegen daartoe het hunne bij. De heer Van Maurik was vruchtbaarder, en had meer succès, dan al de anderen te zamen. Is dit een bewijs dat alleen de klucht in Nederland tieren wil? Zeker niet; maar wel schijnt er uit te volgen dat men, om het publiek aan zichzelf te ontvoeren, in alle dramatische genres bovenal naar het dramatische heeft te streven. Slechts in enkele op zichzelf staande tooneelen, hoogstens in één geheel bedrijf, wordt die eisch door den heer Van Maurik vervuld. Maar *dat* hij dien vervult, en *dan* vervult, is eene leerzame vingerwijzing voor zijne mededingers en voor hem.

Het blijspel *S of Z* schijnt mij toe het gevoelen te wettigen dat de heer Van Maurik aan eene groote mate van vrijmoedigheid, vrucht van reeds behaalde overwinningen, een levendig besef paart van hetgeen hem nog ontbreekt. Zijne andere tooneelstukken, zoo even genoemd, ken ik alleen uit libretto's: *S of Z* las ik niet, maar zag ik vertoonen. Zeer mogelijk ondergaat mijn oordeel den invloed van dit verschil van kennismaking.

Mijn hoofddruk is geweest dat de krachten der vertooners noch toereikten om de zwakheden van het stuk te verbergen, noch om aan zijne buitengewone verdiensten regt te laten wedervaren.

Er komt in *S of Z* een bediende van leeftijd voor, wiens maatschappelijke positie hem veroorlooft plat amsterdamsch te praten, en die van deze vrijheid, op den avond waarvan ik spreek, een zoo gelukkig gebruik maakte dat hij mij toescheen de natuur te baat te hebben. Brengen wij Nederlanders in den regel zulke wangeluiden voort, dat wijzelf er doof voor geworden zijn? Ik weet slechts dat alleen die oude knecht in zijne rol was. De anderen, de beschaafde dames vooral, schenen met de welluidendheid voor goed in onmin te leven. Welke haaltjes! Welke bij den kruiwagen geborgde klinkers en medeklinkers! Zoolang niet aan het hoofd eener nederlandsche tooneelschool een persoon geplaatst wordt die, in de keel der leerlingen, deze verfoeilijke klanken desnoods met lapis infernalis uitbrandt, zoolang kunnen zelfs jeugd, schoonheid, of natuurlijk talent, den nederlandschen schouwburg niet weder in aanzien brengen.

De heer Van Maurik vindt al het amsterdamsche zoo buitengewoon; maakt er zooveel studie van; bijna zeide ik: gaat er in zulke mate zich aan te buiten, - dat hijzelf vermoedelijk dit misbruik in de hand werkt en het helpt bestendigen. Moge bij hem, besmet met het pek van zijn omgang, de verzekering alsnog eene goede plaats vinden dat de amsterdamsche uitspraak misschien de leelijkste van geheel Nederland is, en hij zichzelf eene ondienst bewijst door mede te werken tot hare verbreiding!

Aan den anderen kant kunnen zijne vertooners hem beschuldigen, in sommige opzigten, het onmogelijke van hen gevergd

te hebben. De twee eerste bedrijven van *S of Z* zijn zoo ledig, zoo ijl, dat zelfs de beste tooneelspelers die expositie, welke geen expositie worden wil en pas in het derde bedrijf zich daartoe aangordt, slechts met moeite vullen kunnen.

Men hoort talentvolle, doch niet vruchtbare schrijvers, journalisten geworden door den drang der omstandigheden of van eene misverstane roeping, hun ambacht menigmaal verwenschen; hoort hen de pers verwijten, in één uur den arbeid van vele dagen en nachten meedogenloos te verslinden. O die couranten, luidt hunne jammerklagt, zij *vreten* kopij!

Wie voor het tooneel durft schrijven, moet er zich op voorbereiden dat ook hem die verzuchting vaak ontsnappen zal. Doch er valt niets aan te veranderen. Het tooneel vreet taal en stijl, vreet vernuft en gemoed, vreet handeling en vinding. Wie bij het opgaan van het gordijn, gelijk de heer Van Maurik in *S of Z*, het publiek met een minimum van dit alles tevreden zoekt te stellen, komt er niet. Hij mag van geluk spreken zoo, in den loop der vertooning, hem gelegenheid wordt geschonken zijne schade weder in te halen.

Het onderwerp dezer komedie, moet ik herinneren, is de al dan niet geregtvaardigde vooringenomenheid, algemeen christelijk van schering, nederlandsch en amsterdamsch van inslag, tegen het trouwen van christenmeisjes met joodsche mannen. Het israëlitisch element is in de nederlandsche tooneelwereld zoo sterk vertegenwoordigd, dat de schrijver moeijelijk eene stof had kunnen kiezen geschikter om zijne vertooners aangenaam te stemmen. De jonge dame, die ik de rol van het christenmeisje vervullen zag, drukte den joodschen type zeer krachtig uit. Zij moest in meer dan gewone mate er schik in hebben, dacht mij, op de planken zich voor een keer te kunnen wreken over het onregt der werkelijkheid. Doch juist van dit gedeelte der vertooning kwam weinig terecht. Het vermomd christinnetje bleef een jodinnetje. Niet de helft van den indruk werd teweeg gebragt, waarop het voorafgaande uitzigt geopend had.

Het heeft mij namelijk getroffen dat de heer Van Maurik, in dit nieuwe blijspel, niet slechts met loffelijke eerezucht er naar streeft een démenti te geven aan hen die hem enkel in

de klucht sterk achten, maar dat hij ook, binnen de grenzen van het stuk zelf, bij toeneming zich beter komedieschrijver toont. In het voorlaatste bedrijf wordt eene hoogte bereikt die, waren de vertooners voor hunne taak ten volle berekend, eene aangrijpende werking doen zou. Door eene stoute invallende gedachte laat de hoofdpersoon een misverstand rijzen en voortduren dat, zoo in het laatste bedrijf niet eene vrolijke oplossing volgde, den toeschouwer ontstemmen zou, maar, gehouden binnen de maat en grenzen van het blijspel, het door den schrijver geteekend vooroordeel beligchaamd voor ons doet optreden in zijne volle onnatuur, zijne onstichtelijke wanbeschaving, en zijne belagchelijke wreedheid. Ik vond dit tooneel bewonderenswaardig, en moest in gedachte den schrijver benijden die, zonder litterarische vorming, zonder akademische opleiding, met de hulp van geen andere studeerkamer dan het werkelijk leven en de openbare straat, zoo iets voortreffelijks had weten voort te brengen.

Mijne slotsom is dat de heer Van Maurik voortaan het alleen zichzelf zal te wijten hebben zoo hij de verwachtingen, door hem opgewekt, niet vervult. Aan een talent als het zijne, zoo *genuine* zouden de Engelschen, zoo *primesautier* de Franschen, zoo *naturwuchsig* de Duitschers zeggen (op zijn aarlanderveensch noem ik het een talent van den kouden grond), kan de kritiek van derden weinig diensten bewijzen. Zelfkritiek en de openbare meening zijn zijne veiligste gidsen; vallen en opstaan de natuurlijke weg zijner ontwikkeling. Mits de Amsterdammer in den schrijver meer en meer Nederlander, de Nederlander meer en meer wereldburger worde; mits hij voortga, in eene taal van eigen vinding, de uitkomst van eigen nadenken en eigen waarneming te kleeden; mits hij geen gelegenheid ongebruikt late in de eischen en voorregten van het tooneel telkens dieper door te dringen, - is er geen reden waarom zijn naam mettertijd, in de nog magere geschiedenis onzer dramatische litteratuur, niet de waarde eener dagteekening bekomen zou.

1880.

C. Terburch.**Hildegonde van Duyvenvoorde, en andere novellen, van C. Terburch.
Utrecht, 1879.****I**

De Franschen volgen eene innemende wijs van prijzen wanneer zij van een jongmensch zeggen: dat hij niet is *un enfant ordinaire*. Ondanks den eenvoud der bewoordingen, meenen zij er eene hooggestemde lofspraak mede; en zelfs met die schijnbaar afgepaste hulde zijn zij zoo zuinig, dat er stilzwijgend nog eene voorwaarde aan verbonden wordt. Wie zich het compliment waardig maken wil, moet niet alleen iets buitengewoons verrigten of voortbrengen, maar tevens het vermoeden wekken dat het bij die eerste gelukkige proef niet blijven zal.

Dit is ook het voorbehoud, dunkt mij, waaronder men het zeldzaam talent heeft te begroeten en te aanvaarden, doorstralend in de novellen van C. Terburch. Zoo het bundeltje blijken mogt alles of het beste te bevatten wat de schrijver in zijne mars voert, dan zou die ééne zwaluw geen zomer maken. Wordt het daarentegen, bij meer oorspronkelijkheid, spoedig gevolgd door nieuwe proeven van dezelfde kracht, dan verdient het te worden aangemerkt als eene kleine gebeurtenis.

Met meer oorspronkelijkheid bedoel ik dat deze nieuwe zwaan

in den vijver der nederlandsche letteren somtijds met zijne sierlijke bewegingen te zeer aan een beroemd voorganger denken doet, wiens laatste zang ons nog dagelijks in de ooren klinkt. Terburch's novellen zijn geschreven, gedacht, en gevoeld, niet slechts alsof het handschrift, vóór het ter perse gaan, door Potgieter ware nagezien, maar alsof Potgieter ze alle drie, en woord voor woord, den auteur had ingefluisterd. Deze onbetwistbare verdienste is er eene met twee handvatsels. Het verraadt een ongemeenen smaak, te willen drinken uit het fijngeslepen glas van een ander; een ongemeeneren, zelf zulk een glas te willen zijn, of het te willen bezitten.

Doch ontgeven wij ons tot nader orde die kritiek. De novelle *Van den Uilenburgwal* (de laatste van het drietal) bestaat grootendeels uit een verhaal, door een jongeren broeder aan een ouderen gedaan, en dat bestemd is, in het voorbijgaan, ook het beeld eener beminlijke overleden moeder te schilderen. Of liever: aan het portret dezer dame van leeftijd wordt zooveel zorg besteed; het bepalen van het karakter eener jeugdiger dame, eigenlijk de heldin der geschiedenis, voor zulk een groot gedeelte aan onze verbeelding overgelaten; dat wij onwillekeurig meer aandacht aan moeder en zoon, dan aan de aanstaande schoondochter schenken. De plaats luidt als volgt:

‘Eén avond vooral, op twee na de laatste die wij te zamen doorbrachten, is mij onvergetelijk. Mama lag na den eten in de voorkamer - onze oude geliefde voorkamer, hier vlak boven - op de sofa en ik zat, gelijk ik als kind zoo dikwijls plag te doen, op een lagen stoel bij haar. Zij hield hare hand op mijn hoofd, en wij praatten innig vertrouwelijk met elkander over vroeger tijden en over mijne toekomst. Anna liep af en toe, bezig het theeblad gereed te zetten en allerlei kleine schikkingen te maken. Het schemerde en begon reeds donker te worden.

- En zoo gaat ge weder van mij weg! - zeide moeder. - Ik wenschte dat ik eene vrouw voor u had - dan zou al dat reizen en trekken wel voor goed uit zijn.

- Ik weet niet moeder! - lachte ik. - De kunst is mijne eerste liefde, en mijne vrouw zou in die liefde moeten deelen, of 't zou nooit gaan tusschen ons. En waar vind ik onder onze nederlandsche meisjes een, dat wezenlijk hart heeft voor mijne

kunst? De bekende schilderessen natuurlijk daargelaten. En er zou ook een algemeen kunstgevoel in hare ziel moeten leven - gevoel ook voor de poëzie van het woord en de schilderijen der taal! Een *merle blanc*, in één woord. Het ergste is, dat zij met mij aan 't reizen zou gaan, dat spreekt van zelf!

- Uwe eischen zijn inderdaad hoog, - hervatte moeder. - Eén troost is het mij, dat gij ze als onnutten ballast overboord zult werpen, zoodra uw hart getroffen is. Trouwens, eene vrouw met smaak en gevoel, ook zonder zelve kunstnares te zijn, zou....

- Mij ongetwijfeld tot op zekere hoogte bevredigen - viel ik in. - Nu, lieve moeder! *zulk* eene vrouw, Goddank! heeft mij van der jeugd aan bemoedigd en geleid, en haar behoef ik niet eerst te gaan zoeken. - En ik kuste haar hartelijk.

- Neen mijn jongen - hervatte zij - wat ik voor u als kind en knaap geweest ben, kan ik nu niet meer zijn. Gij en uwe tijdgenooten spreekt, denkt, ik zou haast zeggen *gevoelt* anders dan wij in vroeger jaren, en het is voor mij even onmogelijk mij te verplaatsen in uwe tegenwoordige wijze van zien, als het ten minste u gemakkelijk valt, in den geest dien ouden tijd mede te leven.

- Was ik er in geboren, moeder! Of liefst vroeger nog. Gelukkig zij, die Abraham Blankaart en Saartje gekend hebben. Het is tegenwoordig *ton*, op den pruikentijd te schimpen, ofschoon men niet eens in staat is een behoorlijk ijzeren hek te leveren voor een buiten. Toen waren er nog vormen en lijnen te zien, als men 's ochtends de oogen opsloeg...

- En in dit huis dan niet? - plaagde moeder.

- Welk een ziel vol zwarte ondankbaarheid zou ik moeten hebben, om dat te miskennen! Maar ach, dit huis is de stad, is het land niet, en zelfs hier kan men op stille avonden het spoorfluitje hooren... Zoodat ik maar zeggen wil, moeder! dat mijn vrouwtje van zelf meê op den trein zou gaan...

- In dien verfoeiden spoortrein! Ja beste, ik vrees het ook; dus zal ik mij er maar in schikken. Als ik u maar wederzie, - voegde zij er zuchtend bij. -

De novelle, waaraan dit fragment ontleend is, munt niet door kunstige samenstelling uit. Het is een verhaal *in* een verhaal; eene voltooide geschiedenis, aangeschoven tegen eene

onvoltooid geblevene. De vertelling heeft bovendien iets van een pleidooi. De schrijver dicht eene variatie op een geliefd thema: de nietigheid van het verschil van stand, waar gemoed zamengaat met opvoeding, en zelfs waar opvoeding ontbreekt. De verheerlijking der bakkersdochters, in één woord, weleer als voorbeeld aangehaald door een vaderlandsch marine-officier. Doch wat distinktie van gevoelens en keurigheid van taal betreft, vind ik de bladzijde buitengewoon. Onze letteren mogen veel eischen, veel verwachten, van een schrijver met zulk een aanleg.

II

Onder een anderen vorm straalt in *Eene Beproeving* hetzelfde maatschappelijk optimisme door. Hier staan, wat fortuin en geboorte betreft, de jonge man en de jonge vrouw gelijk. Ook de twee karakters voegen bij elkander. Het eenige, wat scheiding tusschen hen maakt, is een onecht voorkind - niet van haar, maar van hem.

De minst zwaartillende Nederlanders zullen het aannemen van zulk een bastaardje, door de wettige echtgenoot, dochter uit een aristokratisch geslacht, zoo niet volstrekt onmogelijk of ondenkbaar, dan toch zeer gewaagd, zeer fantastisch, zeer moeilijk uitvoerbaar achten. Niet alzo onze novellist. Deze laat de jonge vrouw bij zichzelf een paar vooroordeelen overwinnen; laat in haar gemoed eene edelmoedige opwelling bovenkomen, - en de zaak is beklonken.

Doch teregt zal men beweren dat deze te gunstige gedachten omtrent de algemeene welwillendheid der zamenleving geen litterarisch gebrek vormen, en eene novelle voortreffelijk geschreven kan zijn, al speelt de jeugd of de groene ouderdom des auteurs hem sommige trekken. Althans, de schoonheid van détails als deze wordt er niet door verminderd:

‘Het *diner*, waartoe de meer intieme kennissen waren genoodigd, had plaats gehad; de *soirée* moest nog komen. De oudere dames van het gezelschap hadden zich, na eenige schreden in den tuin, naar de groote zaal begeven; de jonge meisjes doolden daar nog rond, bij groepjes of in paren; van de heeren

hadden eenigen zich bij haar gevoegd; anderen waren eene wandeling buiten het dorp gaan doen; enkelen waren gaan rooken onder de veranda.

Johan Grovestins, die zich eerst bij deze laatsten aangesloten had, was alras onder een of ander voorwendsel opgestaan en slenterde lusteloos droomend naar het achterste gedeelte van den tuin. Met de handen op den rug en de oogen op het voetpad tusschen twee hooge glad geschoren dorenhagen voortgaande, werd hij plotseling uit zijne mijmering opgeschrikt door de muzikale stem van zijn tafelbuurmeisjen. Hij bleef verrast staan. De ietwat doffe, maar niet onaangename stem zijner zuster antwoordde; de andere repliceerde; het scheen eene warme gedachtenwisseling... daar sloeg het tweetal, arm in arm, den hoek om. Een rozeroode wolk van lichte, zwevende stoffage golfde om de slanke gestalte der blonde Ernestine van Oldenburgh; in stemmige zwarte zij, met een sierlijk kruisje van fil-de-grain aan een zwart fluweel lint om den hals, ging de rijzige brunette, Marie Grovestins. *N' st-ce pas, ma chère!* had de zestigjarige douairière Van Linderode tot mevrouw Van Oldenburgh gezegd: *l'aurore, et l'étoile du soir?* En werkelijk deed de vergelijking de waarheidsliefde der douairière geen oneer aan.

De jonkman had intusschen nauwelijks tijd om zich van zijne indrukken rekenschap te geven.

- Wat zegt gij, Johan! - sprak zijne zuster hem aan; - ligt het geheele verschil tusschen roomsch en onroomsch niet in de goede werken?

- Wel zusjen, - antwoordde Johan, terwijl hij zich aan hare zijde voegde en het drietal verder wandelde: - mij dunk, dat is eene vrij diepzinnige kwestie, zoo kort na het dessert. Hebt gij de freule de nieuwe volière al laten zien?

- Wij zijn er langs gegaan, - zeide Ernestine: - maar u moet mij niet kwalijk nemen, mijnheer Grovestins: al klinkt het in onzen tijd van dierenbescherming misschien wat banaal, ik zie vogels liever in de boomen... hoor!

Men bleef staan. Een late nachtegaal hief aan. Door de bladeren van den bruinen beuk, waaronder de wandelaars waren aangekomen, tintelde reeds maanlicht, en het speelde in de

blonde lokken welke onder het witwollen fichuutje om Ernestine's kopje uitgluurden, en in de gouden broche op haar borst. Geuren van kamperfoelie en rozen dreven bedwelmend rond. Zelfs Marie had den moed niet, om de goede werken weder op te halen.

De nachtegaal zong en zong; de zwellende tonen trilden hem in het hart. Waaraan hij dacht wist Johan zelf niet; en dat zijne oogen geen sekonde van Ernestine's aandachtig luisterend hoofdje werden afgewend, wellicht evenmin. Of zij het plotseling gevoelde?

- Het wordt koel, zeide zij, zich dichter aan hare gezellin drukkende. - Laten we naar binnen gaan.' -

Welk eene zonderlinge taal is toch ons goede hollandsch! Hoe vruchteloos beproeven wij, den vreemdeling daarvan een denkbeeld te geven! Vriend Terburch schrijft eene kunstmatige, bestudeerde, bij de 17de eeuw geborgde soort van proza; zoo verschillend, zelfs van de meest beschaafde nederlandsche spreektaal, dat wie onzer in het dagelijksch leven zich aldus waagde uit te drukken, onuitstaanbaar zou gevonden worden. Toch is alleen zulk proza leesbaar, en begint eerst bij ons de kunst van schrijven waar zij bij andere volken dreigen zou in gemaaktheid te ontaarden. Niemand zou wenschen dat het zamenstellen van hollandsche boeken voortaan nagelaten werd, - tenzij van boeken over onderwerpen die smaak en bevalligheid missen kunnen. Maar het is en blijft eene tamelijk doellooze inspanning; en naarmate onze geest allengs meer bestanddeelen der europesche beschaving in zich opneemt, wordt ons onvermogen daarvoor de passende, nationale, voor de vierschaar van den stijl bestaansbare uitdrukking te vinden, telkens grooter. Hoe bekoorlijk ook, het hollandsch van Terburch en de zijnen is eenvoudig geen gangbaar hollandsch. Het zijn de lijnen en de toetsen onzer oud-vaderlandsche schilder-school, door het glas nage trokken op een blad papier.

III

Terburch's fraaiste novelle vind ik die welke het titelblad vermeldt. Ook weder in de geschiedenis van Hildegonde van Duyvenvoorde ziet men het idealisme van den auteur, als met zevenmijlslaarzen, heenstappen over sommige maatschappelijke verhoudingen welke in de werkelijkheid voor versperde doorgangen gelden, vol klemmen en voetangels. Doch dit zij zoo. De schoonheid van het verhaal ligt gedeeltelijk in het natuurlijk tragische der handeling, teweeggebracht door het kiesche in wederzijds onderdrukte gevoelens; voor een ander deel schuilt zij in de gelukkige trekken eener idylle uit de kinderjaren, door welke het treurspel naderhand aankomt. De kritiek is het uitschrijven van dit episodetje den schrijver schuldig:

‘Toen de kleine Hilda (het predikantsdochtertje van Oosterweert, in het Limburgsche) negen jaar oud was en van hare moeder geleerd had wat deze haar meende te kunnen leeren, werd zij naar de school gezonden, waar protestantsche en roomsche jongens en meisjes te zamen door den ouden meester Arnoldts, een in zijn vak voor die dagen ongemeen bekwaam man, in 't lezen, schrijven en cijferen en andere kundigheden werden onderwezen. Het was een gewichtige dag voor haar, en men had met haar vriend Guillaume, het zoontje van den notaris, die twee jaar ouder en reeds aan het derde rekenboekje was, afgesproken, dat hij haar zoude komen halen. De jeugdige ridder, niet weinig met zijnen last verheerlijkt, had een paar kameraads het blijde vooruitzicht verteld. De onvoorzigtige! Hij had geen acht geslagen op den listigen Koen, den twaalfjarigen pachterszoon, die zijne vertrouwelijke mededeelingen had afgeluisterd.

Het was een overheerlijke morgen toen de kleine Hilda aan de hand van haren vader en telkens omziende naar moeder, die haar in de deur staande bemoedigend nawuifde, het kerkpad opging, waar zij haren togtgenoot ontmoeten zou. Het was Mei, met den zonneschijn, de geuren, de tonen, waarvoor men alleen als kind de rechte zintuigen bezit, die het hart nimmer vergeet en steeds vruchteloos terugzoekt. Guillaume deed zich voorwaar niet wachten, en het was een lust den hoogen blos

en de schitterende zwarte kijkers te zien, waarmeê hij, zijne muts in de hand, naar de vriendelijke vermaningen om toch vooral bedaard te zijn en geen kattedwaad langs den weg uit te halen, stond te luisteren. Eindelijk had de vader zijn dochtertje vaarwel gekust, haar geleider hartelijk op den schouder geklopt, en den terugweg aanvaard.

Daar waren zij dan alleen, en lustig stapten zij voort; jong en bevallig in al den glans hunner onschuld, te midden van een Paradijs dat hen van alle kanten toelachte. Guillaume vertelde van meester, van zijne kameraads, van den valschen pachterszoon, dien hij de vorige week nog zoo geducht had toegetakeld, omdat hij het arme Wimpje, dat met een kruk liep, een stok tusschen de beenen geworpen had, zoodat het weerloos schepseltje met het hoofd op een scherpen steen te land was gekomen. Met bewondering en afgrijzen hoorde het meisje deze en dergelijke verhalen aan, op hare beurt hem hare nieuwe boekentasch en de daarin verborgen schatten toonende. - Zoo liepen zij onder vroolijk gebabbel den heuvel op, die hen van het bosch scheidde, aan welks andere zijde de school lag.

Hoeveel was er te zien in 't koele bosch! Grillige paddestoelen, krassende gaaijen, oolijke eekhorens, die van een hoogen tak op het paartje nedertuurden - ja, wat al niet! En hoe moedig ging Guillaume de adders voorbij, die daar op een plekje onbegroeid zand in de zon lagen te bakeren; en welk een manlijk, trotsch gevoel schoot er hem door de borst, toen zijne beschermeling, schuchter omkijkende, zich dichter aan zijne zijde drong...

Door de donkere boomgroepen, over woest dooreengeworpen steenblokken, bruiste de beek, waarover een vonder naar den glooienden overkant en de niet ver meer verwijderde school voerde. Reeds reikte onze ridder zijne dame tot den overtocht de hand, toen hij met schrik bemerkte, dat de geheele vonder verdwenen was. Dit was het snood bedrijf van den wrokkenden Koen... Maar de edelmoedige knaap giste, dat de regen van voor eenige dagen de beek had doen zwellen, zoodat de kunsteloze brug was weggeslagen. Intusschen goede raad was duur, en verlegen zag Paul Virginie aan, die met haar vin-

gertje aan de lippen, reeds bedrukt genoeg op een terugtocht scheen te zinnen. Maar zoo gemakkelijk gaf haar leidsman zich niet gewonnen.

- Laat zien of ik u dragen kan! riep hij uitdagend; en van zijn rechterarm een zetel makende, met den linker tot rugleuning, verzocht hij haar, zijn hals stevig te omvatten... Waarlijk, het ging! - Haastig slingerde Guillaume zijn schoenen naar den overkant in eenige struiken, zoodat ze niet konden terugrollen in het water, wrong zijne kousen in de reeds volgepropte zakken, stroopte zijne broekspijpen tot over de knieën op, en gaf zich met zijn lieven last te water.

Het rees hem niet meer dan een hand of twee, drie, boven de voeten; maar de bedding der beek was breed, en er ging een vrij sterke stroom. Stap voor stap, langzaam en voorzichtig, ging het over de glibberige, scherpkantige steenen voort; het borlende, schuimende water verdoofde het gezang der vogelen in de overhangende takken der sparren en beuken, waardoor dartele tikjes zonlicht vielen op de uitstekende spitsen der bemoste klompen rots; en met trillende armen, zwoegende borst, op elkander geklemde lippen, zag de kleine held reikhalzend naar den oever heen. Eenige schreden nog - bijna gleed hij uit - was dat een forel die hem tusschen de voeten doorschoot? - het schemerde hem voor de oogen, en instinktmatig omvatte Hilda vaster zijn hals... Een zachte kreet - daar strompelde hij, eindelijk, eindelijk! de glooiing op, en liet het meisje uit zijne armen half glijden, half vallen in het gras. Doch zij sprong hem om den hals en kustte hem.

- Je bent een flinke jongen! zeide zij.

En zoo kwamen beiden, Guillaume met een hart zwellende van overmoed en geluk, droogvoets, alsof er niets gebeurd ware, op school.'

IV

Wanneer, getroffen door de kunst dezer liefelijke voorstelling, de lezer vraagt vanwaar op eenmaal de auteur gekomen is wiens eerstelingen zulk eene geoefende hand verraden, dan moet ik het antwoord schuldig blijven. Is C. Terburch jong? Is hij oud? Verschuilt zich achter dien naam een heer of eene dame? Ik weet alleen dat de naam een pseudoniem is, en, al moest de schijn daarvan aangenomen worden, ik kan er zelfs niet voor instaan dat wij hier werkelijk met den arbeid van een nieuwling te doen hebben. Dame of heer, rekrut of oudgediende, C. Terburch heeft eer van de mystifikatie. Alles, ook de elzevier-letter, waarmede het boekje keurig gedrukt is; ook het oud-hollandsch papier; alles helpt de begoocheling voltooien. *Nous sommes en plein grand siècle.*

Dit laatste zal wel altijd onder ons het compliment bij uitnemendheid blijven. Sedert Heemskerk's *Arcadia* het licht zag, heeft onze taal opgehouden zich te verrijken. De spraakmakende gemeente, even ontwaakt, dommelde onherroepelijk weder in. Er handhaafde zich geen hooger stand, naar wiens zuiverder idioom het volk gedwongen werd zijne wanspraak te herzien. Zelf wanspraak geworden, zette de taal der beschaafden zich vast in de vormen van het gemeen. Met een nederlandsch stilist bedoelen onze tijdgenooten iemand die de duitsche, fransche, engelsche bastaardwendingen, welk eene tweede natuur in zijn brein denkvormen heeft doen worden, beproeft af te schudden en tot op zekere hoogte daarin slaagt. Dit is thans de negatieve verdienste onzer schrijfkunst. Geen hedendaagsch Nederlander kan eene werkelijk uitgezochte bladzijde leveren, tenzij hij, voor zijn woordeschat en zijn periodebouw, zich bij onze klassieken der 17de eeuw een domino en een masker aanschafte.

1880.

Mr. W. van der Vlugt.

De Rechtstaat. Akademisch proefschrift, door W. van der Vlugt. Haarlem, 1879. - De Wetenschap der gerechtigheid. Redevoering bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de rijks-universiteit te Leiden, door Mr. W. van der Vlugt. Haarlem, 1880. - Sully Prudhomme, la Justice. Paris, 1878.

I

Niet dikwijls zullen de akademische dissertatie en de professorale intreerede van een nederlandsch regtsgeleerde voorname punten van overeenkomst met het kort te voren verschenen dichtwerk van een Franschman aanbieden. Alleen wordt de toevallige zamentreffing minder onwaarschijnlijk, wanneer de fransche dichter Sully Prudhomme heet, een wijsgeer is, en hij als onderwerp de gerechtigheid koos.

De wetenschap der gerechtigheid: daarover handelt ook de redevoering waarmede, in Januarij 1880, Mr. W. van der Vlugt het hoogleeraarsambt aan de rijks-universiteit te Leiden aanvaardde; of laat mij liever zeggen, daarover loopt het dichtstuk in proza, door eene lijvige doctorale verhandeling van te voren breedvoerig toegelicht, in hetwelk onze landgenoot, met al het vuur der jeugd, getuigenis aflegt van eene meer dan gewone ingenomenheid met zijn vak.

La Justice van Sully Prudhomme is een filosofisch stelsel in verzen, en de beteekenis, welke de dichter aan het woord

justice hecht, ongeveer dezelfde als in de wijsgeerige geschriften van Proudhon. Ook bij Sully Prudhomme omvat de gerechtigheid al het hoogere in de menschelijke natuur: 's menschen zedelijke vrijheid, 's menschen zelfbewuste en onbaatzuchtige goedheid, 's menschen roeping het ideaal der algemeene broederschap te verwezenlijken. Om kort te gaan, het gedicht is een protest tegen het determinisme en materialisme der nieuwere natuurwetenschappen.

In navolging der beroemde *Nuits*, van Musset, fingeert Sully Prudhomme een tiental *Nachtwaken*, ingenomen door dialogen. Eerst is de dichter slechts onderzoeker. Hij raadpleegt de natuur, en bekomt van de wetenschap louter smartelijke antwoorden. Voor de gerechtigheid, waarmede hij als jongeling heeft gedweept, en die hij, man geworden, zich voelt ontzinken, is nergens plaats: niet in de betrekking tusschen soort en soort, want alle personen zijn zelfzuchtig, en er bestaat geen ander verschil dan dat de eenen door sluwheid zoeken te verkrijgen hetgeen de anderen veroveren met geweld; niet in de betrekking tusschen volken en volken, want de volken doen als de soorten en verslinden elkander; niet in de betrekking van burgers tot burgers in één zelfden Staat, want de nood, het eigenbelang, en de eerezucht, beheerschen allen en alles; niet in de betrekking tusschen den mensch en het bovenzijnlijke, want het geloof in het bovenzijnlijke verplaatst de moeilijkheid wel, maar lost haar niet op.

Nogtans heeft en behoudt de mensch, te midden der twijfelingen die in den naam en met het gezag der wetenschap hem beurtelings schokken of kneuzen, een zedelijk bewustzijn. Hij gevoelt zich verantwoordelijk tegenover eene inwendige wet. De gerechtigheid, redeneert hij, moge buiten het menschelijk geslacht overal ontbreken, dit bewijst slechts dat zij in den kring van dat geslacht, en daar alleen, op hare plaats is.

Nu volgt, op de wanhopige *Waken* van daareven, eene kortere reeks troostrijke. 's Menschen zedelijk bewustzijn openbaart zich aan den dichter als eene verheven ontplooiing van krachten; niet volstrekt gescheiden van het natuurleven, maar daaruit voortkomend als eene bloem of eene rijpe vrucht. In de gerechtigheid, die bovenal welwillendheid is, vindt de mensch

eerst zichzelf en weldra de zamenleving terug. De wetenschap wordt de bondgenoot der liefde. Door beider vereenigde werking gaat de maatschappij meer en meer vooruit; veredelt zich allengs het menschelijk geslacht; komt het rijk der vrijheid en des vredes.

Dit zijn (gelijke tijden doen, onafhankelijk van elkander, op verschillende plaatsen gelijke problemen stellen en gelijke oplossingen beproeven) geheel dezelfde denkbeelden als van Mr. Van der Vlugt. Er is zelfs toenadering in den vorm. Prudhomme's leerdicht vult een geheel boekdeeltje van meer dan tweehonderd bladzijden; en zoo de nederlandsche geleerde bijzondere zorg aan zijne taal besteedde, de fransche dichter schreef nooit kunstiger sonnetten, nooit wetenschappelijker oden. De jongere fransche dichtschoon, van welke Sully Prudhomme het hoofd is, is bekend om de keurigheid van haar versbouw.

'De grondslagen aller zedelijke wetenschap', - vinden wij bij den leidschen hoogleeraar, - 'zijn de eeuwen door in den menschelijken geest oorspronkelijk tegenwoordig, en onwillekeurig in zijn bewustzijn werkzaam geweest. En daarom ook kleeft hun zulk eene klare en onwedersprekelijke blijkbaarheid aan, dat zij door zich zelve voor zich zelve getuigen. Men heeft hen slechts te toonen, slechts in hunne zuivere omtrekken uit de onzuivere vormen van het onmiddellijk bewustzijn te voorschijn te brengen, om hen te doen erkennen, neen, liever: herkennen, als datgene wat aan niemand onzer ooit ten volle ontbreekt. De bron immers van wat den menschen, als het kortweg prijzenswaardige, als het "goede" zich aankondigt, is hun zelve ingeboren. Terwijl hunne innerlijke ervaring het hen doet kennen als datgene, wat behoort te zijn, en zij in alle handelingen, in die van anderen, maar inderdaad toch ook in hunne eigene, het wenschen vervuld te zien, volgen zij slechts hunnen innigsten oorspronkelijken wil. Hoe menigmaal hunne daden dezen ook verloochenen, de ervaring zelve dier afwijkingen doet hen 't klaarst beseffen, dat de volkomene ontwikkeling van ieders krachten en gaven slechts in de dienst van dien wil mogelijk is. Uitgebreide wetenschap, groote talenten, hebben alleen waarde, alleen aanspraak op eerbied en bewondering,

zoo zij zich uitsluitend te zijner beschikking hebben gesteld. Waar dat niet is geschied, zijn zij hoogstens dommekrachten, vaak nog minder. Erkenning, vereering van begaafdheden, oogenblikkelijke voldoening der begeerten, magt, roem, maar verworven buiten de baan, welke die “God in ons” heeft aangeduid, schenken (hoe dikwijls is het gehoord en in den wind geslagen, alleen om gevoeld te worden!) de blijvende bevrediging niet, die een vergeten en misschien naar de wereld veelzins ellendig leven in het door hem gewezen spoor ten deel valt. Vrijwillig slecht is niemand, dus sprak reeds de diepste denker der oudheid: en de ervaring der latere eeuwen spreekt het hem na. Wie waarlijk vrij is, vrij niet slechts van anderen, maar ook van zich zelve, kan niet anders willen dan goed. Want goed is de grondtoon van aller wil en zin. - Vraagt men naar den inhoud van dien oorspronkelijken wil, ook daarop geeft de ervaring van het gemoedsleven een ondubbelzinnig antwoord. Die inhoud van der menschen innigst en standvastig verlangen, gelijk zich dat én bij ieder afzonderlijk, én in den voortgang der wereldgeschiedenis openbaart, bestaat in het streven naar al datgene wat hen, als van nature onderling verwant, elkander vermag te doen aanvullen, elkander bij de ontwikkeling van hetgeen ieders persoon uitmaakt, kan steunen en sterken. In één woord: de grondtoon van ons aller wezen, de bron van zedelijkheid, regt, en staat, is de liefde.’ (*Proefschrift*, blz. 245, 247).

De lezer zal mijne verzekering wel willen aannemen dat, in de academische redevoering, dezelfde overeenstemming met Sully Prudhomme's denkbeelden valt op te merken als in de academische dissertatie. ‘Il n'y a pas de justice hors de la sympathie’, teekent in eene noot de fransche dichter aan, zijne hoofdgedachte omschrijvend. (*La Justice*, blz. 184). Evenzoo heet het bij onzen geleerde: ‘De ware gerechtigheid is erkenning’ en ‘die erkenning de levenszenuw voor alle regt.’ (*Redevoering*, blz. 40, 45). In die twee korte stellingen, de laatste aanvulling of hervatting der eerste, ligt de sleutel der geheele zienswijze.

Niet minder dan den dichter moet men den geleerde prijzen, wanneer hij in zulke ondubbelzinnige bewoordingen zijne studie

in verband brengt met de werkelijkheid. Sully Prudhomme deelt ons mede dat zijn dichtwerk geboren is uit de behoefte, in 1870 en 1871 bij hem als Franschman gerezen, zich levendiger dan ooit van het geloof in eene zedelijke wereldorde te doordringen: 'Les sinistres évènements qui ont abaissé la patrie française, m'avaient, pour la première fois, forcé de voir de près, et à nu, les plaies, jusque-là dissimulées, d'un corps social qui dans la déroute a perdu tous ses voiles. Quel spectacle!' Al heeft Mr. Van der Vlugt zulke buitengewone gebeurtenissen niet bijgewoond, zijn stelsel hangt niet minder naauw zamen met hetgeen in en om hem voorvalt. 'Het regt,' roept hij uit, 'is het leven; alleen aan de ervaring, door u en anderen in het leven opgedaan, dankt gij de stof voor uwe wetenschap.' Het is inderdaad treffend een jurist op dien toon tot juristen te hooren spreken, in eene academische gehoorzaal.

Ik ben echter niet overtuigd dat door den leidschen hoogleeraar, vergelijkenderwijs, bij het bouwen van zijn stelsel de methode gevolgd is welke de meeste aanbeveling verdient. Te dezen aanzien moet de geleerde, dunkt mij, voor den dichter onderdoen. Even willekeurig als Mr. Van der Vlugt neemt ook Sully Prudhomme aan, dat er een afzonderlijk menscherijk bestaat, voor hetwelk andere wetten gelden dan die welke de natuur beheerschen. Even eigenmagtig kiest Sully Prudhomme zijn uitgangspunt in het zedelijk bewustzijn, en verklaart daaruit al de voornaamste raadselen van het leven. Doch dit goede heeft hij dat zijne raadselen op ons den indruk maken werkelijk raadselen te zijn; raadselen opgegeven door de wijsbegeerte en de wetenschap van den dag; raadselen waarin het nu levend geslacht zijne eigen verstand- en gemoedsbezwaren terugvindt. De hoogleeraar daarentegen schijnt ons toe wetenschappelijke tegenstanders van gisteren of eergisteren te bestrijden. Het is alsof hij zijne meeste zorg aan het versterken van bolwerken besteedt die geen verdediging meer behoeven, terwijl het zijne aandacht ontgaat dat van twee zijden, en met versche krachten, de vijand op zijne hoofdstelling aanrukt.

II

Daar mijne bedenkingen noch de uitgebreide kundigheden van Mr. Van der Vlugt, noch zijne scherpzinnigheid, noch bovenal zijne geestdrift gepaard met zeldzame bezadigdheid, in het minst onzeker kunnen maken, stel ik, tot toelichting van mijn gevoelens, eenige aanhalingen uit Sully Prudhomme op den voorgrond.

De fransche dichter, zeide ik, kent geen ander middel om aan de gevolgtrekkingen der nieuwere natuurwetenschappen te ontkomen, dan een beroep op de inspraak van het zedelijk gevoel. Doch hij doet dien doodelijken sprong met kennis van zaken; zich ten volle bewust dat, zoo de mensch deel uitmaakt van de natuur, en in de natuur alles aan vaste wetten gebonden is, er voor de regtbank der wetenschap geen spraak kan zijn van een vrijen menschelijken wil. De wetenschap, dit beseft hij, ziet achter den wil altijd eene drijfveer; en van die drijfveren geeft altijd de krachtigste den doorslag. Gevoelt de mensch zich nogtans vrij, dan is die gewaande vrijheid zelfbedrog; en met ongemeene heerschappij over de taal beschrijft Sully Prudhomme deze wetenschappelijke slotsom:

Seul le plus fort motif peut enfin prévaloir;
Fatalement conçu pendant qu'on délibère,
Fatalement vainqueur, c'est lui qui seul opère
La fatale option qu'on appelle un vouloir.

En somme, se résoudre aboutit à savoir
Quelle secrète chaîne on suivra la dernière;
Toute l'indépendance expire à la lumière,
Puisqu'on saisit l'anneau sitôt qu'on l'a pu voir.

Tout ce qu'un être veut, son propre fonds l'ordonne;
Mais l'ordre, irrésistible à son insu, lui donne
Le sentiment flatteur qu'il est sollicité.

Ainsi la liberté, vaine horreur de tutelle,
N'est que l'essence aimant le dernier joug né d'elle,
L'illusion du choix dans la nécessité.

Behalve dit zelfbedrog omtrent onze zedelijke vrijheid leert de nieuwere wijsbegeerte ook dat de natuur, onbewust wakend voor de instandhouding van het menschelijk geslacht, den bijzonderen mensch misleidt en in de liefde van den man voor de vrouw hem een geluk voorspiegelt hetwelk hij, zoo hij er de ware reden van doorgrondde, verwerpen zou. Er wordt niet alleen zelfbedrog gekweekt; er wordt ook bedrog gepleegd. Ofschoon het hier niet zoozeer een stellig leerstuk als eene vernuftige hypothese geldt, ziet de dichter zeer goed in dat de wijsbegeerte ten dezen zich op menig feit beroepen kan, hetwelk hare onderstelling aannemelijk maakt en aan deze bijna het karakter eener vaste wet leent. Hij verzuimt dan ook niet, zij het met dichterlijke bitterheid, van de mistroostige zinsbegoocheling aanteekening te houden:

Dans l'oeil indifférent des vierges, ô Nature!
 Tu fis bien d'allumer un céleste flambeau;
 Si fort que soit l'attrait d'un corps novice et beau,
 C'est grâce à l'Idéal, que l'humanité dure.

Le dégoût de peupler une terre aussi dure
 Eût peut-être aboli ce frêle et fier troupeau,
 Si d'un vain paradis quelque vague lambeau
 N'eût flotté pour le coeur plus haut que leur ceinture.

Le soir, quand l'Idéal, complice de tes fins,
 Sous le nom de pudeur leur fait des yeux divins
 Dont les longs cils penchés ont un attrait de voiles;

Leur regard, fourvoyé par l'ennui vers le ciel,
 Paraît, en se baissant, nous offrir des étoiles,
 Et nous nous approchons, voilà l'essentiel.

Op deze wijs boekt of registreert de dichter telkens de eene of andere voorname gevolgtrekking welke hij, uit de wetenschappelijke onderzoekingen van sommigen der schrandersten onder zijne tijdgenooten, met meestal onverbiddelijke noodzakelijkheid ziet voortvloeijen. De kinderlijk geloovige levensbeschouwing, bij voorbeeld, stelt het regt met eene goddelijke instelling gelijk; en de dichter erkent, voor zich die zienswijs steeds toegedaan geweest te zijn. Wel onderscheidt

hij tusschen het regt en de gerechtigheid; maar alleen zooals men dit doet tusschen eene engere en eene ruimere opvatting derzelfde zaak. Al reikt *la justice* verder dan *le droit*, ook dit laatste is van hooger orde. Hoe ontstaat nu echter het regt, in de werkelijkheid? Volgens de wetenschap, alleen door de gedwongen beperking der vrijheid van den eenen mensen door den anderen, zonder tusschenkomst van een hooger beginsel, en zonder dat voor dit hoogere plaats overblijft:

C'est du conflit des corps que le droit est venu.
Si l'homme était une ombre, ou qu'il fût solitaire
Et qu'il pût se nourrir comme il se désaltère,
D'un peu d'eau, fruit du ciel, sans culture obtenu,

Tout désir ne serait qu'un souhait ingénu,
Du pouvoir de jouir aiguillon salutaire,
Et le besoin, sans nom, serait mort-né sur terre;
Le mot justice même y serait inconnu.

Exempte d'imposer ou subir un partage,
La vie, essor sans cesse élargi davantage,
S'épandrait sans donner ni recevoir de heurt;

Mais nos prisons de chair se disputent l'espace,
La place de tes pieds, il faut que je m'en passe:
Toujours d'un droit qui naît une liberté meurt.

Doch, ook onafhankelijk van het te gronde gaan dier vrijheid, is er in de wijs waarop volgens de wetenschap het regt tot stand komt, iets hetwelk iederen adeldom van oorsprong uitsluit. In plaats van uit eene edelaardige, eene verheven aandrift, ontstaat het louter uit de triomferende zucht tot zelfbehoud. Van nabij bezien, is het regt slechts een andere naam voor bovendrijvende magt. Het heeft zijn begin in onderdrukking van den zwakkere door den sterkere:

Tout vivant n'a qu'un but: persévérer à vivre;
Même à travers ses maux il y trouve plaisir;
Esclave de ce but qu'il n'eut point à choisir,
Il voue entièrement sa force à le poursuivre.

Ce qui borne ou détruit sa vie, il s'en délivre;
Ce qui la lui conserve, il tâche à s'en saisir;

De là le grand combat, pourvoyeur du désir,
Que l'espèce à l'espèce avec âpreté livre.

Ou tuer ou mourir de famine et de froid,
Qui que tu sois, choisis: sur notre horrible sphère
Nul n'évite en naissant ce carrefour étroit.

Un titre pour tuer, que le besoin confère,
Où la nature absout du mal qu'elle fait faire,
Un brevet de bourreau, voilà le premier droit.

Dit zijn maar algemeenheden, zoo men wil; en de verhouding van den mensen tot het dier, door hem geslagt om met zijn vleesch zich te voeden en met zijne vacht zich te dekken, beslaat daarin even veel plaats als die van den mensch tot den mensch. Doch kies, in de menschewereld zelf, het konkreet geval van den beestelijken man uit het volk die vrij en soeverein wil heeten, maar in dronkenschap zijne vrouw mishandelt, en van den beschaafden militair, geroepen dien toestand en zijne medepligtigen met geweld van wapenen te bedwingen. Zoo, ongeveer, hebben in het voorjaar van 1871 de soldaten van Versailles tegenover sommige burgers der parijsche Commune gestaan. Wat, in deze betrekking, wat is er overgebleven van het regt of de gerechtigheid? Wat van de welwillende gezindheid waarmede de eene mensch ten aanzien van den anderen vervuld heet te zijn? Aan deze zijde slechts toorn; aan gene slechts vrees. Van toenadering geen spraak; van broederschap nog minder. Toch spiegelt deze toestand hetgeen de wetenschap in de werkelijkheid vindt waar te nemen nauwkeurig af:

Brute qui bats ta femme et dis: mort aux tyrans!
Qui ne lui parles point sans l'appeler carogne,
Et, misérable roi, t'indignes sans vergogne
De n'être pas nommé citoyen par les grands!

Et toi, plus insensé, né dans les premiers rangs,
Qui, réprouvant cet acte et ce propos d'ivrogne,
Trouves le meurtre en masse une noble besogne,
Et t'adonnes, plus vil, à des vices moins francs:

Par le sang de la guerre ou par le vin du bouge
Grisés comme taureaux affolés par le rouge,
Qui peut croire qu'un jour vous vous embrasserez?

Qui jamais abattra le rempart séculaire
Fait de pavés croulants, de trônes effondrés,
Qu'entre vous ont dressé la peur et la colère?

Op die wijs gaat het bij Sully Prudhomme, van den eenen slag in het aangezigt, door de werkelijkheid toegebracht aan het ideaal en door de wetenschap opgeteekend, voort naar den anderen. Eindelijk valt de menschheid voor goed van haar troon. Getooid als eene koningin, ijdel op hare schijndeugden en hare schijngrootheid, blijkt zij in den grond der zaak een redeloos dier te zijn gebleven; en wie bij haar aanklopt om hooger leven, zou even goed op eene kermis, in eene tent, dit hoogere aan eene klatergoud-godin kunnen gaan vragen:

Je sais donc maintenant, pour l'avoir affronté,
Quel monstre ancien, tapi sous sa brillante robe,
Aux regards éblouis l'Humanité dérobe;
Quels aveugles instincts forment sa volonté.

Mais à voir son grand air, sa foi dans sa bonté,
Son rire olympien sur un infime globe,
Je cherche, en son cerveau malsain, l'étrange lobe
Où siège et se nourrit son orgueil indompté.

J'y cherche le sinus profond où se recrute
Sous sa couronne d'or le vieux levain de brute,
Qui fermente toujours, plèbe et tyrans, en vous.

Demander la justice à cette souveraine,
Autant la demander à quelque pauvre reine
Au bandeau de clinquant, dans une cour de fous!

Ik noem deze verzen, over wier litterarische verdiensten, welke buitengewoon zijn, thans niet behoeft uitgeweid te worden, verzen van en voor onzen tijd. Een dichterlijke geest der 18de eeuw, als Bernardin de Saint-Pierre, vond in de toen heerschende natuurwetenschappen de bevestiging, niet de ontkenning, van zijn geloof aan eene hoogere wereldorde. De uitkomsten der geologie zijn nog in de eerste helft der 19de eeuw, door godsdienstige dichters, voorgesteld als eene verrassende toelichting van bijbelsche verhalen. Sully Prudhomme behoort tot een geslacht dat zich te dien aanzien geen hersen-

schimmen vormt. Hij staat met zijne juridische bespiegelingen geheel op het standpunt van iemand die, onder protest, beurtelings Schopenhauer en Hartmann, Renan en Taine, Darwin, Haeckel, en Spencer gelezen heeft.

III

En staat Mr. Van der Vlugt, met *zijne* juridische bespiegelingen, dan op een ander standpunt? Is het de leidsche hoogleeraar die zich hersenschimmen vormt?

In sommige opzichten doet hij dit allerminst. Zorgvuldig waakt hij, om slechts dit ééne te noemen, dat hij met zijn zedelijk bewustzijn, waarvan voor hem zooveel afhangt, niet verdwaald gerake op het gebied van bijbel, theologie, of kerk. Hij is een modern godgeleerde zonder godgeleerdheid. Wijsgeeren, met wie hij in alles zeer ver medegaat, worden eensklaps door hem losgelaten, wanneer zij te kwader uur de grens overschrijden die de zielkundige ervaring van de metafysica scheidt. Of wel, hij toont aan dat die mannen het niet zoo kwaad gemeend hebben als men denken zou, en de bespiegeling bij hen, het spekuleren, slechts een overblijfsel van hebbelijkheden geweest is. Aldus in het geval van den jongeren Fichte; nog nadrukkelijker in dat van den ouderen Krause, met wien dertig en meer jaren geleden Mr. Opzoomer de Nederlanders voor het eerst in kennis bragt. ‘Metterdaad,’ zegt Mr. Van der Vlugt, ‘was voor Krause zijn God, wat de huisschel op St. Nicolaasavond is voor het feestvierend gezin: een klank, die, zoo dikwijls hij vernomen werd, zijne lezers en ten slotte ook hemzelf deed gelooven, dat wat hij hen opdischte door die deur was binnengekomen, terwijl het feitelijk uit de eigene woning, uit de ervaring werd voor den dag gehaald.’ Op eene andere plaats heet het, meer in het algemeen: ‘t Zedelijk bewustzijn staat of valt met eenige godsdienstige of metafysische aanschouwing evenmin, als de gansch bijzondere liefde van het kind tot zijne broeders en zusters noodig heeft de voorstelling, hoe één moeder hen onder het harte gedragen en pijn geleden heeft om hunnentwil.’

Maar wat mij verwondert is dat iemand, die zoo spreekt, de gevolgtrekking niet opmerkt waartoe zijne zienswijs leiden moet. Met hetzelfde regt als Mr. Van der Vlucht uit zijne begrippen over regt en staat elke metafysica verwijderd, kunnen andere geleerden het zedelijk bewustzijn daaruit wegdoen. Wat voor de moraal pleit, pleit ook voor de godsdienst, en zoo er omgekeerd een toets is waarop de laatste bezwijkt, dan bezwijkt daarop ook de eerste. Beiden missen om strijd, of bezitten om strijd, een eigenlijk gezegd wetenschappelijken grondslag. Ten einde het handhaven der zedelijkheid en het uitsluiten der godsdienst te regtvaardigen, kan men niet volstaan met te zeggen, gelijk Mr. Van der Vlucht doet: 'Van 't oogenblik, waarin de geest der menschen de perken der eindigheid overschrijdt wordt de gedachte beeldvorming, de taal beeldspraak; en aanneming van beelden te vergen is een eisch, die zich zelve wederlegt.' Toch niet! De stem van het geweten is óók beeldspraak. Dezelfde verbeelding, weldoende fee, welke aan een God en een Duivel, een hemel en eene hel doet gelooven, scheidt ook voor ons het onderscheid tusschen deugd en ondeugd, goed en kwaad.

Laat ons niemand anders dan den schrijver, gelijk wij uit zijn werk hem leeren kennen, als ophelderend voorbeeld gebruiken. Elke platte voorstelling wordt daardoor van zelf vermeden, want zijn voorbeeld is niet alledaagsch.

Zijn er punten waar Mr. Van der Vlucht's zedelijk bewustzijn, grondslag van zijne regts- en staatsfilosofie, het stoffelijke raakt? Ongetwijfeld. Ook bij hem is dat bewustzijn aan de ademhaling gebonden; en zelfs hangt het met deze zoo naauw zamen dat het eene zonder de andere noch bestaan zou, noch kan voortgaan te bestaan. Alleen zoo lang hij leeft vormt hij een persoon, dusgenaamd, en heeft hij een zedelijk bewustzijn. Om dit laatste te onderhouden moet hij het ook zijn ligchaam doen. Zoo hij zich niet behoorlijk voedt, niet op zijn tijd een goed glas wijn drinkt, niet de noodige beweging neemt, door paardrijden, zwemmen, gymnastiseren, of wandelen, dan krijgt hij de ziekte der geleerden; en uit Bilderdijk's geschiedenis weten wij welke daarvan, voor de helderheid van het zedelijk bewustzijn, de gevolgen kunnen worden. 'Oui, mon corps est moi-même', ver-

zekert bij Molière de goede heer Chrysale. Diepzinnige stelling, hetzij men haar voor de menschelijke natuur vleijend noeme of niet.

Doch laat ons niet vooruitloopen. Wanneer men de dagteekening van Mr. Van der Vlugt's promotie, toen hij dat omvangrijk proefschrift verdedigde, met die zijner professorale intreedere vergelijkt, dan ziet men, in niet meer dan drie maanden, hem van student hoogleeraar worden in de wijsbegeerte en de encyklopedie van het regt.

Dit is reeds buitengewoon wanneer gij uw punt van vergelijking binnen den kring der vertegenwoordigers van het hooger onderwijs kiest, en in aanmerking neemt dat zelfs een middelmatig universiteits-professor altijd in sommige opzigten uitmunt. Een nog buitengewoner aanzien bekomt de zaak als gij u in de plaats van het groote publiek denkt, dat met den titel der hoogste verstandelijke beschaving het bezit onwillekeurig vereenzelvigd.

Mr. Van der Vlugt nu is zoo weinig middelmatig, dat slechts zeer enkele Nederlanders van zijn leeftijd, voor zoover wij naar geschriften of kunstwerken oordeelen kunnen, met hem op dezelfde lijn komen. Voor den leerstoel, waarmede men hem belast heeft, schijnt hij als geknipt. Aan eene zeldzame belesenheid, in de litteratuur van zijn vak, paart hij een aangeboren filosofischen draai van geest; zoodat men naauwlijks weet of hij voor de wijsbegeerte van het regt geschikter dan voor de encyklopedie, voor de laatste geschikter is dan voor de eerste.

Buiten de menschewereld zal men te vergeefs naar zulk een trap van geestesontwikkeling zoeken, zoo snel verkregen; en het klinkt ongelooflijk dat, zelfs in eene uitgebreide reeks van eeuwen, langs den weg der opklimming van lager tot hooger, uit de volmaaktste diersoort een brein zou zijn voortgekomen, zoo fijnbewerktuigd en zoo welgemeubeld. Niettemin moet het nog uitgemaakt worden dat er meer dan een graad-, dat er een wezenlijk soortverschil bestaat; eene onoverkomelijke kloof.

Wanneer dichters over de kroon der schepping gaan beschikken, dan wijzen zij die niet aan een Erasmus, een Hugo de Groot, een Rijklof van Goens, een Pieter Nieuw-

land toe, maar aan de vrouwelijke schoonheid en liefstaligheid; en de ingenomenheid, welke alle mannen met die uitspraak betuigen, pleit voor de juistheid van het poëtisch instinct.

Is nu echter de bekoring van het vrouwelijke bovenal in verstandelijke ontwikkeling, is het niet veeleer in eigenschappen gelegen welke de vrouwen gemeen hebben met het aanvallige in de natuur? Heeft onder de dichters hij, die tot een geleerd en welsprekend volksredenaar zeide: 'Vos discours sont très-beaux, mais j'aime mieux les roses;' heeft hij niet in één adem de bloemen *en* de vrouwen boven het hooger onderwijs, boven de daarvoor benoodigde gaven gesteld?

Uit een zuiver wetenschappelijk oogpunt gezien zijn er inderdaad geen termen, buitengewone schranderheid en buitengewone kunde als bewijzen aan te merken voor het bestaan van een soortelijk verschil ten gunste der zelfstandigheid van den menschelijken geest. Het 'ga naar de mieren en word wijs!' is méér dan louter de populaire vermaning van een zedeprediker.

Kundigheden als die, welke Mr. Van der Vlucht in zulk eene opmerkelijke hoeveelheid bezit, worden ten deele verkregen door de gaaf die wij het geheugen noemen.

Bij schrijvers van leeftijd strekt het geheugen somtijds zich over zulk eene lange reeks van jaren uit, dat het opkomend geslacht niet meer onderscheiden kan welke wendingen bij hen eene vrucht der persoonlijke herinnering zijn, welke andere werden overgenomen uit boeken.

De leidsche hoogleeraar is een dier jongeren bij wie ouderen de wording der uitdrukking nog volgen kunnen. Zijne beeldspraak heeft, om zoo te zeggen, eerst gisteren de kinderschoenen uitgetrokken. Godsbegrippen van een duitsch wijsgeer hooren wij hem bij eene St. Nikolaasavond-illusie der jeugd vergelijken. Hij spreekt van de bijzondere genegenheid welke broeders en zusters voor elkander koesteren, alsof dit een gevoel was, bestemd levenslang door niets verzwakt te worden. Elders stelt hij eene gevolgtrekking uit de logica van Rousseau, ten einde het valsche in het uitgangspunt duidelijk te maken, gelijk met een sprookje door baron Münchhausen knapen op de mouw gespeld. Zoo vormt zich ons geheugen

met de jaren, en al vroeg geldt het: lest heugt best.

Doch onthouden is alweder niet iets specifiek menschelijks.

Sommige menschen, overigens personen met gaven, zijn zeer vergeetachtig, en moeten met kunstmiddelen hun geheugen te hulp komen. Knappe meisjes en jongens, uit Indie, vergeten in Europa elk woord soendaasch of javaansch; hoewel zij bij hunne aankomst *die* talen als water, en het hollandsch zeer gebrekkig spraken. Ik ken eene russische dame van buitengewone ontwikkeling, die tot en met haar vijftiende jaar nooit anders dan hare moedertaal gesproken heeft, en thans, na een verblijf van vijftien jaren in het buitenland, genoodzaakt is weder les te gaan nemen in het russisch.

Omgekeerd is bij dieren een levendig geheugen niet zeldzaam. Nadat te Parijs, in de eerste maanden gevolgd op het beleg, de paarden der omnibussen gebruikt waren voor de kavallerie der Commune, en zij van deze dorstige ruiters geleerd hadden voor alle wijnhuizen halt te maken, had men de grootste moeite, toen zij weder omnibus-paarden geworden waren, die herinnering bij hen uit te wisschen. 's Winters komen dezelfde musschen, iederen dag omstreeks het ontbijt-uur, nederstrijken op dezelfde vensterkozijnen: wachtend tot eene vriendelijke vrouwe- of kinderhand de begeerde broodkrumels voor hen afzondert. De ooijevaars en de zwaluwen vergeten minder gemakkelijk hunne nesten van het vorig jaar, dan soms een staatsman het de belofte doet, waarmede hij de kamers, het volk, of de stille werktuigen zijner verheffing paaide.

Doch lasteren wij de menschen niet! Een geheugen ten kwade wordt ook bij sommige dieren aangetroffen. Menige zwaan, door een zwerm ondeugende knapen geplaagd, heeft met boosaardig geduld het oogenblik verbeid dat één hunner, onverzeld, zich te dicht in de nabijheid waagde.

IV

Eer ik vervolg, moet ik nogmaals eene plaats uit Mr. Van der Vlugt's proefschrift aanhalen. Wij lezen daar: 'Binnen de verschijning, welke ieder mensch aan zich, gelijk aan de overige wereld waarneemt, geeft de ervaring op zedelijk gebied hem de éénheid te kennen, waardoor hetgeen hij en anderen van hem zien en tasten verbonden is tot een *persoon*. Deze is het, die boven de veranderlijkheid van lusten en neigingen, in den vorm van het zedelijk bewustzijn de onmisbaarheid harer geboden stelt. En moge dit al menigmaal in den kamp met de natuur feitelijk onderliggen, zijne nederlaag wordt een nieuw bewijs zijner meerderheid. Want nadrukkelijker dan het pligtbesef gesproken heeft, klaagt het schuldgevoel den gevallen aan; en eerst als eene zegepraal de oneer heeft uitgewischt, heeft de mensch waarlijk vrede met zich zelve. Plato noemde die stem der zedelijke geboden: den grooten vreemdeling in ons. Hij zou van de hier geschetste verschijnselen, onveranderlijk dezelfde, aannemelijker verklaring hebben gegeven, zoo hij omgekeerd wat ons met die geboden in tegenspraak brengt de groote vreemdelingen *aan* ons genoemd had. Het zedelijk bewustzijn alleen, - zelfvoldoening en vooral berouw bewijzen het, - is 's menschen waarachtige wil, zijn eigenst eigendom. En nu wijst eindelijk de inhoud van dat bewustzijn op eene laatste trede tot dezelfde hoogste eenheid, wier erkentenis elders beding voor elk voeten gebleken is. Die inhoud is: verwantschap tusschen den eenen mensch en den anderen. De kring, waarover zich deze uitstrekt, wordt wijder, naar gelang het bewustzijn zelf krachtiger is ontwikkeld; zij ontbreekt nooit. Van waar dat alles? Die onzichtbare persoon, die in iederen mensch het pit van zijn wezen uitmaakt? Die toon van gezag, waarop deze in het zedelijk gevoel tot ons spreekt, en wiens regt wij erkennen ook in onze ongehoorzaamheid? Die goede wil jegens de menschen, die ook den zelfzuchtige in zijn betere oogenblikken uit de eenzaamheid, waar hij als een vreemde rondwandelde, in het medegevoel met

anderen te huis brengt? Er is maar één verklaring. De menschen zijn met het beste deel van hun wezen verbonden aan eene wereld boven de stof, vrij van al de onvolkomenheid, die deze aankleeft, bron van al het blijvend goede, dat deze siert. In de erkentenis dier wereld stijgen zij van trap tot trap: van het zelfbewustzijn door het zedelijk bewustzijn tot het godsbewustzijn.' (*Proefschrift*, blz. 126, 127).

Niets pleit zoo welsprekend voor de betrekkelijke meerderheid van den mensch, als dergelijke fijngesponnen redeneringen, uitgedrukt in keur van woorden. Welk dier kan hem dit nadoen? De eksters, de beo's, de papegaaijen, hebben mooi praten; er moge in het zingen der vogels, het blaffen der honden, het loeijen der runderen, het brullen der leeuwen, iets zijn wat van verre op eene taal gelijkt of zelfs aan onze talen verwant is, - wij overtreffen dit alles blijkbaar door eene onvergelykelijke kunstvaardigheid. Van de menschelijke talen kan men zeggen dat zij niet ontstaan zouden zijn, zoo levendigheid en verscheidenheid van aandoeningen of gewaarwordingen, getuigen van een fijn en prikkelbaar zenuwgestel, daartoe niet genoopt hadden. Is bij de dieren de natuur in dit werk als halverwege, en naauwlijks halverwege, blijven steken, dan hebben wij het regt te beweren dat, wat bewerktuiging aangaat, de dieren zeer ver bij ons achterstaan.

Men zal dan ook aan deze laatsten geen hooger grad van denkvermogen kunnen toekennen, dan met de volstrekte of gedeeltelijke afwezigheid van het spraakvermogen bestaanbaar is. Pijn en genot kunnen kreten ontlokken: alleen het denken leert spreken, en er wordt beter gesproken naarmate er zuiverder, dieper, fijner gedacht is.

Slechts moeten wij niet uit het oog verliezen dat dit verschil geenszins elke overeenstemming uitsluit. Evenals eene mechaniek van het denken, is er ook eene mechaniek van het gevoel. De groote tooneelschrijvers in het algemeen, de groote treurspeldichters in het bijzonder, kennen daarvan het geheim. Door die bewuste of onbewuste wetenschap doen zij, schijnbaar onafhankelijk van ons denkvermogen, ons lagchen of schreijen; vertederen ons, of ontsteken onze geestdrift.

Er is logica, ook in het sprakeloos instinkt; ook in het kretenslakend gevoel van wee of wel. Eene onbewuste redenering doet het paard zijn genoegen uithinneken, wanneer het, na volbragten arbeid toegelaten in de klaverweide, deze rondholt; doet de klokken, bij het naderen van den vos, de kiekens roepen onder hare vleugelen; bij het naderen van den storm de schapen bijeenscholen in het open veld, om den rukwind gezamenlijk het hoofd te bieden. Zoo de moederliefde van nadenken getuigt, dan zijn over het algemeen de dieren nadenkende wezens, want in den regel zorgen zij voorbeeldig voor hunne jongen.

Niets van dit alles evenwel zou voor de gewone begrippen over den menschelijken geest van kwade gevolgen zijn, zoo de wetenschap niet leerde dat bij de dieren al het hoogere onafscheidelijk met het lagere zamenhangt; terwijl men zich bezwaarlijk kan voorstellen dat het bij de menschen anders wezen zou.

Een dier kan blijven ademen, zonder of bijna zonder ruggemerg; zonder of bijna zonder hersenen. Doch naarmate die bestanddeelen van zijn wezen door het ontleedmes verwijderd worden, komt er, voor het hooger leven van vroeger, eene soort van planteleven in de plaats.

Bij de menschen is insgelijks het denkvermogen volstrekt afhankelijk van de hersenen. Om te kunnen denken, moeten wij hersenen hebben; hersenen van zekere zwaarte, van zekeren omvang, en met zekere vrijheid van speling in de ruimte. Een wijsgeer van de kracht van Mr. Van der Vlugt staat evenmin boven die wet, als de meest ongeletterde handwerksman. Niemand heeft nog ooit weten uit te leggen hoe, door een stoffelijk weefsel als zich onder onze hersenpan bevindt, onstoffelijke gedachten voortgebragt worden. Maar beleedig dat weefsel, en er heeft stoornis van het denken plaats. Verwijder het, en de mensch is ontluisterd. De vernietiging van het gewrocht is één zelfde verschijnsel met de vernietiging van het werktuig. Alleen in de voorstelling van derden zijn het *twee* verschijnselen.

Op deze wijs geleidelijk voortgaande, komen wij van het denkvermogen ongemerkt bij het zedelijk bewustzijn aan. De

ervaring op zedelijk gebied, leert Mr. Van der Vlucht, geeft den mensch de eenheid te kennen, waardoor hetgeen hij en anderen van hem zien en tasten, verbonden is tot een persoon. Deze eenheid is het, die, boven de veranderlijkheid van lusten en neigingen, in den vorm van het zedelijk bewustzijn, de onwrikbaarheid harer geboden stelt.

Vindt gij dit helder? Ook bij de dieren is hetgeen zij zelf en anderen van hen zien en tasten, eene eenheid, een persoon. Het eene dier is het andere niet. Elk hunner vormt een afzonderlijk zelfbewust wezen, bekend met de inrigting zijner natuur en toegerust met het vermogen, in zijne behoeften te voorzien. Door de eenheid van dezen wordt ook bij de dieren de veranderlijkheid van lusten en neigingen beheerscht. Bewijst dit dat de dieren zedelijk bewustzijn hebben?

Laat ons liever vragen: met welk regt wordt in bijzonderen zin van een menschelijk persoon gesproken, en die onzichtbare persoon in ieder mensch als het pit van zijn wezen aangeduid, indien de wetenschap op goede gronden leert dat zulk een persoon evenmin bestaat als bijvoorbeeld de tijd? De tijd is slechts de vorm waaronder wij ons de opeenvolging der verschijnselen of der gebeurtenissen denken. In zichzelf is hij niets: geen natuurkracht, onbewust of bewust; geen afzonderlijke wet of afzonderlijk wezen, stoffelijk of onstoffelijk. Zoo is ook onze persoon slechts een naam voor het verbindingsteeken tusschen de deelen van ons wezen. Neem de deelen weg, of ruk dezen uit hun verband, en de persoon is tevens weggenomen.

Zoo die persoon, die eenheid, ons zedelijk bewustzijn vormt, dan is het met dit laatste evenzoo gesteld als met ons denken. Ook het zedelijk bewustzijn is een gewrocht onzer hersenen. Zijn onze hersenen gekrenkt, dan houdt ook ons zedelijk bewustzijn op, gedeeltelijk of geheel. Zeer juist gaat de strafregter, bij het bepalen der toerekenbaarheid van sommige als misdrijf of misdaad erkende overtredingen, te rade met den staat van des overtredders brein. De onwrikbaarheid der geboden, door het zedelijk bewustzijn gesteld, is eene redefiguur, geen feit. Ook is zij niet volstrekt, maar betrekkelijk. Bij den eenen mensch staan die geboden vast, bij den anderen lossen. Ook

wisselt voor een gedeelte het zedelijk bewustzijn, van volk tot volk. De eene natie maakt eene gewetenszaak van hetgeen de andere niet telt. 's Lands wijs, 's lands eer,' is de getrouwe beschrijving van een verschijnsel in de werkelijkheid.

Zelfvoldoening en berouw, zegt Mr. Van der Vlugt, bewijzen dat het zedelijk bewustzijn, 's menschen waarachtige wil, zijn eigenst eigendom is; en de hoogleeraar bouwt op dien grondslag eene geheele wijsbegeerte van het regt, inleiding tot eene praktische staatsleer.

Doch berouw en zelfvoldoening zijn alweder geen specifiek menschelijke gewaarwordingen. Het kraaijen der hanen, het pronken der paauwen, de fiere gang der schoone paarden, zijn openbaringen van een gevoel dat aan de tevredenheid van den mensch over zichzelf naauw verwant moet zijn. Er bestaat misschien geen fraaijer schildering van menschelijk berouw dan het slot der bijbelsche paradijsgeschiedenis. Doch tevens denken wij bij niets zoozeer aan een goedigen, op ongehoorzaamheid betrapten Newfoundlander, die met den staart tusschen de beenen naar zijn meester komt aangekropen, als bij de vertooning welke Adam maakt wanneer hem voor de leus door den Heere God gevraagd wordt: 'Waar zijt gij?'

De overeenstemming tusschen den mensch en het dier, ook op dit gebied, bewijst allerminst dat het zedelijk bewustzijn geen praktische waarde heeft. Alleen doet zij het vermoeden rijzen dat uit dit hout geen stevige wijsgeerige systemen kunnen getimmerd worden.

V

Werpen wij, tot besluit, een blik op het stelsel in zijn geheel. Hoewel eene breede uiteenzetting het ingewikkeld kan doen schijnen (breedte, welke den schrijver gelegenheid geeft zijn lezer op de aangenaamste en leerzaamste wijs te onderhouden), bezit het de verdienste zeer eenvoudig te zijn, en in weinig woorden zich te laten zamenvatten.

Nadat hij het zedelijk bewustzijn als een vasten grond van wetenschap heeft aangenomen, gaat de hoogleeraar aan het

onderscheiden tusschen zamenleving of maatschappij, en staat of regt. Het is de staat die, in naam van het zedelijk bewustzijn, orde op de zamenleving stelt. Uit haar aard toch wordt deze door zelfzucht gedreven, en er moet eene hoogere magt zijn om haar in den band en in het goede spoor te houden. Als die hoogere en hoogste magt is de staat souverain, en zijne souveriniteit oefent hij uit door middel der wetgeving; wetgeving die zich regelt naar den eisch der opvoeding van het volk tot zelfregering. De staat moet zich volk, het volk moet zich staat gevoelen.

De staat het beter-ik der zamenleving: ziedaar ongetwijfeld eene verheven theorie, doch waarin de logica mij toeschijnt zich te wreken over het geweld, haar aangedaan bij het zetten der eerste schrede. Hoe zouden wij dien staat, welke aan den eenen kant verschilt van de zamenleving, aan den anderen kant souverain is, meer souverain dan het volk, meer dan de vorst, meer dan eenige staatsmagt of eenige godheid; hoe zouden wij wenschen hem bij een arm of een been, dan wel, zoo dit te menscheijk klinkt, bij een vleugel te kunnen grijpen, en tot hem te zeggen: Daal nu, o staat, uit de wolken eens rustig op de aarde, en heb de goedheid ons uwe geloofsbriefven te vertoonen!

Doch tot zulk eene explikatie komt het nergens. Mr. Van der Vlugt geeft ons een belangwekkend overzicht van hetgeen de weener hoogleeraar Lorenz Stein met de wetenschap der zamenleving bedoelt, en uit zijne denkbeelden dienaangaande door den berlijnschen hoogleeraar Rudolf Gneist overgenomen is. De schim echter blijft des ondanks eene schim; de staat eene luchtverheveling, een hersengewrocht. Men zou zeggen: eene alleenzaligmakende kerk zonder paus, zonder concilien, zonder dogma, zonder eeredienst; eene kerk welke alleen in zoover aan dien naam beantwoordt, dat sommige hoogleeraren in de wijsbegeerte van het regt, in haar boezem, met eene soort van bisschoppelijke waardigheid bekleed zijn.

Uit Berlijn, waar het brandpunt van dit hooger licht zich bevindt, schiet het naar Leiden en elders sommige stralen. De regtstaat van Mr. Van der Vlugt zou eene vertegenwoordiging der wetenschap kunnen genoemd worden, de natuurwetenschap-

pen uitgezonderd, eene *académie des sciences morales et politiques*. Doch krachtens welk gezag deze geleerde areopagus, dit internationaal comité van juridische professoren, bij uitnemendheid de staat heet; hoe, buiten en boven de zamenleving, die staat een zelfstandig staatsleven leiden kan; welke de organen van dit ligchaam zijn; in welke verhouding het leeft, leven kan, of behoort te leven, met een koning en een parlement, een leger en eene vloot, een moederland en eene kolonie, met de scheepvaart of den handel, met den landbouw of de nijverheid, met de wetenschappen of de kunsten, onafhankelijk van de wetenschap der gerechtigheid; daarvan leert men bij Mr. Van der Vlugt zich geen duidelijke voorstelling vormen. Niet omdat dit alles in het tweede, nog onuitgegeven deel van zijn werk, pas in bijzonderheden ontwikkeld kan worden; maar omdat reeds nu elk aanknooppingspunt schijnt te ontbreken. De ons voorgespiegelde regtstaat is een denkbeeld waarover men een boek schrijven, of eene reeks voordragten houden kan. Een wezen van vleesch en bloed is hij niet.

De hoogleeraar tracht zijne bedoeling in het licht te doen springen door, met voorbeeldige zorg, de zienswijzen van tweederlei tegenstanders te bepalen en te bestrijden. Hem bevredigt noch de democratie die zich op de volkssouvereiniteit, noch de theokratie die zich op het goddelijk regt beroept. Zijn ongunstig oordeel over beiden vat hij aldus zamen: ‘De mannen der souvereiniteit Gods zijn onmagtig tegenover de verschijnselen, die de schatten van het zedelijk leven telkens weder dreigen te doen verloren gaan. Hun biedt de groote aarde nergens eene zekere plek, waaraan zij die kostbaarheden meenen te mogen toevertrouwen; en terwijl de demokraat haar onachtzaam liet nedervallen in eene bodemlooze diepte, meenen *zij* haar te kunnen ophangen aan het gewelf des hemels.’

Dit zijn voorwaar geen geringe tekortkomingen! Theokratie en democratie, schijnt het wel, hebben elkander maar weinig te verwijten; en de lezer moet den indruk ontvangen dat, vóór de zon van den regtstaat aan de kimmen verscheen, het er op aarde voor de schatten van het zedelijk leven donker genoeg uitzag.

Doch bij aandachtiger beschouwing blijkt dat de hoogleeraar overdrijft, en er tusschen zijne eigen zienswijs en die der anderen slechts een onwezenlijk verschil bestaat. Met de mannen van het goddelijk regt, ultramontanen en anti-revolutionairen, heeft hij gemeen dat ook hij, in het bestaan eener wereld boven het stof, zonder bewijs zijn uitgangspunt neemt. Door zijn ontkennen van het bovenzinnelijke, zoodra dit van zedelijke ervaring theologie zou willen worden, is hij verwant aan de mannen der volkssouvereiniteit, liberalen en radikalen.

Het is waar dat hij aan De Maistre en Stahl, aan De Bonald en Groen van Prinsterer, naauwlijks harder waarheden zegt dan aan de volgelingen van Spinoza of Kant. Doch wat hem van de twee laatsten scheidt, zijn eigenlijk meer antipathien dan argumenten, en hetgeen hij voor hen in de plaats geeft, staat niet hooger of vaster dan zij.

Tot de slotsom, dat alle regt begint met magt, wordt Spinoza gedrongen door aan te nemen dat zeker streven naar zelfbehoud een grondtoon van het geschapene vormt; den mensch niet uitgezonderd. Menigeen vindt het merkwaardig dat, zulk een langen tijd vóór Darwin, Spinoza die darwinistische stelling heeft vooropgezet. Mr. Van der Vlugt daarentegen noemt de stelling 'afschuwelijk': niet omdat zij met de wetenschap of de wijsbegeerte in strijd is, dit laat hij in het midden, maar omdat zij leidt tot eene gevolgtrekking welke hem tegen de borst stuit.

Kant, wanneer hij als grondwet van der menschen onderlinge betrekkingen stelt dat zij gehouden zijn elkanders vrijheid te eerbiedigen, gaat verder dan hij strikt genomen verantwoord kan. Het wetenschappelijk betoog van dien eisch is niet te leveren. De eisch ontspringt veeleer aan het eigenbelang of aan de gemakzucht, dan aan het pligtgevoel. Doch voor Mr. Van der Vlugt is de koncessie, ter wille van het zedelijk bewustzijn door Kant gedaan, nog te gering. Hij noemt Kant 'den vader eener vormelijke, afgemetene, hartelooze levensbeschouwing, die het woord *goed* haast tot een schimpscheut verlaagd, maar haren wierook bewaard heeft voor den pligt.'

Krachtiger, want de argumenten gaan voort te wijken en de sympathien blijven den boventoon voeren, krachtiger voelt

Mr. Van der Vlugt zich aangetrokken door de wijsgeeren die ná Kant gekomen zijn; vooral door den ouderen Fichte en door hetgeen Schleiermacher uit dezen afgeleid, of liever, hetgeen de jongere Fichte als de kern van Schleiermacher's denkbeelden voorgesteld heeft. Hier, in deze school, dienen wij te gelooven, hier komt het zedelijk bewustzijn tot zijn regt. Hier wordt een 'God in ons' gevonden, die den mensch zijne baan aanduidt. Van den lager gelegen pligt, die alleen predikt: 'Sta op uw regt!' zijn wij hier tot de algemeene wederzijdsche welwillendheid opgeklommen.

Doch is dit nu werkelijk het laatste woord der nieuwere wijsbegeerte? Heeft Schleiermacher, ook in dit opzigt profeet, bij voorbaat Schopenhauer wederlegd? Gelijk bij Spinoza de darwinistische wet van het streven naar zelfbehoud, zoo wordt bij Schopenhauer eene theorie aangetroffen, verwant aan de darwinistische natuurkeus. De natuur laat bij Schopenhauer den mensch een doel najagen hetwelk niet in hemzelf ligt. Van de eene ontgoocheling voortgedreven naar de andere, vindt de mensch alleen in een gevoel van onvrede vrede, en legt zich bij eene pessimistische levensbeschouwing neder. Dan wel, dit voortgaan van ontgoocheling tot ontgoocheling leert hij als de wet van zijn hooger bestaan erkennen, en vindt met welgevallen in zichzelf een beeld van Boeddha, den ontwaakte.

Sterk contrasteert, met dit opmerkelijk zamentreffen in onze dagen van wijsbegeerte en natuurwetenschappen, van denken en waarnemen, de onverschilligheid van Mr. Van der Vlugt voor zulke verschijnselen. Schenkt hij hun voor een keer zijne aandacht, dan is het alleen om ze te kenschetsen als de vrucht eener tijdelijke afdwaling van den menschelijken geest; als eene mode-filosofie. 'Velen', lezen wij in de redevoering over de wetenschap der gerechtigheid, 'velen spreken, om den geest van het heden te kenschetsen, van geen gemis aan opgewektheid meer, geen misnoegen, geene verslagenheid alleen; zij noemen de ernstige, weldoordachte overtuiging, dat de wereld, waarin wij leven, het jammerlijk mislukt gewrocht eener onbewuste scheppingsdaad wezen moet. Acht het iets beter dan eene spitsvondigheid, Mijne Heeren, als ik zeg, dat die rigting, voor zoover zij ons althans doet toenemen

in de erkenis onzer vele ellenden en tekortkomingen, mij verheugt. Het is, omdat ik geloof in de roeping, maar evenzeer in de kracht onzer zedelijke zelfbewustheid. Zij alleen kan, doch ook zij gewis zal te allen tijde ons behoeden voor vertwijfeling. Laat vrij daarom de wijsbegeerte van het onbewuste voortgaan met hare sombere klaagliederen aan te heffen. Die klagten, zij zijn het alarmgeschreeuw, dat de eenige magt, die haar op den duur het hoofd biedt, wakker roept.'

Dit klinkt zeer positief, maar het boezemt niet veel vertrouwen in. Wij denken er bij aan den wandelaar die, 's avonds laat onverzeld huiswaarts keerend door een donker bosch, zich moed inspreekt door het zingen van een lied of het overluide reciteren van een gedicht.

In het proefschrift worden de mannen der natuurwetenschap en der nieuwere wijsbegeerte of niet genoemd, of alleen wederlegd door het vermelden van hun gevoelen als iets buitensporigs. Men ontmoet een volzin, aanvangend met de woorden: 'Sedert sommige profeten der celweefsels zich in de wereld der onaanzienlijke dingen gezagsaanmatiging hebben veroorloofd; sedert van hen de stelling vernomen is, dat er niets is in de wereld buiten de stof, welke zich naar hare eigen onveranderlijke regelen beweegt'... Verder komt de schrijver niet.

En vergenoegde Mr. Van der Vlugt zich slechts, bij eene kleine menschelijke keurbende een onwrikbaar zedelijk getuigenis te onderstellen, luider en duidelijker dan al hetgeen van dien aard, zelfs bij de hoogst ontwikkelde dieren aangetroffen wordt! Maar ook te dezen aanzien is hij even doktrinair, even radikaal, even voorbarig, als de voorbarige theokraten en de voorbarige demokraten die hij beurlings bestrijdt. Dat luid en duidelijk inwendig gebod, hij laat het spreken bij alle menschelijke personen zonder onderscheid. *De* menschen, zegt hij, zijn met het beste deel van hun wezen verbonden aan eene wereld boven het stof. In de erkenis dier wereld stijgen *zij* van trap tot trap. Vrijwillig slecht is *niemand*. Het medegevoel met anderen ontbreekt *nooit*. Goed is de grondtoon van *aller* wil en zin.

Noem dit optimisme, noem het spiritualisme, - de naam

zou eene bijzaak zijn, zoo wij slechts den indruk ontvingen dat de beschouwing op onderzoek steunt, en niet grootendeels uit verzekeringen zamengesteld is. Hoe kan, in het aangezicht van de statistiek der misdaden en misdrijven in één land, over één jaar, een man der regtswetenschap beweren dat de grondtoon van hetgeen alle menschen zonder onderscheid willen en bedoelen goed is? Hoe kan het de aandacht van een moralist ontgaan, dat de deugd alleen de deugdzamen bekoort? Dat iemand, die slecht handelt, dit doet omdat hij op dat oogenblik in het slechte meer smaak vindt dan in het goede, en hij dus vrijwillig slecht is? Hoe kan een wetenschappelijk waarnemer stellen dat het medegevoel van den eenen mensch met den anderen nooit ontbreekt, terwijl geheele klassen der samenleving door geheele andere klassen onderdrukt worden en *moeten* onderdrukt worden, omdat de elende, de ontberingen, de gebondenheid der eersten, de onvermijdelijke voorwaarde van de welvaart, het aanzien, of den vrijen tijd der laatsten is? Is het iets anders dan tautologie, wanneer geleerd wordt dat alle menschen met het beste deel van hun wezen aan eene wereld hoven het stof verbonden zijn? Moet men, om die wereld te vinden, niet eerst dat beter deel verdichten? Waar ziet men de menschen van trap tot trap opklimmen boven het stof? Is iets integendeel gewoner dan het verschijnsel dat, naarmate zij toenemen in leeftijd, de idealen hunner jeugd plaats maken voor berekening?

Op die wijs zouden wij nog langen tijd kunnen voortgaan met vragen: nu de vaardigheid bewonderend waarmede de schrijver ons en zichzelf een pad door distelige boeken en stelsels kapt, dan ons verbazend dat hij in zijne dichterlijke vaart zoo vele voor de hand liggende zaken over het hoofd ziet.

Voor de nederlandsche regtsgeleerden is zijn werk in elk geval eene groote aanwinst. Moet het hen grieven wanneer zij opmerken hoe weinig voor de vorming der nieuwere regtsbegrippen in Europa door Nederland is bijgedragen, zij bezitten thans in Mr. Van der Vlugt een welsprekenden tolk, die ons publiek omtrent de vorderingen van het buitenland op de hoogte brengen kan en bij toeneming daarvan houden moge.

Het overige zijn kwestien van praktijk. Gelijk naar Schiller's

formule, terwijl de bespiegeling naar een stelsel zoekt, de honger en de liefde voortgaan de zaken van het mensdomein te drijven, zoo vervolgt ook in Nederland en zijne kolonien, onder het opbouwen van den idealen staat door de mannen der wetenschap, de historisch gevormde rustig zijn weg.

1880.

Kort na het verschijnen van dit opstel, - in den *Gids* van Mei 1880, ontving ik van den heer Van der Vlugt een belangrijk schrijven, waaraan het volgende ontleend is. Ik hecht waarde aan deze bedenkingen en verzoek den lezer, die aandacht schonk aan de mijne, ook de tegenspraak te overwegen:

‘Mag ik met alle bescheidenheid, maar ook in alle oprechtheid, mijn hoofdbezwaar tegen uwe critiek uitspreken? Gij hebt mijne dissertatie, die één doorlopend betoog bevatte, in tweeën gedeeld. Het eigenlijk betoog is voor U eerst bij de tweede helft begonnen. De eerste was U slechts eene poging om “*mijne bedoeling in het licht te doen springen.*” Met uw verlot, zij was meer dan dat. Zij strekte niet slechts om mijne bedoeling toe te lichten, maar om hare juistheid te bewijzen. Ik toonde daarin aan, hoe en waarom én de democratische én de theocratische school, uit kracht van hun beginsel steeds moesten eindigen met de belijdenis: *Recht is macht*. Is dat geen betoog? Had ik, aan de grenzen van een proefschrift en daarbij aan een bepaalden tijd gebonden, verder moeten gaan? Moest ik ook nog bewijzen, dat recht en macht verschillende dingen zijn? Waar zou het einde geweest zijn? Gij zelf weet te goed, dat er geen gedachtenwisseling denkbaar is, of men kan, door maar altijd weêr *waarom?* te vragen, zichzelve onfeilbaar het laatste woord verzekeren. Heeft daarom hij, die eindelijk het antwoord schuldig blijft, niets bewezen? Mij dunkt: iedere ernstige strijd der meeningen onderstelt, zal het niet op een ijdel luchtgescherf gaan, ergens een punt, waar beide partijen grond voelen. Dat punt vast te stellen en daarmee den kring der lezers, voor wie hij schrijft, af te bakenen is, dunkt mij, een recht van den auteur. Welnu, ik plaatste het voor mijne lezers en mij in deze stelling: *Macht is geen recht*. Zou mijn werk der moeite niet waard zijn, alleen omdat ik niet nog dieper gegraven heb? Liever bekende ik, dat hem, voor wien die stelling geen axioma was, mijn boek niet overtuigen kon. En nu het verband tusschen de eerste helft en de tweede. Ik kan het niet beter ophelderden dan door eene vergelijking. Stel: ik zoek het antwoord op de vraag: *hoeveel is de helft van acht?* Aan de eene zijde roept men mij toe, dat het gevraagde getal *drie* moet wezen. Ik stel een onderzoek in en bevind, dat die oplossing niet deugen kan,

omdat 3×2 maar 6 oplevert. Anderen doen mij het getal *vijf* aan de hand. Maar ook daarmee kan ik geen genoegen nemen: want 5×2 is 10. Toch heb ik nu al iets gewonnen. Het gevraagde cijfer moet tusschen 3 en 5 inliggen. En als ik dan nu bij mijn verder onderzoek dat resultaat op den voorgrond stel, zal men mij dan kunnen tegemoetvoeren: “*Gij betoogt niets, gij neemt onbewezen stellingen aan en draaft daarop voort*”?

Niet anders handelde ik in mijn proefschrift. De critiek der democratische school leidde mij onder anderen tot deze slotsom, waarin ik haar misschien het scherpst heb zamengevat: *De regelen tot wier erkenning de menschen door den drang van eenige wet zijn genoopt, kunnen het karakter van geboden alleen onder deze voorwaarde bezitten, dat die wet zelve als een gebod zich heeft aangekondigd.* Daarmede was althans voor hem, wien recht en macht twee zijn, de ongenoegzaamheid der democratische leer mijns inziens bewezen. Vervolgens ging ik over tot de theocratie. Zij had het der andere school erkend en poogde het te verhelpen. Maar terwijl zij het eerste gebod afleidde uit den wil van een tegelijk “almagtigen” God, ging zij evenveel te ver als de andere teruggebleven was, en wachtte haar aan het einde van haren weg alweder dezelfde slotsom.

Wanneer ik nu ten laatste datgene wat aan de eene dier beiden ontbroken had, ontdaan van 't geen ter andere zijde te veel was gebleken, mijnerzijds als den alleen mogelijken grond des rechts vooropstelde, deed ik dan iets anders dan de lijn doortrekken die door het gansche voorafgaande betoog reeds heenliep?

Ik erken gaarne, dat die beschouwingen in vele opzichten onvolledig zijn, en als ik eerlang er toe overga mijnen arbeid voor eene uitgave om te werken en te voltooien, zal ik van menige uwer opmerkingen een dankbaar gebruik maken. Misschien zal het U dan tevens blijken, dat mijn rechtstaat, al ligt ook zijn oorsprong niet laag bij den grond, daarom nog niet in de lucht behoeft te blijven hangen.

Zeker hoop ik dan ook aan het wijsgeerig pessimisme onzer dagen meer aandacht te wijden dan mij tot nog toe mogelijk was. Alleen nu reeds één opmerking: ik heb geen wetenschappelijke tegenstanders van gisteren of eergisteren bestreden. Dat mag zoo schijnen voor hem, die meer de filosofische beweging in het algemeen, dan hare bijzondere verschijnselen op het gebied van recht en slaat gevolgd heeft. Maar dat is zoo niet. In de wijsbegeerte *des rechts* is het pessimisme tot nog toe niet als eene zelfstandige hoofdrichting opgetreden. Of zijne beteekenis daar ooit groot zal worden, betwijfel ik zeer. In elk geval schijnt mij voor het oogenblik het veld der wijsgeerige rechtsgeleerdheid nog steeds hoofdzakelijk betwist tusschen de drie scholen, die ik in mijn proefschrift teekende.’